



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΣΟΥΚΑΡΑ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑΣ
(Α.Μ:1012201803033)

**Θέμα: «Σμύρνη 1919: Η θέαση της Ευρώπης πίσω από τη μάσκα και το
διφορούμενο πρόσωπο του Αριστείδη Στεργιάδη»**



Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	5

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα ενώπιον του συνεδρίου της Ειρήνης.....	8
1.1 Η κατάληψη της Σμύρνης.....	20
1.2 Τα μεθεόρτια της απόβασης.....	23
1.3 Περί ηθικής των ισχυρών δυνάμεων.....	29
1.3.1 Η χείρα «βοηθείας» της Αγγλίας στην Ελλάδα!.....	32
1.3.2 Τα σχέδια της Ιταλίας για τη Σμύρνη.....	33
1.3.3 Η Γαλλία στο κεμαλικό στρατόπεδο.....	35
1.3.4 Αμερική: Αλτρουϊσμός ή «φιλανθρωπική» επένδυση;.....	36

Β΄ Κεφάλαιο

Αριστείδης Στεργιάδης: ο Ύπατος Αρμοστής Σμύρνης.....	40
2.1 Η αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Κυβερνήτη της Ιωνίας.....	44
2.1.1 Κατηγορίες Στεργιάδη: Μύθος «ενοχής» ή πραγματικότητα;.....	50
2.1.2 Ο Στεργιάδης καταρρίπτει τον μύθο της σιωπής.....	59
2.2 Η διοίκηση της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης.....	66
2.2.1 Εκπαίδευση.....	69
2.2.2 Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας Σμύρνης.....	75
2.3 Σμύρνη: Η νύφη της φωτιάς.....	76
Επίλογος.....	81
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	86
Παράρτημα.....	89
Περίληψη.....	102

Πρόλογος

Η πρόκληση της λευκής σελίδας...

Αυτή είναι η φράση που είχα πάντα μέσα στο μυαλό μου πριν ξεκινήσω να γράφω μια εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Νεότερη & Σύγχρονη Ιστορία – Νέες Προοπτικές & Θεωρήσεις, το οποίο παρακολούθησα για τρία εξάμηνα κατά τα έτη 2018-2019. Έως σήμερα, την πρώτη Κυριακή του Ιουλίου, προσπαθώ να ολοκληρώσω τη συγγραφή της μεταπτυχιακής μου διπλωματικής εργασίας. Δυστυχώς, οι συνθήκες από το Μάρτιο του 2020 μέχρι και τον Μάιο του 2021 δεν με βοήθησαν πολύ. Ωστόσο, στο σημείο που βρίσκομαι καταλαβαίνω ότι η πρόκληση της λευκής σελίδας, αν και μεγάλη, δεν είναι ακατόρθωτη να αντιμετωπιστεί. Εν μέρει, αυτά είναι τα λόγια που μας έλεγε ο καθηγητής μου, κ. Χρήστου, κατά τη διάρκεια των παραδόσεων στην αίθουσα της σχολής. Πόσο δίκιο είχε! Αφενός με το γράψιμο καταφέρνεις να φέρεις εις πέρας έναν μεγάλο στόχο αφετέρου μέσα από την ολοκλήρωση κάθε εργασίας έχεις αντιμετωπίσει όχι μόνο την πρόκληση της λευκής σελίδας, αλλά και τον ίδιο σου τον εαυτό, τις σκέψεις, τις φοβίες σου... εάν τελικά θα μπορέσεις να φτάσεις στο τέλος...

Πριν ξεκινήσω τη σύντομη αναφορά μου σχετικά με το θέμα και τη διάρθρωση της διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα τον καθηγητή μου κ. Θανάση Χρήστου, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και με δέχτηκε στο μεταπτυχιακό του, και έτσι μου πρόσφερε την ευκαιρία να μάθω τόσα πολλά και να γίνω καλύτερος άνθρωπος. Η επαφή με τη σχολή και την αίθουσα, η απόκτηση γνώσεων ή καλύτερα η κατάκτηση του «παζλ της ιστορίας», το «κυνήγι» της βιβλιογραφίας για τη συγγραφή, είναι τόσο πολύτιμα γιατί μέσα από αυτά αναθεώρησα πολλά πράγματα, εκτίμησα πρόσωπα και το κυριότερο, πίστεψα σε εμένα. Η εμπειρία των σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Καλαμάτας μέσα από το εβδομαδιαίο μου ταξίδι κάθε Παρασκευή και Σάββατο, ήταν μοναδική γιατί με έκανε πιο δυνατή και γνώρισα ανθρώπους, οι οποίοι προσπαθούσαν και αυτοί για κάτι καλύτερο, για τους ίδιους, αλλά και τις οικογένειές τους. Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω τη συγγραφή της διπλωματικής μεταπτυχιακής μου εργασίας στη συχωρεμένη την προγιαγιά μου, τη Σοφία, που ήταν τόσο όμορφη «η ωραία του Πέραν» νεαρή κοπέλα όταν έφυγε από τη Σμύρνη. Προσφυγοπούλα πια στην Καισαριανή, εκεί έζησε για πολλά χρόνια με την οικογένειά της και κατέληξε στο Πέραμα, στα προσφυγικά της Λεωφόρου Ειρήνης. Εκεί

γεννήθηκε και η γιαγιά μου, Χαρίκλεια, που τόσο πολύ την αγαπούσα και τόσο νωρίς την έχασα... έζησε στο προσφυγικό σπιτάκι για το υπόλοιπο της ζωής της με την οικογένειά της και με όλους αυτούς που την αγαπούσαν. Εκεί, σε αυτό το σπίτι ζω και εγώ μέχρι σήμερα, αλλαγμένο πλέον, ωστόσο οι εικόνες τους παραμένουν ίδιες. Με την ανάμνησή τους συνεχίζω και υπάρχω και τη φωτογραφία τους δίπλα στο γραφείο μου, έτσι ώστε να με κοιτάζουν και να μου δίνουν κουράγιο. Τους ευγνωμονώ για όλα αυτά που μου άφησαν και τους θυμάμαι πάντα...

Όταν η Σμύρνη ήταν η ωραιότερη πόλη του κόσμου αποτελούσε το κέντρο όλων των αξιών, ένας πολυπολιτισμικός παράδεισος – γλώσσες, τέχνες, μυρωδιές και αρώματα, όμορφες γυναίκες και άντρες με αγέρωχη κορμιοστασιά – σε τίποτα δεν θυμίζει η Σμύρνη του τότε, αυτή η κοιτίδα των αρχαίων πολιτισμών και γλωσσών, με αυτό που υφίσταται έως σήμερα. Ως πόλη βρίσκεται με μικρό σημαδάκι στον γεωγραφικό χάρτη, ωστόσο, στη μνήμη όλων των απανταχού Ελλήνων στέκει ως το χαμένο όνειρο της «Μεγάλης Ιδέας». Οι φλόγες δεν έκαψαν μόνο τη Σμύρνη, αλλά και την τελευταία ελπίδα για την επανένωση όλων των εδαφών, τα οποία από αρχαιότατων χρόνων κατοικούνταν από Έλληνες. Αξίζει στον πρόλογό μας να γίνει ένα σύντομο πέρασμα στο χρόνο και να πάμε στην πανάρχαια κοιτίδα του ελληνικού πολιτισμού και τον ιερό χώρο των Ελλήνων, στη Μικρά Ασία. Εκεί στα ιστορικά χρόνια το ελληνικό στοιχείο ήκμασε με πρωτοπόρο τον Όμηρο και την επική ποίηση, τον Αλκαίο και τη Σαπφώ με τη λυρική. Με την αφύπνιση της ανθρώπινης σκέψης έγινε το πέρασμα από το μύθο στο λόγο και τέθηκαν όλα τα καίρια ερωτήματα περί φύσης, περί της δημιουργίας του κόσμου και της ανθρώπινης οντότητας. Στην Καππαδοκία αλλά και σε όλη τη Μικρά Ασία, το δίδαγμα του Ευαγγελίου από τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας καρποφόρησε και γ' αυτό ο Χριστιανισμός εδραιώθηκε ως νέα θρησκεία. Στα βυζαντινά χρόνια που ακολούθησαν, «η πόλη της Ιωνίας» αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά της ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι η κατάρρευση του Βυζαντίου επήλθε λίγο μετά την κατάληψη της Μικράς Ασίας από τους Οθωμανούς.

Παρά τη δραματική μείωση του ελληνικού στοιχείου από τις σφαγές των Τούρκων και της επικείμενης γενοκτονίας ή καλύτερα της λεγόμενης «κάθαρσης», τις κακουχίες και τα βασανιστήρια στα τάγματα εργασίας, τη βαριά φορολογία και εν γένει την καταπάτηση κάθε ανθρώπινου δικαιώματος, οι Τούρκοι δεν κατάφεραν να καθυποτάξουν την υπεροχή και το βεληνεκές του Μικρασιατικού ελληνισμού όσον αφορά στο πολιτιστικό πνεύμα,

την εκπαιδευτική δραστηριότητα και το εμπορικό δαιμόνιο. Το αποκορύφωμα της δράσης και της σθεναρής αντίστασης στον τουρκικό ζυγό πραγματοποιείται τον Μάιο του 1919, όταν ο ελληνικός στρατός «μετά κόπου και βασάνων» αποβιβάστηκε στην προκυμαία της Σμύρνης, εκεί που ο λαός τον υποδέχτηκε μέσα σε κλίμα εθνικού παραληρήματος από την συγκίνηση. Το αδιανόητο έως τότε όνειρο άρχισε να ενσαρκώνεται με την απελευθέρωση της «καλλίστης πασών» Σμύρνης και των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας. Όμως, το εθνικό όνειρο εν ευθέτω χρόνο έγινε μια οφθαλμαπάτη, μια λιμνούλα στη μέση της ερήμου που την ψάχνει απεγνωσμένα ο κάθε «χαμένος» ταξιδιώτης. Έτσι, φάνταζε αυτή η εικόνα, μια ουτοπία στο μυαλό και στην ψυχή των αλύτρωτων, και ενώ οι Μικρασιάτες ανέμεναν την Ελλάδα να έρθει κοντά τους να τους αγκαλιάσει, να τους λυτρώσει, ο πύρινος κόλαφος του 1922 διαδραμάτισε στυγνά το ρεαλισμό ενάντια στη ρομαντική ιδέα και την καρτερία. Δυστυχώς, ο εφιάλης του ξεριζωμού ήταν μοιραίος και η Σμύρνη από εμπορικός κόμβος της Ανατολής και της Δύσης μετατράπηκε σε μονόδρομο στρωμένο με στάχτες...

Ο θεματικός άξονας της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι ο Μάιος του 1919 και το διακύβευμα της Σμύρνης πριν την τελική απόφαση για την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων. Το πρώτο κεφάλαιο θα έχει ως αφετηρία το συνέδριο της Ειρήνης και την εκπροσώπηση της Ελλάδας σε αυτό από τον τότε πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο και το επιτελείο του. Εκεί η ελληνική πολιτική διπλωματία, ήρθε αντιμέτωπη με τα ευρωπαϊκά συμφέροντα των μεγαθήριων εταίρων-συμμάχων. Με επιτυχία εισήλθε στο παιχνίδι για τη «μοιρασιά» του κόσμου την επαύριον του Α΄Π.Π. Το πλαίσιο των διπλωματικών άσπων κλείνει με την κατάληψη της Σμύρνης και τα επακόλουθα αυτής. Το κλείσιμο του πρώτου κεφαλαίου γίνεται με την ενδελεχή αναφορά στις προστάτιδες χώρες που μερίμνησαν καλά για το σκοπό τους...μας πρόσφεραν το κουτί με ωραίο φανταχτερό περιτύλιγμα, αλλά το περιεχόμενο αποδείχτηκε τόσο εύθραυστο όσο και απροστάτευτο τελικώς.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξ ολοκλήρου είναι αφιερωμένο σε μια προσωπικότητα που διαδραμάτισε πολύ σοβαρό ρόλο καθ' όλη τη διάρκεια του Μικρασιατικού εγχειρήματος, τον ύπατο Αρμωστή της Σμύρνης, Αριστείδη Στεργιάδη. Θα ξεκινήσουμε με τη βιογραφία του, τρόπον τινά τη σκιαγράφηση του αμφιλεγόμενου χαρακτήρα του και μια άλλη οπτική γωνία της δράσης του μέσα από το έργο και την οργάνωση της Ύπατης Αρμωστείας. Τέλος, η αυλαία θα πέσει με τη Σμύρνη που φλέγεται και τα συμπεράσματά μας απ' όλο αυτό το ιστορικό ταξίδι στο χρόνο...

Εισαγωγή

Η εποχή πριν το ξέσπασμα του Α΄Π.Π έχει μείνει στην ιστορία ως *Belle Époque*, δηλαδή *ωραία εποχή* – ρομαντική, νοσταλγική ονομασία που δόθηκε την περίοδο μεταξύ του γαλλογερμανικού πολέμου του 1870 και του Α΄ Π.Π. 1914 – η περίοδος αυτή ήταν ειρηνική και προς το τελειώμά της χαρακτηρίστηκε από ευμάρεια, ιδίως για τις ανώτερες αστικές τάξεις. Παγκοσμίως, κυριαρχούσε το ευρωπαϊκό *status quo* των δυνάμεων τόσο στον τομέα της πολιτικής όσο και στην οικονομία. Οι πρωτεύουσες όλων των ισχυρών της Ευρώπης λειτουργούσαν όχι μόνο ως οικονομικά κέντρα, αλλά και ως μητροπόλεις του πολιτισμού. Οι τέχνες, τα γράμματα, οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως της δικαιοσύνης και της εκπαίδευσης, οι επιστήμες και εν γένει ο καθημερινός τρόπος ζωής, όλα εκπορεύονταν από αυτές και διαχέονταν στον υπόλοιπο κόσμο. Κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η εκδοχή διατάραξης της ευημερίας και της ειρήνης φάνταζε τόσο απίθανη έως ακατόρθωτη, όμως, αυτό διαψεύστηκε με τον Α΄Π.Π που συντάραξε ολόκληρο τον πλανήτη.

Ο οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη ήταν η βασική αιτία που τον προκάλεσαν. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Γερμανία αφενός είχαν προοδεύσει στον τομέα της βιομηχανίας αφετέρου οι εσωτερικές αγορές των χωρών τους δεν μπορούσαν να απορροφήσουν τη βιομηχανική τους παραγωγή. Συνυπολογίζοντας και τον παράγοντα του φτωχού σε πρώτες ύλες υπεδάφους, ώθησαν την κάθε μεγάλη Δύναμη προς αναζήτηση και εκμετάλλευση νέων αγορών στις υπανάπτυκτες χώρες. Έτσι οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις επένδυσαν σ' αυτές μεγάλα κεφάλαια, με απώτερο σκοπό να τις ελέγχουν οικονομικά και πολιτικά, με φυσικό επακόλουθο τη δημιουργία της αποικιοκρατίας. Βέβαια, η μεταξύ τους σύγκρουση κρίθηκε αναπόφευκτη, καθώς η κάθε χώρα ήθελε τη μεγαλύτερη «μερίδα του λέοντος». Από το 1910 οι μεγάλες Δυτικές Δυνάμεις άρχισαν να προετοιμάζονται για τον πόλεμο, με την κατασκευή όπλων και πολεμικών υλικών Επιπλέον, έκαναν συμμαχίες μεταξύ τους και σε ευθέτω χρόνο, δύο στρατόπεδα βρέθηκαν αντιμέτωπα στην ευρωπαϊκή παλαίστρα. Η Τριπλή Συμμαχία, που την αποτελούσαν η Γερμανία, η Αυστροουγγαρία και η Ιταλία και η Εγκάρδια ή Τριπλή Συνεννόηση (Αντάντ), που την αποτελούσαν η Γαλλία, η Αγγλία και η Ρωσία αρχικά. Δυστυχώς, η Ευρώπη είχε μπει σε έναν πρωτόγνωρο πόλεμο και η μια χώρα μετά την άλλη συμμετείχε σ' αυτόν. Αναμφισβήτητα, ήταν μια παγκόσμια σύγκρουση και όλοι είχαν την ψευδαίσθηση ότι θα τελειώσει σύντομα.

Όμως, οι μάχες όχι μόνο δεν τελείωσαν σύντομα, αντιθέτως αναπτύχθηκαν σε τρία μέτωπα, στο δυτικό-ανατολικό και στο βαλκανικό μέτωπο, με αποτέλεσμα οι πολεμικές συγκρούσεις να επεκταθούν εκτός από την Ευρώπη και στην Αφρική, στην Ασία και στα παράλια της Λατινικής Αμερικής. Όλοι ήθελαν να πετύχουν την πολυπόθητη νίκη και κάθε χώρα ξεχωριστά έβαζε όλες τις δυνάμεις της στα πεδία των μαχών. Το εγχείρημα δύσκολο το στοίχημα μεγάλο και το έπαθλο καθόλου ευκαταφρόνητο, αφού ήθελαν να χτυπήσουν όχι μόνο το στρατό αλλά και την οικονομική υποδομή της αντίπαλης χώρας. Ωστόσο, το 1917 άρχισε να φθίνει η κατάσταση και στα δύο στρατόπεδα, οι εμπόλεμοι κουράστηκαν πια να ζουν υπό άθλιες συνθήκες μέσα στα χαρακώματα. Στο δυτικό μέτωπο οι γερμανικές επιθέσεις ήταν άκαρπες έως ατελέσφορες, έτσι, η Γαλλία ανέλαβε τη γενική διοίκηση των συμμαχικών στρατευμάτων και η νίκη ήταν δική της.

Σε κάθε επιχείρηση στο τελείωμα της ημέρας γίνεται η καταμέτρηση του ταμείου και των κερδών. Σε αυτή την πολεμική επιχείρηση ο απολογισμός είχε αρνητικό πρόσημο, αφού εκατομμύρια ήταν οι νεκροί, οι τραυματίες, οι ακρωτηριασμένοι και η διασπάθιση του χρήματος για εξοπλισμούς αλόγιστη, όλα στο βωμό της υπέρμετρης επίδειξης ισχύος. Η Ευρώπη βγήκε καταστραμμένη οικονομικά και χρεωμένη από τον πόλεμο, ενώ οι λαοί πέθαιναν από πείνα και επιδημίες. Με την υπογραφή της συνθήκης των Βερσαλλιών, στις 28 Ιανουαρίου του 1919, διαμορφώθηκε ο νέος ευρωπαϊκός χάρτης και καθορίστηκαν εκ νέου τα σύνορα των κρατών. Η συντριπτική ήττα των αυτοκρατοριών της Ευρώπης στον Α΄Π.Π είχε συνέπειες όχι μόνο στη χάραξη των ευρωπαϊκών συνόρων μεταπολεμικά, αλλά και στις κυρίαρχες στάσεις απέναντι στον επιβεβλημένο τρόπο πολιτικής οργάνωσης όλων των κρατών. Με τη δύση των αυτοκρατοριών και ειδικότερα της Αυστροουγγαρίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ήρθε στο προσκήνιο αυτό που για αιώνες το σύστημα της απολυταρχίας είχε κρυμμένο στο παρασκήνιο: την αξία του εθνικού κράτους ως βασικού πολιτικού φορέα διεύθετης των κοινωνικών συγκρούσεων και της προόδου!

Οι νικήτριες χώρες του Α΄Π.Π, ακολούθησαν το όνειρο του Αμερικανού προέδρου Γούντροου Ουίλσον και δήλωσαν ότι επιθυμούσαν: *Να αναπτύξουν τη συνεργασία ανάμεσα στα έθνη και να εξασφαλίσουν σ' αυτά ειρήνη και ασφάλεια.* Έτσι γεννήθηκε η *Κοινωνία των Εθνών*. Σκοπό είχε να φέρει την ειρήνη και να εμποδίσει άλλους πολέμους στο μέλλον. Όμως, εκ του αποτελέσματος αυτό στάθηκε αδύνατο να πραγματοποιηθεί, γιατί υπήρχαν προβλήματα και «εσκεμμένες» ασάφειες! Συγκεκριμένα, εάν ένα κράτος δε συμφωνούσε

με μια απόφαση τότε αυτή δε μπορούσε να εφαρμοστεί. Επίσης, κάθε κράτος-μέλος της ΚτΕ ήταν ελεύθερο να δέχεται ή όχι τις υποδείξεις που του γίνονταν από τα άλλα κράτη. Άρα, δεν ήταν δυνατόν τα τριάντα δύο κράτη να συναποφασίζουν ειρηνικά, συνεπώς, ούτε να εμποδίσουν έναν μελλοντικό πόλεμο, καθώς κυριαρχούσε πολυφωνία απόψεων, αλλά και συμφερόντων. Αυτή η διαφωνία απόψεων φάνηκε και στο ζήτημα της Μικράς Ασίας, καθώς πολλά είχαν ειπωθεί στο συνέδριο περί αυτοδιάθεσης μειονοτήτων και προστασία των λαών από τις σφαγές των Τούρκων, όμως οι γενοκτονίες ήταν τετελεσμένα γεγονότα. Αμέτρητες οι διπλωματικές συζητήσεις και διαπραγματεύσεις μέχρι να σημάνει η ώρα της πολυπόθητης απόβασης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Βέβαια, οι εταίροι κράτησαν την υπόσχεσή τους και ως «δωράκι» για τις υπηρεσίες της Ελλάδας στον Α΄Π.Π, άναψαν το πράσινο φως...

Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να ανταπεξέλθει όσο καλύτερα μπορούσε σε αυτό το δύσκολο εγχείρημα και να εκπληρώσει τις φιλοδοξίες του ελληνικού λαού, των αλύτρωτων αδελφών του και φυσικά των εταίρων της Ευρώπης. Μπορεί, στο λυκόφως του Α΄Π.Π να έγινε προσπάθεια τα σύνορα να χαραχθούν με βάση τις εθνικές γραμμές, όμως στην πράξη, οι επιθυμίες των νικητριών χωρών του πολέμου – φυσικά οι μεγάλες χώρες με τις αντικρουόμενες σχέσεις δύναμης – ήταν εκείνες που καθόρισαν τη χάραξη των νέων εθνικών συνόρων. Στο σημείο αυτό δεν θα έπρεπε να παραλείψουμε να τονίσουμε πως η στρατηγική του επιθετικού ιμπεριαλισμού, συνεπαγόταν την αποικιοκρατική πολιτική των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, με πρόσχημα τον εκπολιτισμό των ελεγχόμενων περιοχών απομυζούσαν τους φυσικούς πόρους τους. Οι πολιτισμένοι της Δύσης επιθυμούσαν ζωτικό χώρο και τον κατακτούσαν, ενώ παράλληλα, οι αλύτρωτοι «απολίτιστοι» ασφυκτιούσαν. Η επεκτατική αδηφαγία των συμμάχων και ο μεταξύ τους ανταγωνισμός, ήταν οι βασικοί παράγοντες της αποτυχίας του Μικρασιατικού μετώπου και του ολοκαυτώματος. Καθόλου τυχαία, αντιθέτως, με σκοπιμότητα αφέθηκε από την πλευρά της Αγγλίας, Γαλλίας και της Ιταλίας η εξάπλωση του «κεμαλισμού». Μάλλον από πολύ νωρίς είχαν αφουγκραστεί ότι η πλάστιγγα έγερνε υπέρ της Τουρκίας και το συμφέρον μεγαλύτερο. Πριν το πράσινο φως γίνει κόκκινη φλόγα, οι συμφωνίες είχαν ήδη κανονιστεί. Η εύθραυστη συνθήκη του 1920 ράγισε και έσπασε σε εκατομμύρια κομματάκια... τόσες ήταν και οι χαμένες ζωές.

Α΄ Κεφάλαιο

Η Ελλάδα ενόπιον του συνεδρίου της Ειρήνης

Εκείνοι οι τρεις πανίσχυροι, αμαθέστατοι άνθρωποι κάθονταν εκεί πέρα και διαμέλιζαν τις ηπείρους, με τον αρχηγό τους, που δεν ήταν παρά ένα παιδί.

Ο Άρθουρ Μπάλφουρ στον Χάρολντ Νίκολσον

Με τον Βενιζέλο στην Αθήνα, η Ελλάδα κατάφερε να διαδραματίσει το ρόλο της στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Το φθινόπωρο του 1918, με άρτια εκπαίδευση και εξοπλισμό από τους Συμμάχους, τα παλιά στρατιωτικά σώματα που είχαν οργανωθεί από την Εθνική Άμυνα του κινήματος της Θεσσαλονίκης, είχαν φτάσει να γίνουν ένας στρατός ισχυρότατος. Οι ελληνικές μεραρχίες βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή της επιβλητικής συμμαχικής επίθεσης που έσπασε τον Σεπτέμβριο του 1918 το βουλγαρικό μέτωπο και οδήγησε στην κατάρρευση των Κεντρικών Δυνάμεων και στο απότομο τέλος του Α΄Π.Π¹.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΗΜΑΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΑΣΙΛΙΔΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Κατά σημερινόν έγκυρον διπλωματικό τηλεγράφημα, η Τουρκία προέτεινε και σύνηψεν ανακωχή μετά των Συμμάχων εφ' όλων των τουρκικών μετώπων. Αί εχθροπραξίαι έπαυσαν από της μεσημβρίας της σήμερον. Η Τουρκία εδέχθη την ανακωχής άνευ όρων, υποτασσομένη πλήρως είς την Αντάντ. Κατ, ιδιωτικός πληροφορίας, μή έχουσας όμως άχρις ώρας επίσημον βεβαίωσιν ο συμμαχικός στόλος διέβη τα Στενά πλέον προς την Κων/πολη. Ως γνωστόν, μετά του συμμαχικού στόλου συμπράττει και ο ελληνικός. Ούτω, πιθανώτατα τη στιγμήν αυτήν η κυανόλευκος ομού μετά των άλλων συμμαχικών σημαιών κυματίζει εις την βασιλίδα των πόλεων². Κατ' επίσημον ανακοίνωσιν δεν είνε αληθές το αναγραφέν υπό χθεσινών εσπερινών εφημερίδων, ότι ο Συμμαχικός στόλος διέβη τα Στενά και πλέει προς την Κωνσταντινούπολιν, καθ' όσον θα χρειαστούν προς τούτο τουλάχιστον δύο έως τρείς ημέραι όπως εν τω μεταξύ καθαρισθούν τα Δαρδανέλλια εκ των ναρκών, η εργασία της ανελκύσεως των οποίων ήρξατο ήδη. Προστίθεται, ότι ο «Αβέρωφ» και τινά αντιτορπιλλικά αποτελούν μονάδα του Συμμαχικού στόλου του Μούδρου³.

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΜΥΡΝΗΝ ΚΑΙ ΟΛΑ ΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ

¹ Michael Llewellyn Smith, *Το Όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2009, σ. 133.

² Εφημερίδα «Εθνος», αρ. φ. 1681, 18 Οκτωβρίου 1918, σ. 2.

³ Εφημερίδα «Εμπρός», αρ. φ. 7909, 19 Οκτωβρίου 1918, σ. 2.

Ο Γεν. Διοικητής Χίου κ. Παπανδρέου ετηλεγράφησε χθές προς το υπουργείον των εσωτερικών, ότι συμφώνως προς την εγκύκλιον την οποίαν εκοινοποίησε προς τας Ελληνικάς αρχάς του Αιγαίου ο Άγγλος ναύαρχος Μούδρου, ο αποκλεισμός των παραλίων της Μ. Ασίας ήρθη. Συνεπεία της άρσεως αυτής του αποκλεισμού θα γίνει η έναρξις επικοινωνίας της Σμύρνης με τα των παραλίων εν γένει της Μ. Ασίας, ο τρόπος της οποίας θα κανονισθεί⁴.

Απόρρητον. Σήμερον υπεγράφη ανακωχή μετά Τουρκίας. Φρούρια Δαρδανελλίων καταλήφθησαν υπό αγγλικών και γαλλικών στρατευμάτων. Συμμαχικός στόλος συμπεριλαμβανομένου εννοείται και Ελληνικού στόλου θα εισέλθη εις Ελλήσποντον και Βόσπορον⁵.

POMANOS

Στις 17/30 Οκτωβρίου 1918, ο ναύαρχος Κάλθορπ υπέγραψε στη ναυτική βάση στον Μούδρο της Λήμνου, την πολυπόθητη ανακωχή με τους Τούρκους, η οποία έθετε πλέον την Οθωμανική αυτοκρατορία υπό την αυστηρή επίβλεψη της τριανδρίας της Δύσης. Η Τουρκία έπρεπε, βάσει της ανακωχής, να ανοίξει τα Στενά στα Δαρδανέλια και να αφήσει ελεύθερη τη δίοδο των πλοίων στον Εύξεινο Πόντο, να δώσει στους Συμμάχους τα οχυρά των Στενών μαζί με τον οπλισμό της και να αποστρατεύσει το στρατό της. Επιπροσθέτως, έπρεπε να εφοδιάζει τις Δυνάμεις κατοχής και να προχωρήσει σε παράδοση των Γερμανών και Αυστριακών αξιωματικών. Τέλος, ήταν υποχρεωμένη να αποσύρει το στρατό της από τη Συρία, Υεμένη, Μεσοποταμία και Αραβία⁶.

ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ

Κύριος Μπάλφορρ ανεγνώρισεν ως απολύτως δικαίαν την αξίωσιν μας όπως εν περιπτώσει κατοχής των τουρκικών λιμένων εκ μέρους Συμμάχων της κατοχής μετάσχωσι και στρατεύματα Ελλάδος της κατοχής ως Συμμάχου. Πρέπει μάλιστα να είναι από τούδε έτοιμα τα πλοία άτινα θα καταπλεύσωσι εις Σμύρνην και είναι έτοιμον επίσης το εν Αθήναις και Λαρίσση Κρητικών Σύνταγμαν όπως είτε ολόκληρον είτε απόσπασμα αυτών μεταβή εις Σμύρνην. Άλλωστε η συγκατοχή ημών πρέπει να εκταθή εις όλους τους λιμένας Δυτικής Μικράς Ασίας, Προποντίδος, Θαλάσσης Μαρμαρά και Ελευθεροχωρίου ους τυχών ήθελεν

⁴ Εφημερίδα «Αστήρ», αρ. φ. 4297- 459, 26 Οκτωβρίου 1918, σ. 2.

⁵ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής Αρχείο ΥΕ), Φάκελος Σύμβαση ανακωχής με Τουρκία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1918 Α΄ Πολιτική. Τηλεγρ. 10030 [18] Οκτωβρίου 1918.

⁶ E. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή*, Αθήνα 1990, σ. 48-49.

αποφασισθή να καταλάβωσιν αί Σύμμαχοι. Διοικηταί αποσπασμάτων κατοχής πρέπει νέα εκλεγόσι από τούδε αξιωματικός παρέχοντες πάσαν εμπιστοσύνην ότι θα εννοήσωσι όλην την έκτασιν εθνικής αποστολής των όπως επιτυχάνωσι ίνα στρατεύμα μας εμπνεύση πλήρη εμπιστοσύνην εις αλλοδαπούς πληθυσμούς και όπως διατηρήσωσι αρίστας σχέσεις με στρατεύματα κατοχής λοιπών Συμμάχων⁷.

Ανεκοινώθη Πρεσβείαν Παρισίων.

BENIZEΛΟΣ

Μούδρον 26 Οκτωβρίου 1918 ώρα 19.30

Αριθμ. Πρ. 55

Υπουργείον Ναυτικών Αθήνας

Κατά την επίδειξιν οι τρεις Σύμμαχοι Ναύαρχοι θα αγκυροβολύσωσιν έναντι Πέραν και τα λοιπά θωρηκτά επί γραμμής Βορρά νοτίως και το επί κεφαλής θωρηκτόν έναντι Αγίας Σοφίας στόπ Αβέρωφ επί κεφαλής όλων Συμμαχικών καταδρομικών έναντι αγγλικού νεκροταφείου Χαϊγάρ Πασσά στόπ Εις παρατήρησίν μου ότι αγκυροβόλιον Αβέρωφ είναι μακράν και ότι θα δυσαρεστήση κυβέρνησιν Αθηνών Ναύαρχος απήντησεν ότι εκ Σμύρνης και Κωνσταντινουπόλεως έχει πληροφορίας ότι Ελληνικόν στοιχείον τηρεί προκλητικήν στάσιν δυναμένην να προκαλέση κατοχήν την οποίαν Σύμμαχοι δεν θέλουσι να ενθαρρύνουσι διότι είναι επιζήμιος συμφέροντα συμμάχων και Ελληνισμού και παρακαλεί όπως ανακοινώσω ταύτα Ελληνικόν στοιχείον Κωνσταντινουπόλεως στόπ Εισήκουσε παράκλησιν όπως λάβωσιν επιδείξεως τρία τορπιλλικά στόπ Απόπλους έσται αιφνίδιος στόπ Ζητώ οδηγίας σας δια συμβουλάς εις Ελληνισμόν Κωνσταντινουπόλεως και άτομόν μου προς Πατριάρχην. Αρχηγός Αβέρωφ⁸.

Υπουργείον Ναυτικών Αθήνας

29 Οκτωβρίου 1918

Εισπλους αύριον Τρίτην, επίδειξις Τετάρτην πρωίαν. Απαντα Ελληνικά θα αγκυροβολήσουν εγγύς ακτής νοτιοανατολικώς Αγίας Σοφίας⁹.

⁷ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής Αρχείο ΥΕ), Φάκελος Σύμβαση ανακωχής με Τουρκία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1918 Α΄ Πολιτική. Τηλεγρ. 9807 [5] Οκτωβρίου 1918.

⁸ Αρχείο ΥΕ, Φάκελος Σύμβαση ανακωχής με Τουρκία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1918 Α΄ Πολιτική. Τηλεγρ. 55, Αρχηγός Αβέρωφ προς Υπουργείο Ναυτικών Αθήνας, 26 Οκτωβρίου 1918.

⁹ Αρχείο ΥΕ, Φάκελος Σύμβαση ανακωχής με Τουρκία Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1918 Α΄ Πολιτική. Τηλεγρ. 55, Αρχηγός Αβέρωφ προς Υπουργείο Ναυτικών Αθήνας, 29 Οκτωβρίου 1918.

Αρχηγός Αβέρωφ

ΚΑΝΟΝΙΟΒΟΛΙΣΜΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ

Εγνώσθη, ότι η είσοδος του Ελληνικού και του Συμμαχικού στόλου εις τα Στενά θα χαιρετισθή εν Αθήναις δια κανονιοβολισμών, την δε Κυριακήν θα εορτασθή επισήμως μετά των άλλων ευτυχών γεγονότων και η είσοδος του στόλου μας εις Δαρδανέλλια, τελουμένης της δοξολογίας εν Μητροπόλει. Εξ άλλου εδημοσιεύθη Β. Διάταγμα χθές, δια του οποίου συγκροτείται θωρηκτή μοίρα αποτελουμένη εκ των θωρηκτών «Γ. Αβέρωφ» και «Λήμνος».

Η ΓΡΑΜΜΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Κατά νεωτέρας εξηκριβωμένας πληροφορίας, η δια θαλάσσης εμπορική συγκοινωνία μετά των παραλίων της Μικράς Ασίας θα αρχίση εντός ενός μηνός. Επίσης πληροφορούμεθα ότι η αποκατάστασις της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας Θεσ/νίκης Κων/πόλεως θα επιτευχθή ευθύς ως επισκευασθή η καταστραφείσα υπό των Βουλγάρων γέφυρα του Δεμίρ Ισσάρ¹⁰.

Μας γίνεται εύκολα αντιληπτό πως οι όροι της ανακωχής ήταν ταπεινωτικοί για την μέχρι τότε κραταιά Οθωμανική αυτοκρατορία. Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός, ότι οι όροι αυτοί δεν εφαρμόστηκαν ποτέ και οι άμεσοι συντελεστές της μη εφαρμογής τους ήταν αφενός οι αντιζηλίες μεταξύ των Συμμάχων αφετέρου η αμέλειά τους, γιατί ανέχθηκαν την παραβίαση της συμφωνίας στο θέμα του αφοπλισμού – εξαιτίας της ανεπαρκούς φρούρησης των αποθηκών με τα πολεμοφόδια παρατηρήθηκαν κλοπές – και δεν έθεσαν εγκαίρως υπό τον έλεγχό τους τα στρατιωτικά κέντρα της Μικράς Ασίας. Η έλλειψη συνεργασίας και το ανταγωνιστικό κλίμα μεταξύ των τριών της Δύσης – οι Γάλλοι και οι Ιταλοί έβλεπαν με κακό μάτι όλες τις αγγλικές πρωτοβουλίες, με αποτέλεσμα να συνάψουν συμφωνίες με τους Τούρκους για να κερδίσουν έδαφος – συντέλεσαν ουσιαστικά τόσο στην ανάπτυξη, όσο και στο δυνάμωμα του αντιστασιακού κινήματος των Κεμαλικών Τούρκων. Στόχος του Κεμάλ και των Νεότουρκων κατ' επέκταση, ήταν η εκκαθάριση της Τουρκίας από τα ξένα στοιχεία, τους μη τουρκικούς δηλαδή πληθυσμούς, γεγονός που μας το επιβεβαιώνει το σύνθημα του εθνικιστικού μορφώματος «η Τουρκία για τους Τούρκους». Η καλλιέργεια του τουρκικού εθνικισμού αποτέλεσε το βασικό εργαλείο και ο μοχλός δύναμης στα χέρια

¹⁰ Εφημερίδα «Αστήρ», αρ. φ. 4297- 459, 26 Οκτωβρίου 1918, σ. 2.

του Κεμάλ, για να επιτύχει τις επιδιώξεις του. Έτσι, η ειρήνη στην Ανατολή ισοδυναμούσε για τους Τούρκους με εξαφάνιση των Ελλήνων και των Αρμενίων, οι οποίοι υπερετερούσαν – οικονομία, πολιτισμός, πνευματική καλλιέργεια – σε πολλά σημεία των Τούρκων¹¹.

Η ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΔΙΑΣΚΕΨΙΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΠΟΤΕ ΣΥΝΕΡΧΕΤΑΙ ΤΟ ΟΡΙΣΤΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ

ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 3 Δεκεμβρίου 1918. Κατά την ληφθείσαν υπό των Συμμάχων απόφασιν η προκαταρκτική της ειρήνης διάσκεψις θα συνέλθει ενταύθα την 4^{ην} Ιανουαρίου. Εις την διάσκεψιν θα μετάσχουν οι αντιπρόσωποι Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας ως και ο πρόεδρος Ουίλσον μετά των Αμερικανών αντιπροσώπων. Η διάσκεψις θα ασχοληθή με τον καθορισμόν των όρων, οίτινες θα επιβληθώσι εις τους ηττημένους, δια την υπογραφήν της ειρήνης εις τρόπον ώστε δια το τελικόν συνέδριον να μην απομένη παρά απλή επικύρωσις των όρων τούτων. Επίσης άλλη σοβαρωτάτη ασχολία της προκαταρκτικής διασκέψεως είνε η διευθέτησις των μεταξύ των Συμμάχων διαφορών και η προσαρμογή των βλέψεων αυτών προς τας γενικάς αρχάς του Προεδρικού διαγγέλματος. Ο Πρόεδρος Ουίλσον θα προβή εις ανακοινώσεις καθορίζουσας περισσότερον συγκεκριμένως τον τρόπον της συγκροτήσεως της Κοινωνίας των Εθνών, λέγεται μεταξύ των άλλων ο κ. Ουίλσον θα προτείνη την συγκρότησιν διεθνούς στόλου, εις ανατεθή η αστυνομία των θαλασσών. Του στόλου τούτου θα ζητηθή η άμεσος συγκρότησις ίνα η Κοινωνία των Εθνών να λάβη πραγματικήν υπόστασιν. Εις μίαν εκ των συνεδριάσεων η προκαταρκτική διάσκεψις θα ασχοληθή με τα αξιώσεις των μικρών κρατών Συμμάχων της Αντάντ και των αλυτρώτων εθνοτήτων. Εις την συνεδρίασιν ταύτην θα συζητηθή και το ζήτημα του αλυτρώτου **Ελληνισμού!** παρακαθημένου εις την συζήτησιν και του Έλληνος πρωθυπουργού κ. Βενιζέλου, όστις δεν παύει ατρύτως εργαζόμενος προς υπεράσπισιν των Ελληνικών δικαίων. Η προκαταρκτική διάσκεψις θα έχη περατώση τας εργασίας μέχρι της προσεχούς 20^{ης} Ιανουαρίου, εις τρόπον ώστε ευθύς αμέσως ν' αρχίσουν αι εργασίαι του οριστικού συνεδρίου¹².

ΤΙ ΘΑ ΖΗΤΗΣΗ Ο ΟΥΪΛΣΟΝ

ΛΟΝΔΙΝΟΝ, 14 Δεκεμβρίου. Τα εξής θα ζητήση να επιβάλη ο Πρόεδρος Ουίλσον κατά τας περί ειρήνης διαπραγματεύσεις.

¹¹ E. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή*, Αθήνα 1990, σ. 48-49, 51.

¹² Εφημερίδα «Ωρα», αρ. φ. 826, 5 Δεκεμβρίου 1918, σ. 4.

1^{ov}) Εξασφάλισης δικαίας και διαρκούς ειρήνης

*2^{ov}) Απόδοσις της Αλσατίας και Λωρραίνης και ένωσιν των αλυτρώτων Ιταλικών επαρχιών
με την Ιταλία*

3^{ov}) Την ησυχίαν και ασφάλειαν της Ελλάδος!

4^{ov}) Εθνικοποίησιν της Κωνσταντινουπόλεως, αλλ' η διοίκησις πρέπει να είνε Ελληνική

*5^{ov}) Ένωσιν μετά της Ελλάδος όλων εκείνων των τμημάτων της Μ. Ασίας, τα οποία
επιδεικνύουν καταφανή και αναμφίσβητον την υπεροχήν του Ελληνικού στοιχείου!*

*Και τέλος αναγνώρισιν της αυτονομίας των Αρμενίων και αναγνώρισιν των απαραγράπτων
δικαιωμάτων αυτών επί της ελευθερίας¹³.*

Μετά την συνθηκολόγηση των Κεντροευρωπαϊκών Δυνάμεων και των βαλκάνιων συμμάχων τους, το Συνέδριο Ειρήνης εγκαινίασε τις επίσημες εργασίες στις 18 Ιανουαρίου του 1919 στο Παρίσι, με σκοπό τη διευθέτηση του μεταπολεμικού κόσμου. Συμμετείχαν σε αυτό τριάντα πολυμελείς αντιπροσωπείες από ισάριθμα κράτη, καθώς και εκπρόσωποι εθνικών, μειονοτικών, οικονομικών και θρησκευτικών ομάδων που επιδίωξαν με τη σειρά τους να συμμετάσχουν προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Ο Βενιζέλος, μέσα στο πλήθος των εθνών κατάφερε να εκπροσωπήσει με ιδιαίτερο ζήλο τα ελληνικά και εθνικά συμφέροντα και πρόβαλε τις ελληνικές αξιώσεις, με ένα μικρό υπόμνημα προς το Ανώτατο Συμβούλιο. Με βασικό όπλο του το επικοινωνιακό του ταλέντο, δημιούργησε διάλους επικοινωνίας με τους «Τέσσερις Μεγάλους», τους πρωθυπουργούς της Αγγλίας - Γαλλίας τον Λούντ Τζώρτζ και Κλεμανσό, τον πρόεδρο των ΗΠΑ Ουίλσον, αλλά και τον Βιτόριο Ορλάντο, πρωθυπουργό της Ιταλίας, οι οποίοι καθόριζαν όλες τις αποφάσεις και την εξέλιξη του συνεδρίου¹⁴. Η ηγετική προσωπικότητα του Βενιζέλου εντυπωσίασε τόσο πολύ, ώστε ο Βρετανός διπλωμάτης Χάρολντ Νίκολσον να γράψει: «Δεν μπορώ να σου περιγράψω το κύρος που έχει εδώ αυτός ο Βενιζέλος!...Αυτός και ο Λένιν είναι οι μόνες πραγματικά μεγάλες φυσιογνωμίες της Ευρώπης». Ο Αμερικανός πρόεδρος Ουίλσον τον χαρακτήριζε ως τον «σημαντικότερο άνθρωπο που έχω γνωρίσει», «ο μέγιστος πολιτικός ηγέτης που ανέδειξε η Ελλάδα από την εποχή του Περικλή», σύμφωνα με τον Βρετανό

¹³ Εφημερίδα «Ακρόπολις», αρ. φ. 113.506, 15 Δεκεμβρίου 1918, σ. 2.

¹⁴ Γιάννης Γιανουλόπουλος, «Οι νικητές αποφασίζουν», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940*, Αθήνα 2009, σ. 126-127.

πρωθυπουργό Λούντ Τζώρτζ, ο οποίος φαινόταν να μαγνητίζεται από την ιδιοσυγκρασία του Έλληνα ομολόγου του και ομοϊδεάτη του¹⁵.

Ο Βενιζέλος πριν ολοκληρώσει το ταξίδι του προς το Παρίσι, άδραξε την ευκαιρία για μια μάχη στην παλαιότερα της διπλωματίας. Έτσι, καθ' οδόν επισκέφθηκε τη Ρώμη στις 9 και 10 Δεκεμβρίου. Η πρότασή του για μία προκαταρκτική ελληνοϊταλική συμφωνία στα ζητήματα της Βορείου Ηπείρου και των Δωδεκανήσων θα προλείανε το έδαφος για τις διαπραγματεύσεις που θα ακολουθούσαν. Όμως, η προσπάθειά του προσέκρουσε για μια ακόμη φορά στην αδιάλλακτη στάση του Ιταλού υπουργού Εξωτερικών βαρόνου Σονίνο. Έφτασε στην πόλη του φωτός στις 12 Δεκεμβρίου και ήταν επικεφαλής μιας εικοσαμελούς ελληνικής αντιπροσωπείας. Προτεραιότητα είχε η προσέγγιση της ιταλικής διπλωματικής αντιπροσωπείας και συγκεκριμένα του πρεσβευτή της Ιταλίας Μπονίν Λονζάρ, για να του εξηγήσει το πλαίσιο της πολιτικής του αντίληψης: η Ελλάδα είχε πιο λίγες πιθανότητες να καταστεί υποχέριο της βρετανικής ή της γαλλικής πολιτικής σκοπιμότητας μόνο εάν ήταν ισχυρή και αποκαθιστούσε εγκάρδιες σχέσεις με την Ιταλία. Τη θέση του αυτή, επανέλαβε ο Βενιζέλος σε επιστολή του προς τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Ρέπουλη Εμμανουήλ, Φεβρουάριο του 1919: *[Ο] σήμεριαι πείθομαι ότι διά να αποβώμεν πράγματι ανεξάρτητον κράτος – καθ' ό μέτρον ένα μικρόν κράτος ημπορεί να είναι ανεξάρτητον – ανάγκη να αποκαταστήσωμεν φιλικάς τας προς την Ιταλίαν σχέσεις μας, επί στερεού εδάφους. Μόνον όταν και με τας τρεις Μεσογειακάς δυνάμεις ευρισκόμεθα εις απολύτως φιλικάς σχέσεις θα δυνάμεθα να έχωμεν πολιτικήν πλέον ανεξάρτητον και προς τας τρεις¹⁶.*

Μετά την ιταλική προσέγγιση ακολούθησε η γνωριμία με τα μέλη της Αμερικής, καθώς και η ψηλάφηση της ιδεαλιστικής τους οπτικής, η οποία δεν ευνοούσε απαραιτήτως τα ελληνικά συμφέροντα... **ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ ΟΥΪΛΣΟΝ-BENIZELΟΥ, ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ.** Ο πρόεδρος Ουίλσον μεταβάς χθές εις παράστασιν εγένετο αντικείμενον θερμοτάτων εκδηλώσεων από μέρους του πλήθους. Εις την παράστασιν παρίστατο και ο κ. Βενιζέλος, ο οποίος μεταβάς εις το θεωρίον του Ουίλσον εχαιρέτησε τον Πρόεδρον, συνομιλήσας μετ' αυτού επί ικανόν. Ο κ. Βενιζέλος πρόκειται να συνεργασθή σήμερον μετά του κ. Προέδρου επί των αφορώντων την Ελλάδα ζητημάτων¹⁷.

¹⁵ Γιώργος Μικρούδης, *1919 Το μετέωρο βήμα στη Μικρασία*, Αθήνα 2019, σ. 85.

¹⁶ Γιάννης Στεφανίδης, «Από τις Σέβρες στη Λωζάννη: Η δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας», στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Αθήνα 2005, σ. 202-203.

¹⁷ Εφημερίδα «Ωρα», αρ. φ. 826, 5 Δεκεμβρίου 1918, σ. 1.

Οι Έλληνες διπλωμάτες σαφώς είχαν επισημάνει την απουσία αναφοράς στον ελληνικό παράγοντα στα Δεκατέσσερα Σημεία – την Χάρτα – του Αμερικανού προέδρου, ενώ εξίσου ακανθώδες ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής παρέμενε η φιλοβουλγαρική ερμηνεία που έδιναν στον χάρτη των Βαλκανίων οι σύμβουλοι του Ουίλσον. Η συνάντηση των δύο ηγετών έλαβε χώρα στις 16 Δεκεμβρίου. Η γενική αναφορά στους ελληνικούς στόχους ολοκληρώθηκε με ένα καλά προμελετημένο εγκώμιο για την Κοινωνία των Εθνών, που ήταν το προσφιλέστερο θέμα του Αμερικανού προέδρου. Το αποτέλεσμα της συνάντησης ήταν ο Ουίλσον να ζητήσει από τον Βενιζέλο να του υποβάλει γραπτώς τις ελληνικές διεκδικήσεις. Ο Έλληνας πρωθυπουργός εργάστηκε μόνος και διατύπωσε ένα πολυσέλιδο υπόμνημα με τίτλο « Η Ελλάς ενώπιον του Συνεδρίου Ειρήνης»¹⁸.

Η προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων στο Συνέδριο της Ειρήνης έγινε επίσημα για πρώτη φορά με το υπόμνημα του Βενιζέλου της 17^{ης} – 30^{ης} Δεκεμβρίου 1918. Ωστόσο, η προώθηση του μικρασιατικού ζητήματος είχε αρχίσει δύο μήνες πριν, με το υπόμνημα του Βενιζέλου προς τον Λούντ Τζώρτζ. Στη δυτική Ευρώπη είχε αρχίσει την εκστρατεία υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων κατά τη διάρκεια των συνομιλιών για τη συνθήκη της ειρήνης. Πέρασε το μεγαλύτερο μέρος του Οκτωβρίου και του Νοεμβρίου στο Λονδίνο με σκοπό να προσεταιρισθεί Βρετανούς πολιτικούς, δημοσιογράφους, αλλά και φιλέλληνες, ενώ οργάνωσε και τον ελληνικό μηχανισμό προπαγάνδας για τον μακροχρόνιο αγώνα που είχε μπροστά του¹⁹. Το στοιχείο που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι στην πρώτη περίοδο των γεωπολιτικών ζυμώσεων, η Βρετανία δεν είχε συγκεκριμένη πολιτική έκφραση για το θέμα της Μικράς Ασίας. Η νωπή εφιαλτική ανάμνηση της Καλλίπολης – το 1915-1916 πραγματοποιήθηκε η αποτυχημένη απόβαση βρετανικών στρατευμάτων στην Καλλίπολη και στον Ελλήσποντο, την οποία απέκρουσε με επιτυχία ο Κεμάλ, προκαλώντας μεγάλες απώλειες στο αντίπαλο στρατόπεδο – έκανε τους Βρετανούς να θεωρούν ότι η εξασφάλιση της ελεύθερης διακίνησης στα Δαρδανέλια ήταν θέμα ζωτικής σημασίας, είτε σε εμπόλεμη περίοδο, είτε εν καιρώ ειρήνης²⁰.

Φυσικά, δεν παρέλειψε στη συνοδευτική επιστολή προς τον Άγγλο πρωθυπουργό, να παραπονεθεί για την αδιαφορία των Συμμάχων απέναντι στα δεινά των Ελλήνων της

¹⁸ Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 203.

¹⁹ Michael Llewellyn Smith, *ό.π.*, σ. 133-132.

²⁰ Llewellyn, *ό.π.*, σ. 136.

Μικράς Ασίας και να υπενθυμίσει ότι οι ελληνικές προσδοκίες θα ενισχύονταν από την αναγνώριση των εθνικών διεκδικήσεων της Σερβίας-Ρουμανίας και δεν αναιρούνταν από την εμμονή της Ιταλίας στη μη ισχύουσα συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης²¹. Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός, ότι κατά τη διάρκεια του Α΄Π.Π, οι σύμμαχοι είχαν συνάψει μια σειρά από μυστικές συμφωνίες με σκοπό να διαμορφώσουν τον μεταπολεμικό και γεωπολιτικό κόσμο και να οριοθετήσουν τις μεταξύ τους διεκδικήσεις. Δύο από αυτές αφορούσαν συγκεκριμένα την περιοχή της Μικράς Ασίας. Με τη συνθήκη του Λονδίνου, Απρίλιος του 1915, η Βρετανία και η Γαλλία είχαν υποσχεθεί την περιοχή της Αττάλειας ως ζώνη επιρροής της Ιταλίας, προκειμένου να παρακινήσουν την είσοδό της στον πόλεμο, ενώ με τη συμφωνία της Μωριέννης τον Απρίλιο του 1917, οι προσαρτήσεις στην Ιταλία διευρύνθηκαν με τη δέσμευση παραχώρησης της Σμύρνης²².

Αναμφισβήτητα, η διπλωματία και η προπαγάνδα σε κάθε πολιτική αναμέτρηση λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος των διακρατικών σχέσεων. Έτσι, κατά μείζονα λόγο εν όψει των εθνικών διαπραγματεύσεων μεταξύ Δύσης και Ανατολής, ο Βενιζέλος είχε βάλει ένα μεγάλο στοίχημα, να κερδίσει τη μάχη στη διπλωματική παλαίστρα. Στις πρωτεύουσες της Ευρώπης οι ελληνικές λέςχες και οι Έλληνες ευεργέτες διοργάνωναν διαλέξεις και συγκέντρωναν χρήματα, ενέκριναν ψηφίσματα και τύπωναν χάρτες με την εθνογραφία των Βαλκανίων – με αισθητή την επικράτηση των Ελλήνων – έγραφαν, δημοσίευαν άρθρα και φυλλάδια. Οι φιλέλληνες του φιλελεύθερου βρετανικού κατεστημένου, εργάζονταν για την ελληνική υπόθεση. Ο Βενιζέλος είχε επενδύσει στον Βρετανό ομόλογό του, Λόντ Τζώρτζ γιατί έβλεπε με κατανόηση τους Έλληνες και αντιπαθούσε τους Τούρκους. Σε μια ομιλία του τον Ιανουάριο του 1918 είχε δώσει πολλές υποσχέσεις:

...Σκοπός του αγώνα μας δεν είναι να στερήσουμε τους Τούρκους από την πρωτεύουσά τους ή από τα πλούσια και φημισμένα εδάφη της Μικράς Ασίας και της Θράκης, όπου φυλετικά οι Τούρκοι είναι επικρατέστεροι... Μολονότι δεν θέτουμε υπό αμφισβήτηση τη διατήρηση της Τουρκικής αυτοκρατορίας στα πατρώα εδάφη της τουρκικής φυλής – ένα από τα βασικά γεωγραφικά ολισθήματα του Λόντ Τζώρτζ – με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη – αφού η δίοδος μεταξύ της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου θα

²¹ Έφη Αλλαμανή – Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Οι μικρασιατικές διεκδικήσεις στο υπόμνημα της 17/30^{ης} Δεκεμβρίου» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.15 (1975), σ. 111.

²² Φλώρα Τσιλαγά, στο «Η ιστορία της Μικράς Ασίας: Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922», *Η ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη. Η βιογραφία του Α. Στεργιάδη*, Αθήνα 2011, σ. 45.

είναι ήδη διεθνοποιημένη και ουδετεροποιημένη – η Αραβία, η Αρμενία, η Μεσοποταμία, η Συρία και η Παλαιστίνη έχουν, κατά την κρίση μας, το δικαίωμα να αναγνωριστεί η ξεχωριστή εθνική τους υπόσταση²³.

Μετά από γεύματα με τον Λούντ Τζώρτζ στο Λονδίνο και το εκτενές υπόμνημά του για τον προσεχή διακανονισμό με την Τουρκία, ο Βενιζέλος προσπάθησε στο Παρίσι να πείσει τους πολιτικούς της Συμμαχίας για την ορθότητα των απόψεών του. Δυστυχώς, στο διακανονισμό των τουρκικών και των βαλκανικών ζητημάτων, οι Σύμμαχοι επιδίωκαν να εξασφαλίσουν πρωτίστως τα δικά τους συμφέροντα και όχι των υπολοίπων. Επιπλέον, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, δεσμεύονταν με υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει κατά τη διάρκεια του Α΄Π.Π., για να προσεταιρισθούν βαλκανικές και όχι μόνο χώρες. Συνεπώς, βρίσκονταν σε δύσκολη θέση γιατί στο λυκόφως του πολέμου θα έπρεπε να διασφαλιστεί με κάθε τρόπο η ειρήνη και ταυτόχρονα να μη δυσαρεστηθούν οι ημέτεροι συνασπισμοί²⁴.

Η ΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΥ – ΠΟΘΕΝ ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ – ΟΙ ΙΣΧΥΡΟΙ ΤΡΙΤΟΙ... *Εν σχέσει με τα γραφέντα περί ταύτης ή εκείνης της διευθετήσεως των ελληνοϊταλικών ζητημάτων, είμαστε εις θέσιν να βεβαιώσωμεν με κατηγορηματικό τρόπον, ότι το μόνον ακριβές επί του προκειμένου είνε ότι αι συνεννοήσεις προχωρούν με πνεύμα φιλικώτατον και με απόλυτον καλή πίστιν εκατέρωθεν. Δυνάμεθα να προσθέσωμεν σήμερον, ότι το σημείον εις το οποίον έχουν φθάσει αι εν λόγω συνεννοήσεις είνε ευχάριστον, η ομαλή όμως εξέλιξις των και το ικανοποιητικόν αποτέλεσμα των παν άλλο προάγονται ή από δημοσιεύματα, τα οποία ούτε τας ελληνικάς απόψεις αντικατοπτρίζουν σαφώς, ούτε των ιταλικών αντιπροτάσεων παρέχουν ιδέαν.*

Όσον αφορά το ζήτημα της Μικράς Ασίας, ουδαμώς απέχουμε της πραγματικότητος λέγοντες ότι η οριστική λύσις του δεν εξαρτάται από την Ελλάδα ούτε από την Ιταλίαν, αλλ' από ισχυρά συμφέροντα ισχυρών τρίτων. Τούτο, εννοείται, δεν αποκλείει το να ζητήση και να επιτύχη η Ελλάς την δι' ιδίων της μέσων ενεργόν προστασίαν των ψυχικώς και αδιασπάστως ηνωμένων μετ' αυτής αλυτρώτων πληθυσμών εν Μικρά Ασία²⁵.

Ο Λούντ Τζώρτζ σε ομιλία του τον Ιανουάριο 1918 είχε δώσει πολλές υποσχέσεις στους Έλληνες: *Σκοπός του αγώνα μας δεν είναι να στερήσουμε τους Τούρκους από την*

²³ Llewellyn, *ό.π.*, σ. 136-137.

²⁴ Llewellyn, *ό.π.*, σ. 135-136.

²⁵ Εφημερίδα «Ωρα», αρ. φ. 826, 5 Δεκεμβρίου 1918, σ. 1.

πρωτεύουσά τους ή από τα πλούσια και φημισμένα εδάφη της Μικράς Ασίας και της Θράκης, όπου φυλετικά οι Τούρκοι είναι επικρατέστεροι ... Μολονότι δεν θέτουμε υπό αμφισβήτηση τη διατήρηση της Τουρκικής αυτοκρατορίας στα πατρώα εδάφη της τουρκικής φυλής, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη – αφού η δίοδος μεταξύ της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου θα είναι ήδη διεθνοποιημένη και ουδετεροποιημένη – η Αραβία, η Αρμενία, η Μεσοποταμία, η Συρία και η Παλαιστίνη έχουν, κατά την κρίση μας, το δικαίωμα να αναγνωρισθεί η ξεχωριστή εθνική τους υπόσταση. Όμως, οι δηλώσεις αυτές για τους στόχους του πολέμου δεν είχαν τίποτα το δεσμευτικό. Τα πάντα στη συνδιάσκεψη της ειρήνης ήταν ρευστά και διαπραγματεύσιμα. Μερικές παρατηρήσεις εν τη ρύμη του λόγου και εν καιρώ πολέμου δεν θα μπορούσαν να δεσμεύσουν τον Λούντ Τζώρτζ²⁶.

Οι ελληνικές θέσεις παρουσιάστηκαν επίσημα από τον Βενιζέλο στις αρχές του Φεβρουαρίου 1919. Το όλο εγχείρημα βασιζόταν σε ένα λεπτομερές υπόμνημα, το οποίο συνέταξε ο ίδιος ο πρωθυπουργός και δημοσιεύθηκε στα αγγλικά και τα γαλλικά στα τέλη της ίδιας χρονιάς. Το υπόμνημα αυτό και η προβολή των ελληνικών διεκδικήσεων είχαν ως γνώμονα την ανάλυση της εθνολογικής και πληθυσμιακής πραγματικότητας στη νότια Βαλκανική, το Αιγαίο και τη δυτική Μικρά Ασία²⁷. Οι αξιώσεις αυτές δεν εκτεινόταν σε όλη τη δυτική Μικρά Ασία, παρόλο που το ελληνικό στοιχείο ξεπερνούσε συνολικά το ένα εκατομμύριο, περιορίζονταν στο βιλαέτι της Προύσας, που περιλάμβανε το σαντζάκι του Μπαλικεσέρ με την παραθαλάσσια πόλη της Πανόρμου και στο βιλαέτι του Αϊδινίου εκτός από το σαντζάκι του Ντενιζλί, που ο πληθυσμός του ήταν τουρκικός. Το ανατολικό βιλαέτι της Προύσας με τις πόλεις Προύσα - Μουδανιά, θα ανήκε στην Τουρκία, ενώ τα σαντζάκια του Ισμίτ - Δαρδανελλίων θα συναποτελούσαν με την περιοχή της Κωνσταντινούπολης ένα διεθνές κράτος. Τα σύνορα ορίζονταν από τη γραμμή προς βορρά απέναντι από την Τένεδο και προς νότο από το Καστελόριζο, ενώ το λιμάνι της Πανόρμου εξασφάλιζε την έξοδο στη θάλασσα του Μαρμαρά. Άξιο λόγου αποτελεί το στοιχείο ότι στη διεκδικούμενη περιοχή της Μικράς Ασίας, κατοικούσαν οχτακόσιες χιλιάδες Έλληνες και άλλες έντεκα χιλιάδες στα νησιά Ίμβρο και Τένεδο²⁸.

²⁶ Llewellyn, *ό.π.*, σ. 136-137.

²⁷ Φλώρα Τσιλαγά, *ό.π.*, σ. 47.

²⁸ Αλλαμανή-Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 111.

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που παρέθεσε ο Βενιζέλος – βασίζονταν στην απογραφή του Πατριαρχείου του 1912 – στην περιοχή αυτή κατοικούσαν οχτακόσιες χιλιάδες Έλληνες, ένα εκατομμύριο Τούρκοι και περίπου εκατό χιλιάδες Εβραίοι και άλλες εθνότητες. Για να υπερκεράσει τα αρνητικά πληθυσμιακά στοιχεία συμπεριέλαβε στη διεκδικούμενη περιοχή και τα νησιά Μυτιλήνη, Χίο, Σάμο, Ικαρία και Ρόδο, όπου το ελληνικό στοιχείο υπερεπερέσε του τουρκικού²⁹. Έτσι, τεκμηρίωσε την παραχώρηση της δυτικής Μικράς Ασίας στην Ελλάδα με βάση δύο επιχειρήματα: ότι το ελληνικό στοιχείο υπερεπερέσε πληθυσμιακά στη διεκδικούμενη περιοχή και τα παράλια της Μικράς Ασίας παρουσίαζαν κλιματολογική και γεωγραφική ενότητα με τα ελληνικά νησιά του Αιγαίου, παρά με την ασιατική ενδοχώρα³⁰.

Για τους ελληνικούς πληθυσμούς που δεν κατοικούσαν στη διεκδικούμενη περιοχή ο Βενιζέλος πρότεινε ανταλλαγή με τους μουσουλμάνους της ζώνης που θα δινόταν στην Ελλάδα. Επιπλέον, τόνιζε το γεγονός ότι εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες εξοντώθηκαν από τους διωγμούς του πολέμου ή έγιναν πρόσφυγες εξαιτίας των μαζικών εκτοπίσεων ή τέλος, πέθαναν στην πορεία του εκτοπισμού από τις κακουχίες. Πως ήταν τώρα δυνατόν εν όψει ευρωπαϊκής ειρήνης και ευημερίας, το ίδιο το Συνέδριο της Ειρήνης να καταδικάσει στον τουρκικό ζυγό τους εναπομείναντες επιζώντες και να τους τρέφει ελπίδες με την εφαρμογή νέων μεταρρυθμίσεων; Το υπόμνημα του Βενιζέλου υποβλήθηκε στην επιτροπή επί των ελληνικών υποθέσεων και όσο εκείνη εξέταζε τις εθνικές διεκδικήσεις, παράλληλα ένα νέο διαπραγματευτικό πλεονέκτημα εξασφαλιζόταν εκ μέρους του Βενιζέλου για την Ελλάδα – η πρώτη ευνοϊκή δήλωση της Γαλλίας για τις ελληνικές βλέψεις – ο Κλεμανσό δήλωσε στον Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι, Άθω Ρωμανό, ότι *...η Γαλλία θα λάβη πρωτοβουλία επί εδαφικής επεκτάσεως της Ελλάδος εις Θράκην και εκθύμως θα υποστηρίξη υπέρ της Ελλάδος λύσιν του ζητήματος της Σμύρνης, αν προταθή υπό της Αγγλίας ή της Αμερικής*. Η δήλωση αυτή, φυσικά έγινε μετά την άμεση ανταπόκριση του Βενιζέλου στο αίτημα της Γαλλίας για την συμμετοχή του ελληνικού στρατού στην επιχείρηση της Ουκρανίας³¹.

Γενικό χαρακτηριστικό των συζητήσεων και των πολιτικών ζυμώσεων όσον αφορά τις ελληνικές διεκδικήσεις, ήταν η έκδηλη αρνητική στάση της Ιταλίας απέναντι σε όλες

²⁹ Φλώρα Τσιλαγά, *ό.π.*, σ. 47-48.

³⁰ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα 1997, σ. 146.

³¹ Αλλαμανή – Παναγιωτοπούλου, *ό.π.*, σ. 111-112.

τις επιδιώξεις του Έλληνα πρωθυπουργού, καθώς και η τοποθέτηση αρκετών Αμερικανών ειδικών³². Συγκεκριμένα, οι Αμερικανοί διαφωνούσαν γιατί τα στατιστικά στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους έδειχναν πως το ελληνικό στοιχείο ήταν μειονότητα στην ευρύτερη περιοχή – εκτός της Σμύρνης – ενώ οι Ιταλοί αρνήθηκαν να συζητήσουν τις ελληνικές προτάσεις που αφορούσαν στη δυτική Μικρά Ασία – η ιταλική αντιπροσωπεία αποχώρησε από το συμβούλιο στα τέλη Απριλίου 1919 έπειτα από διαφωνία για την τύχη της περιοχής Φιούμε στην Αδριατική. Συνεπώς, η αναφορά της επιτροπής δεν έφερε τις ελληνικές θέσεις κοντύτερα στην πραγμάτωσή τους, με απόρροια την άνοιξη του 1919 η κατάσταση να είναι ρευστή και ακαθόριστη³³. Ωστόσο, οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι παρ' όλες τις αντίξοες συνθήκες και τις απροσδόκητες εξελίξεις, όλα τα θέματα της Ελλάδας προχώρησαν αρκετά ικανοποιητικά μέχρι και την επίσημη λήξη του συνεδρίου τον Ιανουάριο του 1920, μετά τις υπογραφές των Συνθηκών Ειρήνης με την ηττημένη Γερμανία και τους συμμάχους της: την Αυστρία, Βουλγαρία και Ουγγαρία³⁴.

1.1 Η κατάληψη της Σμύρνης

Οι συνθήκες με τις οποίες η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη μετά τη λήξη του Α΄ Π.Π και τα επιχειρήματα που έπρεπε να ρίξει στο τραπέζι για να διαχειριστεί τις αμφιβολίες αλλά και τις μπεριαλιστικές πεποιθήσεις των δυτικών συνδαιτημόνων της, σχετικά με το μείζον ζήτημα της Σμύρνης, μπορούν κάλλιστα να χαρακτηριστούν ως μια διελκυστίδα μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Ο Βενιζέλος και το διπλωματικό του επιτελείο καλούνταν να χτίσουν γερές διπλωματικές βάσεις, να στερεώσουν τα πόδια τους στη γη και να βγουν νικητές από το Συνέδριο της Ειρήνης, έτσι ώστε η Ελλάδα να πάει στην απέναντι πλευρά του Αιγαίου όρθια. Τα διπλωματικά παιχνίδια πολλά και τα χτυπήματα σε απαγορευμένες ζώνες εξίσου αμέτρητα μέχρι η ελληνική αποστολή να εκτελέσει το έργο της με επιτυχία. Η υλοποίηση των ελληνικών εθνικών αξιώσεων και δη η κατάληψη της Σμύρνης ήταν αναμφισβήτητα το μεγάλο διακύβευμα της Ελλάδας. Όμως, πως βρέθηκε ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη; Οι αποφάσεις που οδήγησαν στη στρατιωτική κατοχή της πόλης συγκροτούν από μόνες τους ένα δράμα, που εντάσσεται σε ένα κατά πολύ μεγαλύτερο ομολόγό του και δεν είναι άλλο από αυτό της Συνδιάσκεψης Ειρήνης του Παρισιού. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow

³² Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 127.

³³ Τσιλαγά, *ό.π.*, σ. 48.

³⁴ Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 127.

Wilson και οι πρωθυπουργοί της Μεγάλης Βρετανίας David Lloyd George και της Γαλλίας Georges Clemenceau, αγωνίστηκαν σκληρά προκειμένου να προσαρμόσουν στα δικά τους εθνικά συμφέροντα δίκαιες και μακρόπνοες επιλογές για την σφυρηλάτηση του κόσμου μετά τη δίνη του πολέμου.

Η πολυπόθητη απόφαση περί αποστολής ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων εντός της τουρκικής Μικράς Ασίας, πήγαζε από τα διπλωματικά στρατηγήματα της εποχής του Α΄ Π. Π. Η υπόθεση της Σμύρνης αναδύθηκε στην επιφάνεια χάρη σε ένα διττό και μοιραίο συνδυασμό: την επιθυμία του συνασπισμού της Αντάντ να προσδέσει την Ελλάδα στο δικό της άρμα και την εμμονή του Βενιζέλου να ευθυγραμμιστεί με αυτόν. Στο πλαίσιο αυτό, η υπόθεση της Σμύρνης διέθετε όλες τις προδιαγραφές ενός «γεωπολιτικού δολώματος». Την άνοιξη του 1919 η όλη κατάσταση ήταν ρευστή και διαταραγμένη, καθώς η έλλειψη ομοφωνίας μεταξύ δυτικών εταίρων και η εκκρεμότητα της τουρκικής συνθήκης – λόγω φόρτου εργασιών ή εσκεμμένα άραγε; – λειτουργούσε ως τροχοπέδη στην λήψη τελικών αποφάσεων. Η διεκδίκηση της ζώνης της Σμύρνης από την Ελλάδα είχε γίνει καταρχήν αποδεκτή από τους Βρετανούς και τους Γάλλους αντιπροσώπους στην Επιτροπή Εδαφικών Διεκδικήσεων. Ο Κλεμανσώ είχε παραδεχτεί στον Βενιζέλο ότι, μολονότι δεν μπορούσε η Γαλλία ηγηθεί της αποφάσεως για την εκχώρηση της Σμύρνης στην Ελλάδα, εξαιτίας της Ιταλίας, δεν ήταν αρνητικός στις ελληνικές βλέψεις στη Μικρά Ασία. Απεναντίας, εκείνος προσωπικά τις έβλεπε με κατανόηση και θα συμπορευόταν με άλλες δυνάμεις που θα τις υποστήριζαν³⁵.

Ωστόσο, οι πρακτικές δυσκολίες που θα δημιουργούσε η ύπαρξη ελληνικής ζώνης άρχισαν να εμφανίζονται και όχι να δημιουργούνται, γιατί απλούστατα υπήρχαν από το ξεκίνημα των διαπραγματεύσεων. Όμως, προ των πυλών για μια οριστική απόφαση έγιναν πιο αισθητά τα δύσκολα σημεία εφαρμογής του σχεδίου για την κατάληψη της Σμύρνης. Συγκεκριμένα, δύο εμπειρογνώμονες του βρετανικού επιτελείου – Χάρολντ Νίκολσον και Τόονμπερντ Άρνολντ – μετά από σύσκεψη κατέληξαν στο εξής συμπέρασμα:

...Κανένας εντολοδόχος δεν θα μπορούσε να κρατηθεί στην Κωνσταντινούπολη, εάν δεν είχε υπό τον έλεγχό του μια αρκετά εκτεταμένη ζώνη. Από την άλλη πλευρά, μια εκτεταμένη ζώνη θα περιέκλειε και ελληνικούς πληθυσμούς, ενώ θα απέκοπτε το νέο

³⁵ Michael Llewellyn Smith, *Το Όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2009, σ. 156-157.

τουρκικό κράτος από οποιαδήποτε επικοινωνία με την Προποντίδα. Επειδή η αποστράτευση έγινε τόσο βιαστικά και η βρετανική κοινή γνώμη έχει βαρεθεί να περιμένει τις μελλοντικές διευθετήσεις, δεν θα έχουμε τη δυνατότητα να εγκαταστήσουμε τους Έλληνες στη Σμύρνη, ή, πιο συγκεκριμένα, να τους διατηρήσουμε εκεί. Κι εκείνοι δεν θα μπορέσουν να την κρατήσουν χωρίς συμμαχική υποστήριξη, η εφόσον δεν διαμελιστεί μεταξύ των συμμαχικών δυνάμεων ολόκληρη η Τουρκία που βρίσκεται στα νότια τους. Μολαταύτα, εάν δεν πάρει ο Βενιζέλος τη Σμύρνη, θα χάσει την εξουσία του.

... Συμφωνούμε λοιπόν να υποβάλουμε την πρόταση να κοπεί ο γόρδιος δεσμός. Ας κρατήσουν τη Μικρά Ασία οι Τούρκοι για λογαριασμό τους. Και τα Στενά ας κρατηθούν ανοιχτά υπό μια «Ποτάμιο Επιτροπή», με δικαιοδοσίες ανάλογες με αυτήν που έχει η Επιτροπή του Δούναβη. Μια τέτοια λύση θα είχε τουλάχιστον το πλεονέκτημα ότι θα ήταν τελειωτική. Όλες οι άλλες λύσεις θα προκαλέσουν προβλήματα στο μέλλον. Τα εκθέτουμε όλα τούτα εγγράφως, υπογράφουμε το έγγραφο και το υποβάλλουμε. Δεν πρόκειται να το λάβει κανείς υπόψη του³⁶.

Πράγματι, η λύση που προτάθηκε από τους εμπειρογνώμονες δεν έγινε αντικείμενο συζήτησης ούτε υλοποίησης φυσικά, και αυτό γιατί το πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαΐου όλα άλλαξαν άρδην και η κρίση επισπεύσθηκε εξαιτίας των Ιταλών. Η πραξικοπηματική κατάληψη της Αττάλειας και η τάση επέκτασης στο βιλαέτι του Αϊδινίου, ερμηνεύτηκαν ως στρατηγική πλάνη της Ρώμης να φέρει προ τετελεσμένων γεγονότων το συμβούλιο εν όψει λήψεως αποφάσεων, κοινώς το μοίρασμα των οθωμανικών εδαφών - αποικιοκρατία. Αναπόφευκτα, οδήγησαν στη δυσφορία της Βρετανίας και της Γαλλίας, οι οποίες με τρανό πρόσχημα τη διαφύλαξη της ειρήνης προχώρησαν παρακάτω. Το μετέωρο βήμα έγινε εν θερμώ από το διευθυντήριο των τριών συμμάχων. Στις 2 Μαΐου του 1919, το λόγο έλαβε ο Ουίλσον, όταν κυκλοφόρησε η φήμη ότι η Ιταλία έστειλε δύο καταδρομικά στη Σμύρνη:

...Βλέπω ακόμα ότι στέλνουν πλοία στο Φιούμε και τη Σμύρνη. Μπορώ κι εγώ να στείλω το μεγαλύτερο καταδρομικό μας. Το *George Washington*, είτε στη Σμύρνη... Αν το κάνω αυτό, θα μπορούσε να υπάρξει κάποιο αποτέλεσμα – και απέχω από το να επιθυμώ το αποτέλεσμα να είναι πόλεμος. Η στάση όμως της Ιταλίας είναι αναμφισβήτητα επιθετική, είναι απειλή για την ειρήνη...

³⁶ Michael Llewellyn Smith, *ό.π.*, σ. 158.

ΛΟΥΝΤ ΤΖΩΡΤΖ: Ο κύριος Βενιζέλος έστειλε μια αναφορά... η οποία δείχνει ότι υπάρχει στη Μικρά Ασία κάποια συνεννόηση μεταξύ Ιταλών και Τούρκων, που ξανάρχισαν την πολιτική τρομοκρατίας απέναντι των Ελλήνων. Ο κύριος Βενιζέλος μας ζητάει να στείλουμε ένα πολεμικό στη Σμύρνη, και εισηγείται να στείλει κι ο ίδιος ένα πλοίο ελληνικό... Η γνώμη μου είναι ότι θα πρέπει και οι τρεις μας να στείλουμε πλοία στη Σμύρνη.

ΚΛΕΜΑΝΣΩ: Καλή αρχή για την Κοινωνία των Εθνών!³⁷.

Στις 6 Μαΐου ο Βρετανός πρωθυπουργός εισηγήθηκε την προώθηση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη με σκοπό τη διασφάλιση της τάξης και την προστασία του τοπικού χριστιανικού πληθυσμού. Αναφερόμενος στις ιταλικές κινήσεις, τόνισε στον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών ότι δεν έπρεπε να αφήσουν την Ιταλία να τους αιφνιδιάσει με ένα τετελεσμένο γεγονός στη Μικρά Ασία και ότι έπρεπε να επιτρέψουν στους Έλληνες να αποβιβάσουν στρατεύματα στη Σμύρνη. Κανείς εκ των τριών δεν είχε αντίρρηση με την αποστολή του ελληνικού στρατού. Η πράσινη σκυτάλη δόθηκε στον Βενιζέλο ακριβώς την ίδια ημέρα μετά από την συνάντησή του με τον Βρετανό ομόλογό του, ο οποίος τον ρώτησε χωρίς περιστροφές:

- *Έχετε διαθέσιμον στρατόν;*
- *Έχομεν. Περί τίνος πρόκειται;*
- *Απεφασίσαμεν σήμεραν ότι δέον να καταλάβετε την Σμύρνην.*
- *Είμαστε έτοιμοι!³⁸.*

1.2 Τα μεθεόρτια της απόβασης

Ήταν αναμενόμενο ότι η απόφαση των τριών ηγετών να καταλάβει η Ελλάδα τη Σμύρνη θα προκαλούσε σοβαρές αντιδράσεις. Φυσικό επακόλουθο αυτής της κατάστασης ήταν η λεκτική δυσαρέσκεια και όχι μόνο, στους κόλπους της βρετανικής ηγεσίας, αλλά και στους αντίπαλους εταίρους, καθώς και στον εντόπιο πληθυσμό της Σμύρνης. Ο Χένρι Ουίλσον, αρχηγός του βρετανικού Γενικού Επιτελείου, προειδοποίησε τον Λόιντ Τζώρτζ, ότι με την κατάληψη της Σμύρνης από ελληνικά στρατεύματα, θα ξεκινήσει νέος πόλεμος. Ο στρατηγός, στο ημερολόγιό του, χρησιμοποιεί περιφρονητικά λόγια για τους ισχυρούς ηγέτες της εποχής και τους κατηγορεί ότι είχαν μετατραπεί σε όργανα του Βενιζέλου... Η

³⁷ Φλώρα Τσιλαγά, στο «Η ιστορία της Μικράς Ασίας: Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922», *Η ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη. Η βιογραφία του Α. Στεργιάδη*, Αθήνα 2011, σ. 48-49.

³⁸ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα 1997, σ. 23.

όλη υπόθεση είναι κακή και παρανοϊκή[...]. Ο Βενιζέλος χρησιμοποιεί τις τρεις ρεντινγκότες για τους δικούς του σκοπούς. Ο ιστορικός Μάικλ Λιουέλιν Σμιθ, θεωρεί ότι ο Λόιντ Τζώρτζ δεν είχε επίγνωση του μικρασιατικού ζητήματος και με πρόσχημα τις προκλήσεις των Ιταλών, ενήργησε με σπουδή και μυστικότητα για να διευκολύνει την ελληνική κατοχή της Σμύρνης. Τον Βενιζέλο τον κατηγορεί και τον χαρακτηρίζει ως υποκινητή του ζητήματος και πρόθυμο συνένοχο σε αυτή την υπόθεση³⁹.

Οι προετοιμασίες της 1^{ης} Μεραρχίας του Α΄ Σώματος Στρατού, έτσι ώστε να ήταν πανέτοιμη να αποπλεύσει από το λιμάνι των Ελευθερών στην Καβάλα προς το λιμάνι της Σμύρνης, είχαν ξεκινήσει από τα τέλη Απριλίου του 1919 με απόλυτη μεθοδικότητα και πλήρη μυστικότητα. Στην Αθήνα το Υπουργείο Εξωτερικών βρισκόταν στις επάλξεις και παρακολουθούσαν με αγωνία τον καταιγισμό των τηλεγραφημάτων. Το απόγευμα της 29^{ης} Απριλίου ο τηλεγράφος άρχισε να μεταδίδει το παρακάτω μήνυμα:

Λίαν επείγον

Υπουργείον Εξωτερικών Αθήνας

Ταύτην την στιγμήν το Ανώτατον Συμβούλιον της Συνδιασκέψεως με πληροφορεί ότι εν τη σημερινή συνεδριάσει απεφάσισεν όπως το εκστρατευτικόν σώμα αναχωρήσῃ αμέσως διά Σμύρνην. Η απόφασις ελήφθη παμψηφεί. Ζήτω το Έθνος!

Βενιζέλος⁴⁰.

Τη μεγάλη νηοπομπή που μετέφερε τα ελληνικά στρατεύματα τη συνόδευσαν τα πολεμικά του ελληνικού και βρετανικού στόλου. Ταυτόχρονα, μια άλλη ισχυρή δύναμη βρετανικών πολεμικών, τα οποία ναυλοχούσαν στη Λήμνο, είχε τεθεί σε συναγερμό για να υποστηρίξει την ελληνική απόβαση σε περίπτωση που οι Ιταλοί έκαναν αντιπερισπασμό ή οι Έλληνες συναντούσαν ισχυρή αντίσταση⁴¹. Όλοι οι πρόκριτοι της Σμύρνης συγκεντρώθηκαν την επόμενη ημέρα στην Αγία Φωτεινή – η μεγάλη εκκλησία της πόλης – για να ακούσουν το μήνυμα του Βενιζέλου από το Παρίσι. Ο πρωθυπουργός δήλωνε ότι αντιλαμβανόταν τη συγκίνηση και τον υπέρμετρο ενθουσιασμό για την απελευθέρωση από έναν σκληρό ζυγό. Όμως, οι εκδηλώσεις των Ελλήνων έπρεπε να παραμείνουν αισιόδοξες «συγκρατημένες»,

³⁹ Νικόλαος Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Άνθρωπος, ο Ηγέτης, Διπλωματικοί θρίαμβοι-Εκλογική ήττα και εξορία (1917-1928)*, τ. Γ΄, Αθήνα 2020, σ. 60.

⁴⁰ Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον*, εισαγωγή: Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, Ιστορική, Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης, Χανιά 1979, σ. 79.

⁴¹ Δημήτριος Βακάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης. Ιστορικά σελίδες από την δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος (1910-1920)*, Αθήνα 1950, σ. 318-319.

χωρίς να φανερώνουν ίχνος εχθρότητας και υπεροψίας απέναντι στις άλλες εθνότητες της Σμύρνης. Αντιθέτως, επιβαλλόταν η δημιουργία αδελφικής ατμόσφαιρας – όσο αυτό ήταν εφικτό – για το καλό του κοινωνικού συνόλου, ώστε όλοι να εννοήσουν ότι ο ερχομός των Ελλήνων δε σηματοδοτούσε την έναρξη ενός καινούριου δυναστικού ζυγού, αλλά μόνο να καταλύσουν τον ήδη υπάρχοντα ⁴².

Η αγωνία του Βενιζέλου για την τήρηση της τάξης και της ευνομίας προς αποφυγή δυσάρεστων εξελίξεων μας γίνεται εύκολα αντιληπτή με τα εξής λόγια: *...Είναι ανάγκη να δείξετε διά της συμπεριφοράς σας και προς το τουρκικόν, εβραϊκόν, αρμενικόν στοιχείον[...]* ότι ο ελληνικός στρατός δεν υστερεί [...] εις ευγένειαν ψυχής, αλλ' ότι συγχρόνως διεκδικεί ότι ευρίσκεται εις την πρώτην γραμμίν του πολιτισμού. Οι αξιωματικοί και οι στρατιωτικοί πληροφορήθηκαν εν πλω, ότι ο προορισμός των πλοίων ήταν η Σμύρνη και με το μήνυμα αυτό ο Βενιζέλος ήθελε να τους αφυπνίσει τα πατριωτικά τους αισθήματα, ενώ παράλληλα επικεντρωνόταν στην σοβαρότητα της αποστολής του εκπολιτισμού που αναλάμβαναν με το συγκεκριμένο στρατιωτικό εγχείρημα. Το πρωινό που ακολούθησε βρήκε χιλιάδες λαού να έχουν κατακλύσει την προκουμαία της πόλης. Το μυστικό του ερχομού των Ελλήνων στρατιωτών είχε πλέον διαρρεύσει και η Σμύρνη είχε πλημμυρίσει από ελληνικές σημαίες, ηρωικά εμβλήματα και επαναλαμβανόμενες εκρήξεις ενθουσιασμού και ελπίδας. Η λέξη «Έρχονται!» αντηχούσε παντού συνεχώς! Αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας διηγείται:

...Αλλά τα βαποράκια, τα τοπικά τραίνα, πως μπορούσαν να χωρέσουν όλον αυτόν τον κόσμο! Ούτε μπορούσαν να περιμένουν, τους εφείνετο ότι τα τραίνα πήγαιναν αργά, γι' αυτό κατέβαιναν στη Σμύρνη με τα πόδια, τρέχοντας όλη τη νύχτα. Όλων τα μάτια ήταν στραμμένα στο πέλαγος. Περίμεναν πεντακόσια χρόνια και δεν μπορούν να περιμένουν να ξημερώσει... [...] κανείς δεν κοιμήθηκε εκείνο το βράδυ. Όλος ο κόσμος φωνάζει: «Μα πότε θα έρθουν!». Αβάσταχτη αυτή η μεγαλύτερη νύχτα της προσμονής. Τα παράθυρα, τα μπαλκόνια, τα καμπαριάρια, τα δέντρα, ακόμα και τα φανάρια ήταν γεμάτα ανθρώπους. Όλες οι βάρκες γεμάτες κόσμο πάνε να προϋπαντήσουν το στόλο. Οι καμπάνες και οι καρδιές μας κοντεύουν να σπάσουν. Όταν έφυγε η πρωινή άχνα φάνηκε στο βάθος ο θρυλικός «Αβέρωφ», ακολουθούσε το «Πατρίς» με το 34^ο Ευζωνικό Σύνταγμα. «Έρχονται!» ακούστηκε μια μυριόστομη φωνή... Το κλάμα δεν τους άφηνε να δουν καθαρά»⁴³. Η πολυπόθητη ώρα είχε

⁴² Νικόλαος Παπαδάκης, *ό.π.*, σ. 65-66.

⁴³ Μανώλης Μεγαλοκονόμος, *Η Σμύρνη. Από το αρχείο ενός φωτορεπόρτερ*, Αθήνα 1992, σ. 70.

φτάσει. Νωρίς το πρωί, υπό τις θυελλώδεις επευφημίες του πλήθους, ο πρώτος στρατιώτης πατούσε το πόδι του στην προκυμαία της Σμύρνης. Ακολούθησε μια διμοιρία ευζώνων η οποία, μόλις αποβιβάσθηκε, άφησε τα όπλα της και έστησε χορό⁴⁴.

Η τελευταία φράση για τον σύγχρονο αναγνώστη που γνωρίζει την ιστορία και την κατάληξη του μικρασιατικού ζητήματος, μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί εις διπλούν. Αφενός η συγκίνηση και το κλάμα δεν άφηναν τα μάτια να διακρίνουν τα πολεμικά πλοία στο βάθος της θάλασσας, αφετέρου ο συνδυασμός και των δύο συναισθημάτων στάθηκε τροχοπέδη στην καθαρή σκέψη προς το μέλλον. Το μυαλό δεν οραματίστηκε την αρνητική έκβαση της απόβασης, απεναντίας, η μόνη εικόνα ήταν η γαλανόλευκη, κυματιστή και υπερήφανη...! Όμως, η εύθυμη ατμόσφαιρα εκ του αποτελέσματος δεν κράτησε για πολύ, γιατί ο στρατός, οι θρησκευτικές αρχές του τόπου και το πλήθος λαού δεν είχαν υπολογίσει μια σημαντική μερίδα του τουρκικού στοιχείου, που δεν έβλεπε με καλό μάτι την ελληνική απόβαση και τους πολλούς παράγοντες που επιδίωκαν να δημιουργήσουν επεισόδια και προβοκάτσια. Η έλλειψη στοιχειώδους περιφρούρησης – χιλιάδες όπλα του σουλτανικού στρατού κυκλοφορούσαν στα χέρια των Τούρκων – είχε απόρροια την έκρηξη επεισοδίων λίγες ώρες μετά την αποβίβαση των πρώτων Ελλήνων στρατιωτών⁴⁵.

Οι μηχανορραφίες των Ιταλών – το προηγούμενο βράδυ απελευθέρωσαν από τις φυλακές Τούρκους κατάδικους – πραγματοποίησαν αυτό που απευχόταν ο Βενιζέλος. Αντί της συναδέλφωσης και της μετριοπάθειας, επικράτησαν οι εθνικιστικές προκλήσεις και η έπαρση. Ο έλεγχος χάθηκε και η αντίδραση του στρατού και του ελληνικού στοιχείου στις προκλήσεις των Τούρκων και των Ιταλών ξεπέρασε τα όρια της άμυνας. Με θρυαλλίδα την ένωση του φανατισμένου πλήθους με τα ελληνικά τμήματα την ώρα που διέρχονταν μπροστά από τους τουρκικούς στρατώνες και τον πρώτο πυροβολισμό – σκοτώθηκε ο σημαιοφόρος του Συντάγματος των Ευζώνων – ξεκίνησε η μάχη μεταξύ των ελληνικών και των τουρκικών δυνάμεων⁴⁶.

Δυστυχώς, την πανηγυρική ευδαιμονία της απελευθέρωσης διαδέχθηκε η μελανή εικόνα εχθροπραξιών και οδομαχιών μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων. Αυτό που πρέπει να υπογραμμίσουμε είναι η αντιφατική συμπεριφορά των Ιταλών και αυτό γιατί κατά τη

⁴⁴ Δημήτριος Βακάς, *ό.π.*, σ. 325-329.

⁴⁵ Νικόλαος Παπαδάκης, *ό.π.*, σ. 68.

⁴⁶ Δημήτριος Βακάς, *ό.π.*, σ. 332-333.

διάρκεια των συγκρούσεων – χάος που προκάλεσαν οι ίδιοι – πρότειναν στον αρχηγό των συμμαχικών ναυτικών δυνάμεων, Βρετανό ναύαρχο Κάλθορπ, να αναλάβουν δράση για την αποκατάσταση της τάξεως και της ευνομίας. Αν και η πρόταση για τη «δήθεν» πάταξη παραβατικότητας απορρίφθηκε, δεν εμπόδισε τους Ιταλούς να προχωρήσουν στο επόμενο βήμα. Αντιθετικά θα λέγαμε, ότι τα εκτελεσμένα προβοκάτσια ήταν απλώς το προοίμιο στο έπος της Μικρασιατικής εκστρατείας. Αμέσως μετά την άρνηση των Βρετανών, οι Ιταλοί αυθαίρετα κατέλαβαν την Έφεσο και άρχισαν να υποκινούν εντατική προπαγάνδα ενάντια της «ελληνικής κατοχής» με απώτερο σκοπό τη σπίλωση του ελληνικού εθνικού εγχειρήματος στο ευρωπαϊκό τραπέζι⁴⁷.

Πράγματι, τα θλιβερά γεγονότα της Σμύρνης αμαύρωσαν την εικόνα της χώρας και προλείαναν το έδαφος για άσκηση «κίτρινης» κριτικής από τους αντιπάλους της, οι οποίοι εξ αρχής υποστήριζαν ότι οι Έλληνες δεν ήταν άξιοι να διοικήσουν την περιοχή με τήρηση της τάξης και ειρηνική συμβίωση μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων. Αναπόφευκτος ήταν και ο «λίβελος» του ευρωπαϊκού Τύπου προς τις ελληνικές εξελίξεις στη Σμύρνη, ενώ τα αντιπολιτευόμενα κόμματα στα κοινοβούλια Αγγλίας και Γαλλίας, έρχονταν αντιμέτωπα συνεχώς με τις εκάστοτε κυβερνήσεις των χωρών τους. Οι Έλληνες της Σμύρνης εν ριπή οφθαλμού, από απελευθερωτές χαρακτηρίστηκαν μνησικάκοι «ρεβανσιστές». Συνεπώς, κατηγορήθηκαν για τα εγκλήματα κατά της ζωής και της περιουσίας των Τούρκων, αφού είχαν διαπραχθεί φόνοι και είχαν λεηλατηθεί σπίτια από ληστοσυμμορίες⁴⁸. Όμως, ήταν όλοι Έλληνες; Το γεγονός ότι οι Ιταλοί ήταν ήδη ενήμεροι για την ημέρα της απόβασης και είχαν προλάβει να καταστρώσουν τις δολοπλοκίες τους μας εγείρει το εξής ερώτημα: Σύμφωνα με τα παραπάνω, πόσο απίθανη μπορεί να είναι η εμπλοκή τους σε ένα δίκτυο κατασκοπείας με συνεργάτες «πράκτορες»; Άραγε οι ληστείες και οι φόνοι διαπράχθηκαν μόνο από Τούρκους κατάδικους ή και από Ιταλούς προβοκάτορες καλά μεταμφιεσμένους;

Αναπάντητα ερωτήματα και τροφή για σκέψη για τον αναγνώστη του σήμερα, ενώ για τον πολιτικό πρωταγωνιστή του τότε, επιπλέον αγκάθια στο μακρύ δρόμο που έπρεπε να διανύσει και η πορεία ήταν δύσβατη και μεγάλη...! Συγκεκριμένα, τα ανοιχτά μέτωπα που διατηρούσε ο Βενιζέλος εκείνη την εποχή (Θράκη, Βόρεια Ήπειρος, Δωδεκάνησα),

⁴⁷ Δημήτριος Βακάς, *ό.π.*, σ. 333.

⁴⁸ Γιάννης Στεφανίδης, «Η δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας» στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Αθήνα 2005, σ. 214.

επιβάρυναν περισσότερο την θέση του. Η «απελπισία του παρουσίαζε σχεδόν αξιοθρήνητο θέαμα», κατά την άποψη του Τζέραλντ Τάλμποτ – ναυτικού ακόλουθου της Βρετανίας και σύνδεσμος της βρετανικής αντιπροσωπείας με την ελληνική – καθώς τα επεισόδια της Σμύρνης έδωσαν το πάτημα για τη σύσταση ανακριτικής επιτροπής με πρωτοβουλία του συμμαχικού συμβουλίου, έτσι ώστε, να ερευνηθεί η υπόθεση⁴⁹. Το πόρισμα της επιτροπής, σημειωτέα είναι η εσκεμμένη απουσία Έλληνα αντιπροσώπου και αξιωματούχου κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, ήταν καταπέλτης εναντίον των Ελλήνων και χάρη στην έγκαιρη παρέμβαση του Βενιζέλου – είχε διατάξει σύγκληση στρατοδικείου, το οποίο καταδίκασε αυθημερόν εις θάνατον δύο Έλληνες – δεν έλαβε δημοσιότητα και οδήγησε τη συμμαχική ηγεσία στη συγκάλυψη της υπόθεσης. Υπό το φόβο του στρατοδικείου, κάθε πρωί στους δρόμους της Σμύρνης βρίσκονταν διάφορα κλοπιμαία.

Επιπλέον, εκτός από τις εκτελέσεις και τις καταδίκες σε φυλάκιση, η ελληνική κυβέρνηση διέταξε να αποζημιωθούν όλοι όσοι είχαν υποστεί υλικές ζημιές. Εν ευθέτω χρόνο, η ελληνική διοίκηση επέβαλε την τάξη και η ζωή στη Σμύρνη βρήκε τον κανονικό της ρυθμό. Με τη στάση αυτή, οι ελληνικές αρχές κατοχής έστειλαν ένα ηχηρό μήνυμα σε γαλάζιο πλαίσιο στην Ευρώπη και στην Ανατολή: δεν θα ανέχονταν ουδεμία διάκριση μεταξύ των εθνοτήτων της πόλης⁵⁰.

Σχεδόν ένα μήνα μετά την απόβασή τους, οι ελληνικές δυνάμεις είχαν καταφέρει να καταλάβουν την ενδοχώρα της Σμύρνης. Τα Βουρλά, η αρχαία Μαγνησία, το Αϊδίνιο, το Αϊβαλί και άλλες μικρές πόλεις περιήλθαν στην ελληνική κυριαρχία⁵¹. Καταληκτικά, λοιπόν, η ελληνική στρατιωτική κατοχή, στα πρώτα της βήματα δεν παρουσίασε «ταπεινή» συμπεριφορά και η εικόνα της αλλοιώθηκε από τους υπερφίαλους λεονταρισμούς, παρά τις τόσες εντολές και τις αγωνιώδεις εκκλήσεις του Βενιζέλου από το Παρίσι. Απεναντίας, ο στρατός, οι τοπικές αρχές και η εκκλησιαστική ηγεσία, με επικεφαλής τον μητροπολίτη και τους προκρίτους, μέθυσαν στη θέα της γαλανόλευκης και αφέθηκαν στο παραλήρημα του εθνικού φρονήματος. Ακόμα χειρότερα, δεν μπόρεσαν ή δεν ήθελαν «τεχνηέντως» να αποτρέψουν τις βαρβαρότητες ακραίων στοιχείων της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης. Όλα αυτά συνεπάγονταν την κυκλοφορία των διογκωμένων πληροφοριών ή ιστοριών, περί

⁴⁹ Γιάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 214.

⁵⁰ Δημήτριος Βακάς, *ό.π.*, σ. 334.

⁵¹ Κλεάνθης Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922*, Αθήνα 1959, σ. 44.

μεγάλης αιματοχυσίας στη Σμύρνη, σε ολόκληρη την Τουρκία με φινάλε τη συσπείρωση των διαιρεμένων φατριών σε κοινό μέτωπο⁵².

Ίσως, ο προάγγελος του «Υπατου Αρμοστή της Σμύρνης» από αυτό το σημείο να ξεκίνησε το ταξίδι του...

1.3 Περί ηθικής των ισχυρών δυνάμεων

Αδιαμφισβήτητο γεγονός, αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο οι Τούρκοι κατάφεραν πάντοτε να εκμεταλλεύονται τα αιώνια συγκρουόμενα συμφέροντα και τις αντιζηλίες των Χριστιανικών Δυνάμεων της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης. Η ιδιόρρυθμη αυτή διαμάχη μεταξύ Οθωμανών και Χριστιανών με το πέρασμα του χρόνου διογκώθηκε και εξελίχθηκε σε βαθμιδών αγώνα. Το έπαθλο με το πέρασ της μάχης ήταν η επικράτηση του ισχυρότερου ιμπεριαλιστικού πλαισίου και στυλοβάτης αυτού του γεωπολιτικού εγχειρήματος, φυσικά, τα αιώνια βασανιστικά ζητήματα της Ανατολής, που εξυπηρετούσαν τις ιδιαίτερες δυτικές φιλοδοξίες, κατά το δοκούν. Στο σημείο αυτό θα κάνουμε μια σύντομη ανασκόπηση της πολιτικής κατάστασης που έδωσε στους Τούρκους τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν τις διαφορίες μεταξύ των κυβερνήσεων της Δύσης, καθώς να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των Γερμανών συμμάχων τους και τέλος, να βιαιοπραγήσουν ανεξέλεγκτα εις βάρος των μειονοτήτων της Ανατολής.

Οι Τούρκοι ήταν σύμμαχοι στο πλευρό των Γερμανών κατά τη διάρκεια του Α΄Π.Π και ίσως οι πιο πολύτιμοι. Αποτελεί γεγονός, ότι ο χρυσός της Τουρκίας εξαφανίσθηκε και μας είναι έκδηλος ο πιθανός προορισμός. Η Τουρκική Αυτοκρατορία λεηλατήθηκε έναντι σιταριού και άλλων τροφίμων. Πολλές αμαξοστοιχίες με την επιγραφή «Berlin» ταξίδευαν συχνά προς την Κωνσταντινούπολη απ' τη Σμύρνη φορτωμένες με τρόφιμα. Τα Στενά των Δαρδανελίων παρέμειναν με κάθε τρόπο στην κατοχή των Τούρκων προς επίδειξη ισχύος εναντίον των Αγγλογάλλων, τα οποία έως σήμερα αποτελούν μια στερεότυπη έκφραση υπερφίαλης συμπεριφοράς⁵³. Η Γερμανία μια από τις πολιτισμένες Δυνάμεις της Ευρώπης, ήταν και αυτή σύμμαχος των Τούρκων σε όλο το διάστημα που αυτοί διενεργούσαν την εξόντωση των Αρμενίων. Θα ήταν παράλειψη να μην επισημανθεί, ότι η Γερμανία είχε ξεκινήσει την εκστρατεία στην Ανατολή πριν τον Α΄Π.Π. Το 1867 πρωτοεμφανίστηκαν στην Κωνσταντινούπολη οι *Φρέρηδες* της Βυρτεμβέργης – δάσκαλοι, καθηγητές – με επί

⁵² Γκάιλς Μίλτον, *Χαμένος Παράδεισος. Σμύρνη 1922*, Αθήνα 2008, σ. 170-171, 183.

⁵³ George Horton, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2000, σ. 108-109.

κεφαλής τον πάστορα Χριστόφορο Χόφμαν. Έτσι, άρχισε η εκπαιδευτική προπαγάνδα με το άνοιγμα σχολείων - εκκλησιών. Μετά από ένα έτος εμφανίστηκαν στο Πέραν οι πρώτοι μαθητές και μαθήτριες γερμανικών σχολείων. Η πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης και τα προξενεία της Ανατολής μετατράπηκαν σε εμπορικά κέντρα και με σκοπό τη διαφώτιση του γερμανικού κόσμου, εκστράτευσε στην Μικρά Ασία ο δόκτωρ Κέργκερ και εξέδωσε το βιβλίο: «Η Μ. Ασία πεδίο Γερμανικού αποικισμού». Έκτοτε, η συστηματική εργασία προσηλυτισμού και προπαγάνδας, συνεχίστηκε αποδίδοντας ενθαρρυντικά αποτελέσματα στους Γερμανούς. Η Τουρκία του Αβδούλ Χαμήτ, προσδέθηκε για τα καλά στο γερμανικό άρμα και άνοιξε δίαυλο επικοινωνίας με το Βερολίνο⁵⁴.

Φυσικό επακόλουθο αυτής της συνεργασίας ήταν η μέγιστη επιρροή της Γερμανίας σε τομείς, όπως ο στρατός. Οι πύλες της στρατιωτικής Ακαδημίας του Βερολίνου άνοιξαν για τους Τούρκους αξιωματικούς, με τον Γερμανό στρατηγό φον Γκόλτς, να αναλαμβάνει την οργάνωση του τουρκικού στρατού και να ξεκινά την προπαρασκευή του πολέμου κατά της Ελλάδας κατά την διάρκεια των Ελληνοτουρκικών πολέμων του 1897 και του 1912, για να φτάσει ως τους διωγμούς του ελληνικού πληθυσμού στην Μικρά Ασία και την Θράκη από τους Τούρκους – με την συνδρομή των Γερμανών – κατά το διάστημα 1914-1916.

« ...Τον Τούρκον, τον οποίον εδίδαζεν ο Γερμανός στρατηγός πως να μάχεται στρατηγικώτερον. Αλλά μήπως ηρκέσθησαν οι Γερμανοί μόνον εις την εκπαίδευσιν του Τούρκου; Μήπως αυτοί δεν του εχορήγησαν τα όπλα Μάουζερ και τα τηλεβόλα Κρουπ, με τα οποία μας επήραν κατά το 1897, τον Θεσσαλικόν κάμπον και μας επαρουσίασαν ταπεινούς και ελεεινούς εις τον κόσμον; Μήπως ο Ετέμ πασσάς δεν καθωδηγείτο με τα γερμανικά σχέδια και ο ηρωϊκός μας στόλος, κατά το 1912, δεν εναυμάχησε με Τουρκικά πλοία, γερμανικής προελεύσεως; Όχι μόνον νουν έδωσαν οι Γερμανοί αλλά και όπλα...»⁵⁵. Ομοιοτρόπως, η αρπαγή της σιδηροδρομικής γραμμής Χαϊδάρ πασσά-Νικομηδείας από τους Άγγλους – επέκταση προς Εσκή Σεχίρ, Άγκυρα – αλλά και των σιδηροδρομικών εγκαταστάσεων Μερσίνας-Αδάνων και Σμύρνης-Κασσαμπά – επέκταση Αϊδίνιο, Δινέρι – έκανε τους Γερμανούς κατακτητές της Ανατολής και τους Τούρκους να αφυπνίζονται και

⁵⁴ Μιχαήλ Ροδάς, *Πως η Γερμανία κατέστρεψε τον ελληνισμό της Τουρκίας*, Αθήνα 2020, σ. 11.

⁵⁵ Ροδάς, *ό.π.*, σ. 13.

να υιοθετούν το κήρυγμα περί Πανισλαμισμού και παράλληλα να καταστρώνουν την ερείπωση του ελληνικού οικοδομήματος⁵⁶.

Η κοινωνικοοικονομική δικτύωση των Γερμανών στον αστικό ιστό της Ανατολής, συνεχίστηκε και μετά την αποπεράτωση της γερμανικής γραμμής Βερολίνο-Βαγδάτη κατά το 1902 με την ίδρυση χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων – Βίνερμπαγκ Φεράϊν, Ντόιτς Μπάγκ – και εταιρειών, έτσι ώστε, να κατακτηθεί και το εμπόριο. Το 1904, έφτασε στην Ελλάδα ο Φον Μοζέβιους, διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας της Γερμανίας. Μετά από συνάντηση με τον τότε διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, Στέφανο Στρέϊτ, συμφώνησαν όπως ιδρύσουν την «Τράπεζαν την Ανατολής». Η ένωση των γερμανικών κεφαλαίων μετά των ελληνικών, σκόπευε αφενός στην ασφαλέστερη είσοδό τους στην Ανατολή αφετέρου στην ενημέρωση της εμπορικής δραστηριότητας. Η Γερμανία ήταν πλέον υπεράνω όλων και το καλά οργανωμένο κύκλωμα πρακτόρων το επιβεβαίωνε αυτό με την διαφήμιση ταξιδιού προς την Ανατολή, τη νέα χώρα του χρυσού και του πλούτου, την οποία είχε κατακτήσει ο μέγας Καΐζερ. Τα ατμόπλοια γέμισαν με Γερμανούς και η Τουρκία επίσης. Άνοιξαν καταστήματα, γραφεία και πρόσφεραν εμπορεύματα σε χαμηλές τιμές. Αναπόφευκτα, το εμπόριο υπέστη κλονισμό και πολλά καταστήματα ομογενών ή έκλεισαν ή πουλήθηκαν στους Γερμανούς. Ο Γερμανός είχε έρθει στην Ανατολή για πάντα και έγινε νόμος και θρησκεία⁵⁷.

Μετά την ολοκληρωτική ήττα της Γερμανίας, θεωρήθηκε δεδομένο ότι είχαν τελειώσει οι κακουχίες και η εξόντωση των Χριστιανών της Ανατολής. Η Τουρκία είχε πλέον παραλύσει και βαπτιστεί εκ νέου: *Ο Μεγάλος Ασθενής*. Ωστόσο, η κεμαλική απειλή ελλόχευε σε όλο αυτό το διάστημα και όχι μόνο δεν είχε εκλείψει, απεναντίας, είχε βρει πρόσφορο έδαφος και με τις «διακριτικές» ευλογίες της Δύσης, κατάφερε να συσπειρώσει τις δυνάμεις της, να συγκεντρώσει οπαδούς και να καταστρώσει τα τελικά σχέδια για την κάθαρση της Τουρκίας από τις μειονότητες⁵⁸.

Ήταν εύκολο να προβλεφθούν οι σοβαρές επιπτώσεις οποιασδήποτε αμέλειας των Συμμάχων. Τα φωτισμένα πνεύματα της εποχής δεν έσφαλλαν και δικαιολογημένα εκ του αποτελέσματος έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου για το μέλλον. Συγκεκριμένα, στις 11

⁵⁶ Μιχαήλ Ροδάς, *ό.π.*, σ. 13-15.

⁵⁷ Μιχαήλ Ροδάς, *ό.π.*, σ. 17-21.

⁵⁸ George Horton, *ό.π.*, σ. 108-109.

Φεβρουαρίου 1919, δηλαδή τέσσερις μήνες πριν την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, η εφημερίδα «Le Temps» δημοσίευε την επόμενη είδηση, που ο ειδικός απεσταλμένος της στην Ανατολή κ. Rene Riaux – Γάλλος δημοσιογράφος και ιστοριογράφος, φιλέλληνας και προσωπικός φίλος του Ελευθέριου Βενιζέλου, γνώστης του Ανατολικού ζητήματος και των ελληνικών πραγμάτων – έστειλε από τη Σμύρνη και προειδοποιούσε:

...Η δραστηριότητα του κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος εξακολουθεί να υφίσταται στη Μικρά Ασία, όπου οι Νεότουρκοι άφησαν τα όπλα σ' αυτούς που αποστρατεύτηκαν και όπου ένα εκτεταμένο σύστημα συμμοριών οργανώνεται με μυστικότητα. Οι οργανωτές αυτής της κίνησης ωθούν τις μάζες σ' ένα είδος μπολσεβικισμού, παρακινώντας τις να αρπάζουν εδάφη με τη βία. Στην ουσία πρόκειται για εξόντωση των χριστιανών ιδιοκτητών και έτσι ένας καινούριος διωγμός προετοιμάζεται. Είναι απαραίτητο να σταλούν άμεσα άνδρες από τη στρατιά που εδρεύει στη Μακεδονία, για να καταλάβουν αρχικά τις σιδηροδρομικές γραμμές και να αναλάβουν τη διοίκηση της οθωμανικής χωροφυλακής. Η δύναμη μιας μεραρχίας θα ήταν αρκετή, για να αποφευχθεί ο άμεσος κίνδυνος και να σταματήσει κάθε κίνηση. Οι εγγυήσεις της σημερινής Οθωμανικής Κυβέρνησης είναι αναξιόπιστες, γιατί δεν ασκεί έλεγχο στη Μικρά Ασία. Επιβάλλεται δραστηριότητα χωρίς καθυστέρηση⁵⁹.

Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος έκαψε τη Σμύρνη και συμπλήρωσε την καταστροφή των Χριστιανών, ήταν λοιπόν ένα δημιούργημα της Ευρώπης. Αναμφίβολα, το φιλόδοξο πλαίσιο των Συμμάχων περιέκλειε το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πληθώρα αντικρουόμενων και ανεκπλήρωτων υποσχέσεων. Εάν οι Σύμμαχοι, οι οποίοι με πλήρη ενότητα σκέψης αλλά και δράσης κατέβαλαν τον κοινό εχθρό και υπέγραψαν τις απαραίτητες συνθήκες που παρείχαν εγγυήσεις για τη γενική ειρήνη, παρέμεναν ενωμένοι – οι Σύμμαχοι διασπάστηκαν και ο καθένας προσπαθούσε να προσεταιριστεί την Τουρκία για να εξασφαλίσει συμφέροντα. Η Ιταλία πρώτη έκανε την αρχή, η Γαλλία ακολούθησε συνεσταλμένα αρχικά, φανερά στη συνέχεια – ίσως το εθνικιστικό κίνημα του Κεμάλ, να μην είχε γεννηθεί ή στην καλύτερη των περιπτώσεων, να μην είχε αυξηθεί ραγδαίως.

1.3.1 Η χείρα «βοηθείας» της Αγγλίας στην Ελλάδα!

Η Μεγάλη Βρετανία βρισκόταν υπό πίεση λόγω των εσωτερικών προβλημάτων που της είχε κληροδοτήσει ο Α΄Π.Π και με το βλέμμα πάντα στραμμένο στις περιοχές

⁵⁹ E. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή*, Αθήνα 1990, σ. 75, 80-81.

του πετρελαίου της Μοσούλης και του Καυκάσου – τα πετρέλαια τα εποφθαλμιούσαν όλες οι ευρωπαϊκές χώρες – αλλά και υπό πλήρη αδυναμία να διατηρήσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις στην Ανατολή, αναζήτησε λύσεις και οραματίστηκε ιμπεριαλιστικά σχέδια στο πρόσωπο της «μοναδικής αιώνιας πιστής συμμάχου» της Ελλάδας, η οποία διέθετε έναν εμπειροπόλεμο στρατό και τα εθνικά της συμφέροντα επικεντρώνονταν στα Μικρασιατικά Παράλια. Βέβαια, κατά τη διάρκεια της εκστρατείας, η Βρετανία κινήθηκε επιδέξια και γρήγορα, έχοντας πάντα την επόμενη κίνηση κάτω από το τραπέζι έτοιμη. Πολλές ήταν οι προφορικές εντολές και οι ενθαρρυντικές υποσχέσεις, όμως, εκ του αποτελέσματος, όλες άνευ αντικρίσματος, αφού την ώρα της κρίσης δεν δόθηκε η απαιτούμενη υλική βοήθεια ούτε στην κυβέρνηση του Βενιζέλου, ούτε στις κυβερνήσεις που ακολούθησαν. Άρα, ο αγγλικός διπλωματικός ρόλος – ανέντιμος – με την απόφασή να διακόψουν εντελώς τον ανεφοδιασμό του Ελληνικού Στρατού, την ίδια ώρα που Γάλλοι και Ιταλοί συνέχιζαν να εξοπλίζουν τους Τούρκους εθνικιστές, μπορεί κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως ένας αήθης εμπαιγμός της Αγγλίας προς την Ελλάδα, που αφού φρόντισε να αποκαταστήσει τις φιλικές σχέσεις της με την Τουρκία και να θέσει τα πετρέλαια της Μοσούλης υπό την κυριαρχία της, άφησε τον Ελληνικό Στρατό στην τύχη του, έγινε έρμαιο των Τούρκων εθνικιστών⁶⁰.

Η Ελλάδα ήταν το εξιλαστήριο θύμα των εσωτερικών πολιτικών συγκρούσεων της Αγγλίας και των επιθέσεων εναντίον της κυβερνήσεώς της σχετικά με την πολιτική της στάση στην Εγγύς Ανατολή. Επειδή, ο Loyd George ήταν φιλέλληνας, οι πολιτικοί του αντίπαλοι αυτομάτως στρέφονταν σε φιλότουρκες αντιλήψεις. Οποσδήποτε, η Βρετανική συμβολή στα αποτρόπαια γεγονότα της Σμύρνης δεν συνίστατο σε ενεργό βοήθεια προς τους Τούρκους με εφοδιασμό όπλων και πολεμοφόδιων, ούτε μπορεί να συγκριθεί με την προδοσία της Γαλλίας και της Ιταλίας. Ωστόσο, η εγκατάλειψη των Ελλήνων στην έσχατη τους ανάγκη, συνεπάγεται μεγάλη ευθύνη, ιδιαίτερα γιατί αυτή κατέστησε δυνατή την καταστροφή της Σμύρνης και της ενδοχώρας της⁶¹.

1.3.2 Τα σχέδια της Ιταλίας για τη Σμύρνη

Η έκβαση του Μεγάλου Πολέμου δε στάθηκε εμπόδιο στα σχέδια της Ιταλίας, που παρέμειναν χρωματισμένα και ζωηρότερα παρά ποτέ. Παρόλο που μπήκε στον πόλεμο για

⁶⁰ Αντώνης Κλάνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Αθήνα 2019, σ. 346.

⁶¹ George Horton, *ό.π.*, σ. 110-111.

να εναντιωθεί στην απόπειρα της Γερμανικής ηγεμονίας του κόσμου, το ένστικτό της είχε πραγματικό στόχο να εξασφαλίσει το απαραίτητο μέτρο ασφαλείας και ελευθερίας για την δική της επέκταση. Το ιμπεριαλιστικό της «διαβατήριο» το εξασφάλισε με τη θεμελιώδη συμφωνία της συμμαχίας – την συνθήκη του Λονδίνου τον Απρίλιο του 1915 – στην οποία υπήρχαν διατάξεις για την αποικιακή επέκταση της Ιταλίας στην Αφρική σε περίπτωση που οι γερμανικές αποικίες διανεμόταν μεταξύ της Αγγλίας και της Γαλλίας, καθώς και αντίστοιχη ζώνη στο Νοτιοανατολικό τμήμα της Ανατολίας εάν οι Σύμμαχοι αποκτούσαν εδάφη στην Ανατολή. Στο ίδιο πλαίσιο τοποθετείται και η υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης, τον Αύγουστο του 1917, με την οποία οι Σύμμαχοι έθεσαν εκ νέου επί τάπητος τη διανομή των Οθωμανικών εδαφών – είχε προηγηθεί επισφαλής συμφωνία το 1916 μεταξύ Γαλλίας, Ρωσίας και Αγγλίας εν αγνοία της Ιταλίας, που επί ένα χρόνο είχε ήδη πολεμήσει στο πλευρό τους – προσφέροντάς της ανάλογο μερίδιο⁶².

Συνομολογώντας, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ενώ η συνθήκη παραχωρούσε την Κων/πολη και τον Καύκασο, την Αρμενία και ένα μέρος της Ανατολικής παραλίας του Ευξείνου Πόντου στη Ρωσία, τη Συρία και την Κιλικία στη Γαλλία, την Μεσοποταμία και το προτεκτοράτο στην Αραβία, στην Αγγλία, έδινε στην Ιταλία την Νοτιοδυτική Ανατολία, ολόκληρο το βιλαέτι του Αϊδινίου μαζί με τη Σμύρνη, ολόκληρο το βιλαέτι του Ικονίου με την Αττάλεια και ένα μικρό μέρος από το βιλαέτι των Αδάνων. Η αχίλλειος πτέρνα της εν λόγω συνθήκης, ήταν η απουσία της Ρωσίας κατά την υπογραφή της και στάθηκε αυτό ως μειονέκτημα γιατί οι Σύμμαχοι το εκμεταλλεύτηκαν και έσπευσαν να την καταγγείλουν. Απόρροια όλων ήταν την άνοιξη του 1919, ο Λούντ Τζώρτζ, να κάνει νέο διακανονισμό έτσι ώστε να δοθούν η Σμύρνη και η πέριξ περιοχή στην Ελλάδα. Αυτό έγινε με την απόλυτη συναίνεση του Προέδρου Ουίλσον, ο οποίος μη γνωρίζοντας τις Ευρωπαϊκές και Μεσογειακές υποθέσεις, παρασύρθηκε από τις ιδεαλιστικές του παρορμήσεις⁶³. Έχουμε ήδη αναφέρει ότι εν όψει του Α΄Π. Π, αλλά και κατά τη διάρκεια αυτού, οι Σύμμαχοι για να προσεταιριστούν εταίρους σύναπταν μυστικές συμφωνίες και έδιναν υποσχέσεις χωρίς αντίκρισμα. Το συμπέρασμα με την περίπτωση της Ιταλίας είναι ότι οι Τούρκοι την ώρα της κρίσης βρήκαν στο πλευρό τους έναν ακόμη στιβαρό βραχίονα και μια γέφυρα, με την οποία διέσχισαν τη συνοριακή γραμμή απ' την ιταλική ζώνη, επιτίθονταν σε Έλληνες και

⁶² George Horton, *ό.π.*, σ. 110.

⁶³ George Horton, *ό.π.*, σ. 110-111.

τους σκότωναν – τα όπλα και τα πολεμοφόδια τα εφοδιάζονταν από Ιταλούς εισαγωγείς – και ύστερα κατέφευγαν εκεί όπου δεν θα τους καταδίωκαν. Πλέον, η άποψη και η αρνητική στάση των Ιταλών είχε φανερωθεί με κάθε τρόπο. Πίστευαν ότι οι Σύμμαχοι τους είχαν υποσχεθεί τη Σμύρνη και ότι οι Ελληνικές δυνάμεις είχαν σταλεί εσπευσμένα από τους άπιστους Συμμάχους τους, για να προλάβουν τη δική τους απόβαση. Η στάση τους έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ήττα των Ελλήνων, στην πυρπόληση της Σμύρνης και την τελική καταστροφή των Χριστιανών της Μικράς Ασίας⁶⁴.

1.3.3 Η Γαλλία στο κεμαλικό στρατόπεδο

Τα κίνητρα της Γαλλίας για τη συμμετοχή της στην τραγωδία της Ανατολής είναι γνωστά και έχουν ρίζα διττή. Εν πρώτης, το μίσος εναντίον του Βασιλέως Κωνσταντίνου και σε κάθε τι γερμανικό, και εν δεύτερης, την καχυποψία σχετικά με την επέκταση της Αγγλίας σε μια περιοχή, στην οποία η ίδια η Γαλλία είχε αφιερώσει μεγάλη προσοχή επί πολλά χρόνια. Σοβαρές επενδύσεις έγιναν στην Τουρκία από Γάλλους κεφαλαιούχους και παράλληλα η καλλιέργεια της γαλλικής προπαγάνδας από ένα ευρύ δίκτυο Καθολικών Σχολών, με απώτερο στόχο την προσέλκυση ντόπιων νέων για να τους κάνουν Γάλλους υπηκόους. Πιθανή επέκταση ή επικρατούσα δύναμη της Αγγλίας ή άλλου κράτους μέσα στην Τουρκία θα σήμαινε την διακινδύνευση των μεγάλων χρηματικών ποσών που είχαν επενδυθεί από τους Γάλλους και χαμένα τα τόσα χρόνια της υπομονετικής εργασίας τους⁶⁵. Στην αλλαγή στρατοπέδου η Γαλλία δε χρειάστηκε να κάνει επίπονες διαπραγματεύσεις με τους κεμαλικούς, αφού σχεδόν υπέκυψε σε όλες τους τις απαιτήσεις και εγκατέλειψε βιαστικά την Κιλικία, ο πλούτος της οποίας θα αποτελούσε για αυτή μια αστείρευτη πηγή κέρδους⁶⁶.

Αναμφισβήτητα, η επιλογή της Γαλλίας να σταθεί στο πλευρό του κεμαλικού εθνικιστικού μορφώματος δεν ήταν καθόλου τυχαία, απεναντίας, εξέτασε προσεκτικά τις δύο εναλλακτικές λύσεις: να διατηρήσει τα στρατεύματά της και να συνεχίσει τον πόλεμο στην Κιλικία ή να διαπραγματευθεί με τη *de facto* εξουσία που κυβερνούσε τα τουρκικά στρατεύματα αυτής της περιοχής – *de facto* ήταν η εξουσία των εθνικιστών της Άγκυρας και επιβλήθηκε εκ των πραγμάτων και όχι εκ του νόμου, *de jure* ήταν η νόμιμη εξουσία

⁶⁴ George Horton, *ό.π.*, σ. 112.

⁶⁵ George Horton, *ό.π.*, σ. 113.

⁶⁶ E. Nicol, *ό.π.*, σ. 91.

που ασκούσε ο σουλτάνος στην Κωνσταντινούπολη – φυσικά ο πιο ισχυρός ήταν για την Γαλλία ο εκτός νόμου δυνατός σύμμαχος που χρησιμοποιούσε αθέμιτα μέσα για την παγίωσή του. Σαφώς, η Γαλλία είχε αφουγκραστεί την ολοένα αναδυόμενη εθνικιστική δύναμη των κεμαλικών και κινήθηκε με στρατηγική, έτσι ώστε να μην την προλάβουν οι εξελίξεις που έπονταν⁶⁷.

...Οι Άγγλοι θεωρούσαν την Ελλάδα σαν ένα είδος προτεκτοράτου κάτω από τον οικονομικό και στρατιωτικό έλεγχο της Μεγάλης Βρετανίας. Το σχέδιο όμως χάλασε από την πτώση του Βενιζέλου και την ήττα του Ελληνικού στρατού στην Μικρά Ασία που επακολούθησε.

...Η Εγγύς Ανατολή υπήρξε από άποψη πολιτιστική, από τις Σταυροφορίες και ύστερα Γαλλική. Από τη Θεσσαλονίκη μέχρι τη Βηρυττό η Γαλλία ήταν αποφασισμένη να έχει την υπέρτατη εξουσία. Η Παλαιστίνη παρουσίαζε τη μόνη τελευταία παραχώρηση που μπορούσε να κάμει η Γαλλία. Βέβαια δεν ήλπιζαν οι Γάλλοι να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, δεν εννοούσαν όμως να αφήσουν ούτε τους Άγγλους να εγκατασταθούν στο Βόσπορο, όπως είχαν κάνει στο Γιβραλτάρ και στο Πόρτ Σάιντ, στη Μάλτα και στην Κύπρο. Γιατί αυτό θα σήμαινε την Αγγλική κυριαρχία στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο και την προτεραιότητα για το Βρετανικό κεφάλαιο και για τα Βρετανικά εμπορεύματα σε αγορές που κατά παράδοση είχαν υπάρξει Γαλλικές⁶⁸. Το απόσπασμα αυτό αναλύει και εν μέρει αντικατοπτρίζει τη συμπεριφορά των Γάλλων προς τους Τούρκους όχι μόνο επειδή αυτοί ήταν αναδυόμενη δύναμη, αλλά η γαλλική υποστήριξη οφειλόταν και στον φόβο και στην ζηλοτυπία των Γάλλων έναντι των Άγγλων.

1.3.4 Αμερική: Αλτρουϊσμός ή «φιλανθρωπική» επένδυση;

Η αλτρουιστική δράση της Αμερικής στην εγγύς Ανατολή σημειώνεται το 1831 με την εμφάνιση των πρώτων Αμερικάνων ιεραπόστολων και το εκπαιδευτικό τους έργο, το οποίο αν και ήκμασε με την πάροδο του χρόνου, μολαταύτα, δεν κατάφερε να παραμείνει ακέραιο λόγω της καταστρεπτικής επιρροής της τουρκικής εθνικιστικής κυβέρνησης που σχηματίστηκε το 1920. Αξιόλογη είναι η έκταση της δαπάνης που χρειάστηκε για αυτό το έργο – το κόστος υπολογίζεται στα πενήντα εκατομμύρια δολάρια – και το επωμίστηκε ο αμερικανικός λαός. Τα «Κολλέγια της Εγγύς Ανατολής» και συγκεκριμένα το Ρόμπερτ

⁶⁷ E. Nicol, *ό.π.*, σ. 91-92.

⁶⁸ George Horton, *ό.π.*, σ. 117.

Κόλετζ της Κωνσταντινούπολης, το Αμερικανικό Πανεπιστήμιο Βηρυτού και το Κολέγιο Θηλέων της Κωνσταντινούπολης, θεωρούνταν τα τρία καλύτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Εγγύς Ανατολής, που όμως μια έκθεση της Αμερικανικής Επιτροπής την άνοιξη του 1923 αποκάλυπτε πως δεν λειτουργούσαν και όχι μόνο αυτά. Δυστυχώς, οι εκκλησίες των ιεραποστόλων, τα σχολεία των χωριών, τα νοσοκομεία και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν λειτουργούσαν. Αναπόφευκτα, το προσωπικό των κοινωνικών θεσμών και το ποίμνιο των εκκλησιών ή θανατώθηκε ή στην καλύτερη των περιπτώσεων εξορίστηκε. Η Τουρκία ήταν κατά του αμερικανικού θρησκευτικού και εκπαιδευτικού έργου και οι λόγοι δεν χρειάζεται να αναζητηθούν μακριά. Κυνηγούσε το αμερικανικό χρήμα, αλλά όχι σε συνδυασμό με τον πολιτισμό της Αμερικής. Πάντα ήθελε να προβάλλεται σαν πολιτισμένο έθνος, αλλά ποτέ δεν ήταν. Συνεπώς, η εκπαίδευση και η χριστιανική εκκλησία ήταν αλλότρια στοιχεία γ' αυτήν⁶⁹.

Ένας άλλος παράγοντας που άσκησε καθοριστικό ρόλο στο έργο των Αμερικανών στην Τουρκία ήταν η κατάργηση των διομολογήσεων ή καλύτερα των «εκχωρήσεων» με τη Συνθήκη της Λοζάνης. Το παρακάτω απόσπασμα ερμηνεύει τις δύο αυτές λέξεις και συνάμα βοηθά τον αναγνώστη να καταλάβει τη σημασία τους, όχι τόσο την ετυμολογική, αλλά την οικονομική και πολιτική:

...Τα δικαιώματα των ξένων στην Τουρκία δε βασίζονται στις αρχές του Διεθνούς Δικαίου, όπως γίνεται συνήθως με τα χριστιανικά έθνη, αλλά σε ειδικές συνθήκες που φέρουν το όνομα «διομολογήσεις» ή «εκχωρήσεις». Οι επαφές μεταξύ του χριστιανικού κόσμου και των μουσουλμανικών χωρών δε διεξάγονται σύμφωνα με το νόμο των εθνών... Έτσι, οι σχέσεις του ενός μέρους προς το άλλο πρέπει να ρυθμιστούν με ειδικές «διομολογήσεις» ή «εκχωρήσεις», που παραχωρεί ο ηγεμόνας της μουσουλμανικής χώρας... Οι διομολογήσεις από μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θεωρούνται από το σουλτάνο και το περιβάλλον του σαν εκχωρήσεις προς τους ξένους, τις οποίες ο Τούρκος ηγεμόνας έχει δικαίωμα να αναιρέσει ή να ακυρώσει, αν κατά τη γνώμη του μια τέτοια αναίρεση ή ακύρωση είναι προς όφελος της αυτοκρατορίας...

Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, μας γίνεται εύκολα αντιληπτό πως οι ζωές των ξένων στην Τουρκία ήταν ευάλωτες και πόσο μάλλον μετά τη Συνθήκη της Λοζάνης

⁶⁹ Έντουαρντ Χέιλ Μπίρσταντ, *Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΡΟΔΟΣΙΑ – Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997, σ. 106-110.

που η Τουρκία ζήτησε και πέτυχε την κατάργηση όλων των διομολογήσεων. Οι Σύμμαχοι υποχώρησαν απέναντί της, με άμεσο αποτέλεσμα ο κάθε ξένος είτε Βρετανός, είτε Γάλλος, είτε Αμερικανός να κινδυνεύει περισσότερο από πριν. Η κατάργηση των προνομίων αυτών ήταν ακόμη μια εφαρμογή τροχοπέδης στο εκπαιδευτικό βεληνεκές των Αμερικανών και των ιεραποστόλων στην Τουρκία⁷⁰.

Μέσα από την αντίθετη σκοπιά των πραγμάτων, επικρατεί πάντα και η άλλη όψη του νομίσματος που αλλάζει τη φιλανθρωπία και την αλληλεγγύη σε στιγμές κρίσης, όπως στο ζήτημα της Σμύρνης και εν συνεχεία του Μικρασιατικού ολοκαυτώματος και αυτές οι αξίες θυσιάζονται στο βωμό του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού και στην επικράτηση του ισχυρότερου. Πλειστάκις, στο παρελθόν χαρακτήρηκε καιροσκοπική πολιτική απέναντι στην Τουρκία και στη συμπεριφορά της. Τα σφάλματά της έχουν «διακριτικά» συγκαλυφθεί και «προκλητικά» αποσιωπηθεί από τους εταίρους της Ευρώπης, οι οποίοι τάσσονταν συνεχώς στο πλευρό της με σκοπό τη συνδιαλλαγή και την εκατέρωθεν εξασφάλιση συμφερόντων. Όλες αυτές οι πολιτικές αδράνειες είχαν σαν αποτέλεσμα η ήδη αχόρταγη Τουρκία, να μη σταματά και να ορέγεται ολοένα και περισσότερα στο τραπέζι των συνδαιτημόνων της. Η πολιτική αυτή κατέληξε στη σφαγή και στον εκτοπισμό των χριστιανικών μειονοτήτων και τη σχεδόν ολοκληρωτική θυσία των αμερικανικών φιλανθρωπικών επενδύσεων. Η ευθύνη της Αμερικής για τον πολιτισμό που η ίδια δημιούργησε και η Τουρκία με την σειρά της τον κατέστρεψε υπό τον φόβο απορρόφησης του ισλάμ από τον χριστιανισμό και την μη ικανή στάση της να υιοθετήσει το δυτικό πρότυπο ζωής, είναι αναντίρρητα μεγάλη, καθώς η συμφωνία φιλίας και εμπορίου δεν ευδοκίμησε και στα δύο μέρη⁷¹.

Η προπαγάνδα υπέρ της Τουρκίας από την πλευρά της Αμερικής, ήταν άμεση και καταφατική, με πλήρη διάθεση του Τύπου, διαλέξεων, κινηματογραφικών ταινιών και όλα τα κανάλια δημοσιότητας, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν σε μια εκστρατεία εκπαίδευσης ως άμεσα «όπλα». Συγκεκριμένα, τη δράση αυτή είχε αναλάβει το γραφείο Πληροφόρησης των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του Α΄Π.Π. Θα αποτελούσε παράλειψη να μην τονίσουμε την τακτική προπαγάνδας της Τουρκίας, η οποία ήταν έμμεση και παραπλανητική. Ποτέ δεν αποκάλυπτε το πραγματικό της πρόσωπο και κάθε συμφωνία που εξαρτιόταν από την καλή πίστη των υπηκόων της, ήταν εξ αρχής καταδικασμένη σε μη τήρηση των όρων. Η έλλειψη

⁷⁰ Έντουαρντ Χέιλ Μπίρσταντ, *ό.π.*, σ. 111.

⁷¹ Έντουαρντ Χέιλ Μπίρσταντ, *ό.π.*, σ. 112-114.

σχετικά με την προπαγάνδα της Τουρκίας, έγκειται στο γεγονός ότι πάντα εξυπηρετούσαν οι άλλοι το σκοπό αυτό, φυσικά, αναφερόμαστε στους «φίλους εταίρους» ή στις διάφορες ομάδες συμφερόντων, οι οποίες για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντά τους, τάσσονταν στο πλευρό της Τουρκίας. Εν πρώτης, τα οικονομικά συμφέροντα ήταν αυτά που έβγαζαν από τη δύσκολη θέση την Τουρκία όσον αφορά την απόκρυψη της αλήθειας, και αυτό γιατί συνεπάγονταν τις εμπορικές συναλλαγές στη Μικρά Ασία, συνεπώς, έπρεπε να κερδηθεί με κάθε κόστος η συμπάθεια της τουρκικής εθνικιστικής κυβέρνησης. Ακολούθως, οι πολιτικές σκοπιμότητες των Μεγάλων Δυνάμεων, προφανώς δεν επέτρεπαν στους λαούς να μαθαίνουν την αλήθεια, γιατί αν αποκαλυπτόταν η αληθινή όψη του προσώπου της Τουρκίας, τότε δεν θα μπορούσαν να υπογράψουν επωφελείς συμφωνίες μαζί της, γιατί θα έρχονταν αντιμέτωπες με την οργή του λαϊκής πλειοψηφίας.

Οι κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων γνώριζαν καλά όλη την αλήθεια για το ολοκαύτωμα της Σμύρνης, ωστόσο, έπλεξαν «πέπλο μυστηρίου» και άφησαν τους λαούς να αλληλοσπαράσσονται στις αμφιβολίες για το ποιος ευθύνεται για την πυρπόληση της Πόλης και απέκρυψαν την πραγματική έκταση των σφαγών. Το 1920 και 1921, ο δρ Μάρκ Γουόρντ του Αμερικανικού Συμβουλίου Επιτρόπων Εξωτερικών Ιεραποστολών, υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της βίαιης εκτόπισης από τους Τούρκους περίπου σαράντα χιλιάδων Ελλήνων - Αρμενίων από το Χαρπούτ. Επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη ανέφερε τα γεγονότα στον Αμερικανό ύπατο αρμοστή ναύαρχο Μπρίστολ, ο οποίος του απάντησε με τη σειρά του, ότι η πολιτική της τότε αμερικανικής κυβέρνησης ήταν η ουδετερότητα⁷².

Εν κατακλείδι, τα πραγματικά γεγονότα αναφορικά με την τύχη του δυτικού πολιτισμού που είχε εγκαταστήσει η Αμερική στην Τουρκία δεν έγιναν ευρύτερα γνωστά, ίσως να οφείλεται στην αμηχανία την οποία αισθάνθηκαν οι ίδιοι οι δημιουργοί και εν συνεχεία οι «ηθικοί αυτουργοί» της καταστροφής αυτού του πολιτισμικού οικοδομήματος. Το τίμημα καθόλου ευκαταφρόνητο και το εξής: ή θα συνέχιζαν το έργο τους κάτω από διαφορετικές συνθήκες ή θα ακολουθούσαν αυτούς που είχαν εξοριστεί. Τα περιουσιακά στοιχεία των οργανώσεων ήταν πολλά και υπήρχαν ακόμα στην Τουρκία και επιπλέον, η πιθανότητα αποχώρησης από το πεδίο της εργασίας τους ισοδυναμούσε με μια «a priori» αποδοχή ήττας.

⁷² Έντουαρντ Χέιλ Μπίρσταντ, *ό.π.*, σ. 124-125.

Β΄ Κεφάλαιο

Αριστείδης Στεργιάδης: ο Ύπατος Αρμοστής Σμύρνης

Όταν ο ελληνικός στρατός πραγματοποίησε την απόβασή του στη Σμύρνη – πάντα με τις ευλογίες των Μεγάλων Δυνάμεων – αρχικά βάση της ανακωχής που υπογράφηκε στη ναυτική βάση του Μούδρου το 1919 και εν συνεχεία με την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών του 1920, πρωταρχικό μέλημα και αδήριτη ανάγκη των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων ήταν η διατήρηση της τάξης και η αποφυγή επεισοδίων μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων της περιοχής, τα οποία θα αμαύρωναν την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό. Άραγε, πόσο πιθανή ήταν και έως σίγουρη να γίνει αυτή η εκδοχή πραγματικότητα μετά από τους αιώνες καταπίεσης που είχαν υποστεί οι εθνικές - θρησκευτικές μειονότητες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία; Αναμφίβολα, το να σημειώνονταν πράξεις αντεκδίκησης – δικαιολογημένες ίσως – από την πλευρά των Ελλήνων, αλλά και των άλλων μειονοτικών ομάδων, όπως των Αρμενίων ή οποιαδήποτε αντίδραση των Τούρκων, που εύλογα δε θα δέχονταν με περισσή ευκολία την παρουσία ξένων δυνάμεων στην περιοχή, δεν ήταν προς όφελος της Ελλάδας, που ήθελε σταθερότητα για λόγους πολιτικούς, διπλωματικούς και στρατιωτικούς. Η ήρεμη έκβαση των πραγμάτων δεν επιτεύχθηκε, καθώς λίγες ώρες μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού αιματηρά επεισόδια στιγμάτισαν το γεγονός και την έναρξη της ελληνικής παρουσίας στην περιοχή. Οι δυσάρεστοι προάγγελοι ξεκίνησαν από πολύ νωρίς το σάλπισμα των δεινών που έπονταν...

Οι ταραχές που σημειώθηκαν εξαρχής της αφίξεως του στρατού, σηματοδότησαν το δύσκολο έργο που είχε να εκτελέσει η διοίκηση της Σμύρνης υπό αντίξοες συνθήκες. Από τη μια πλευρά, θα έπρεπε να εξασφαλιστεί η αγαστή συνεργασία μεταξύ ελληνικών και τουρκικών αρχών, συνυπολογίζοντας, ότι οι δεύτερες αντιμετώπιζαν με καχυποψία την ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη και δη σε μια εποχή που ο τουρκικός εθνικισμός ήκμαζε. Από την άλλη, η ελληνική διοίκηση θα έπρεπε να προετοιμάσει το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού σχετικά με την απόδοση δικαιοσύνης και ισότητας για όλους τους κατοίκους της Σμύρνης, ανεξαρτήτου θρησκευματος. Η πολιτική που είχε εξαγγείλει ο Βενιζέλος από την αρχή της ελληνικής παρουσίας στην περιοχή το στήριζε εντόνως και μεγαλόφωνα: *Θα πάμε στη Σμύρνη όχι σαν κατακτητές, αλλά μόνο θα διοικήσουμε. Έπαρση και υπερφίαλη συμπεριφορά δεν έχει θέση σε αυτό που πάμε να καταφέρουμε.* Κοντολογίς, οι διπλωματικές εξελίξεις ήταν τόσο ρευστές και συνάμα επισφαλείς, με φυσικό επακόλουθο, η μελλοντική

παγίωση των ελληνικών διεκδικήσεων να συνδέεται άρρηκτα με τη στάση του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο και ακολούθως, κατά πόσο εύρυθμα θα λειτουργούσε η ελληνική διοίκηση⁷³.

Από τη πρώτη στιγμή, ο Βενιζέλος είχε κοινοποιήσει προς όλες τις κατευθύνσεις, πως δεν θα ανεχόταν την παραμικρή κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους των στρατιωτικών. Όμως, η στρατιωτική διάσταση δεν ήταν η μόνη δυσεπίλυτη, καθώς η Ελλάδα όφειλε να εγκαταστήσει μια διοικητική μηχανή, η οποία να λειτουργεί αμερόληπτα, να επιβραβεύει το σωστό και το δίκαιο και παράλληλα να δείχνει το άτεγκτό της πρόσωπο σε κάθε είδους ανταρσία και προπηλακισμό. Στις ευμετάβολες αυτές συνθήκες, κλήθηκε να ενεργήσει ο Ύπατος Αρμοστής Αριστείδης Στεργιάδης, ένας ευπατρίδης με μακεδονική καταγωγή και γεννημένος στο Ηράκλειο της Κρήτης το 1861, ο «αινιγματικός άνθρωπος» και επιστήθιος φίλος του Βενιζέλου. Ο Στεργιάδης σπούδασε νομικά στην Αθήνα και με την ολοκλήρωση των σπουδών στη Δυτική Ευρώπη, ξεκίνησε τη δικηγορική του καριέρα στη γενέτειρά του το 1889. Το 1905, φυλακίστηκε σχεδόν για ένα χρόνο από τους Άγγλους για τη συμμετοχή του στο κίνημα του Θέρισσου, ενώ τα αδέρφια του Ιωάννης και Θρασύβουλος, είχαν ήδη βρει τραγικό θάνατο για την σθεναρή τους αντίσταση στο τουρκικό καθεστώς. Στα χρόνια της Κρητικής Επανάστασης τοποθετείται και η απαρχή της φιλίας του με το Βενιζέλο και ξεκινά η εμφάνισή του στη δημόσια πολιτική ζωή. Μετά την αποφυλάκισή του διετέλεσε πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου στο Ηράκλειο, θέση που κατείχε μέχρι το 1910. Είχε ειδικευτεί σε θέματα μουσουλμανικής νομοθεσίας και είχε συμμετάσχει στη σύνταξη της Συνθήκης των Αθηνών - «βακουφικά» ζητήματα⁷⁴.

Ο Βενιζέλος τον επέλεξε για τη θέση του γενικού διοικητή της Ηπείρου 1917-1919, όπου διακρίθηκε για τη σταθερή και αμερόληπτη διοίκησή του. Από τότε ο Στεργιάδης άρχισε να δείχνει τα πρώτα σημάδια της έξαλλης συμπεριφοράς του και οι Ηπειρώτες τον ονόμασαν για τον σατραπισμό του «Αλή Πασά». Θεωρήθηκε, όμως, από την κυβέρνηση ότι πέτυχε το σκοπό του, γιατί κατόρθωσε να χτυπήσει αποτελεσματικά τη ληστεία που

⁷³ Γιώργος Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της μικρασιατικής περιπέτειας 1919-1922», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση(1909-1922). Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003, σ. 85, 101.

⁷⁴ Φλώρα Τσιλαγά, στο «Η ιστορία της Μικράς Ασίας: Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922», *Η ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη. Η βιογραφία του Α. Στεργιάδη*, Αθήνα 2011, σ. 54-55.

κυριαρχούσε στην περιοχή⁷⁵. Η απόφαση ανάθεσης της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης στον Στεργιάδη, είχε ήδη ληφθεί από το Φεβρουάριο του 1919, χρονική στιγμή που η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη βρισκόταν ακόμα σε επίπεδο διαπραγμάτευσης με τις συμμαχικές δυνάμεις. Αυτό που πρέπει να τονίσουμε σχετικά με την επιλογή για τη θέση της Αρμοστείας, είναι ότι ενώ μέλος του Κόμματος των Φιλελευθέρων ενδιαφερόταν για την θέση – Θεμιστοκλής Σοφούλης – η απόφαση του Βενιζέλου για τον Στεργιάδη, όχι μόνο προκάλεσε έκπληξη, αλλά και δυσαρέσκεια στους κυβερνητικούς και κομματικούς κύκλους της Αθήνας. Τα αίτια των αντιδράσεων μπορούν να δικαιολογηθούν ως πολιτικές σκοπιμότητες ή φιλοδοξίες, αφού το πόστο του ύπατου αρμοστή και γενικότερα οι θέσεις των περιφερειακών διοικητών θεωρούνταν το τελευταίο «σκαλοπάτι» πριν την απόκτηση χαρτοφυλακίου.

Σε αντιδιαστολή με τα προαναφερθέντα, ο Στεργιάδης, παρόλο που ήταν στενός συνεργάτης του Βενιζέλου, δεν ανήκε στον στενό κύκλο του κόμματος των Φιλελευθέρων και ίσως η επιλογή και σε κάποιο βαθμό η «εμμονή» του Βενιζέλου στο πρόσωπό του, να οφειλόταν στην πεποίθηση ότι ο Στεργιάδης με το ανιδιοτελές του γίνεσθαι, θα μπορούσε να ανταπεξέλθει με επιτυχία στους δύσκολους χειρισμούς που απαιτούσε η εν λόγω θέση. Επιπροσθέτως, ίσως, η κατανόηση των δύσκολων περιστάσεων και ο ογκόλιθος ευθυνών, να οδήγησε αρχικά στην επίμονη άρνηση του Στεργιάδη να αναλάβει τη θέση με πρόσχημα λόγους υγείας. Τελικώς, δέχτηκε μόνο μετά την ολοκλήρωση της απόβασης του ελληνικού στρατού και ύστερα από τα θλιβερά γεγονότα που τη συνόδευσαν⁷⁶. Με την άφιξή του στη Σμύρνη και την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Στεργιάδης, έθεσε σε εφαρμογή το διττό του πλάνο: καταρχάς να επιβάλει ξανά τον νόμο και την τάξη στην περιοχή εξαλείφοντας, όσο ήταν δυνατόν, τις καταστροφικές συνέπειες των επεισοδίων. Κατά δεύτερον, έπρεπε να δημιουργήσει εκ του μηδενός μια αποτελεσματική διοίκηση, στις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες μιας στρατιωτικής κατοχής. Ο πρώτος στόχος, επιτεύχθηκε σχεδόν αμέσως στην περιοχή της Σμύρνης, με τους κύριους υπαίτιους των επεισοδίων να τιμωρούνται αυστηρά από στρατιωτικό δικαστήριο. Επιπλέον, μετά από υπόδειξη του Βενιζέλου, ο Στεργιάδης ανακοίνωσε πως η ελληνική κυβέρνηση θα αποζημιώνει τα θύματα των ταραχών, ανάλογα

⁷⁵ Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 478.

⁷⁶ Βικτώρια Σολομωνίδου, *ό.π.*, σ. 478-9.

πάντα με τις καταστροφές που είχαν υποστεί. Αξιοσημείωτο είναι, ότι για τον απολογισμό των υλικών ζημιών συστάθηκε μια μικτή πενταμελής επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από έναν εκπρόσωπο των συμμάχων, έναν Τούρκο και έναν Έλληνα, ενώ, για λόγους ηθικής, προτεραιότητα δινόταν στους οικονομικά ασθενέστερους⁷⁷.

Απόρροια των παραπάνω μέτρων, ήταν η αποφασιστικότητα του Στεργιάδη για την αυστηρή αντιμετώπιση περιπτώσεων μεροληψίας εναντίον του μη ελληνικού πληθυσμού της Σμύρνης, να γίνει αντιληπτή σε όλους τους Έλληνες Μικρασιάτες. Όπως ο Βενιζέλος, ομοίως και ο ομόλογός του, επιθυμούσε διακαώς την αποφυγή περαιτέρω επεισοδίων, που θα προκαλούσαν διαταραχή στη δημόσια τάξη, αλλά και θα περιέπλεκαν την αμφίροπη σχέση του ιδίου και της αρχής που εκπροσωπούσε, δηλαδή της ελληνικής κυβέρνησης, με τους εκπροσώπους των συμμάχων. Σημειωτέον, στη δεδομένη χρονική συγκυρία, υπήρχε αδήριτη ανάγκη να μην κλονιστεί η εμπιστοσύνη των συμμάχων προς στις ικανότητες της ελληνικής διοίκησης, καθώς η ειδική ανακριτική επιτροπή – σύσταση τον Ιούλιο του 1919 - εκτελούσε απρόσκοπτα το έργο της, για τη διερεύνηση των καταγγελιών περί βιαιοτήτων εναντίον του τουρκικού πληθυσμού κατά την απόβαση του ελληνικού στρατού⁷⁸.

Η επίτευξη του δεύτερου στόχου – δημιουργία αμερόληπτου και αποτελεσματικού συστήματος διοίκησης – ομολογουμένως, κρίθηκε πιο δύσκολη. Στην αντίθετη σκοπιά, ο τουρκικός διοικητικός μηχανισμός αν και συνέχιζε θεωρητικά να υφίσταται, στην πράξη ενσωματώθηκε στην ελληνική διοίκηση και μερίδα Τούρκων αξιωματούχων διατήρησε τις θέσεις της, αλλά μόνο σε κατώτερα διοικητικά πόστα. Μας γίνεται εύκολα κατανοητό, το πόσο ανεφάρμοστο μπορεί να ήταν το παραπάνω καθεστώς, και σε τι βαθμό δυσχέραινε την ήδη αποπνικτική ατμόσφαιρα μεταξύ Ελλήνων και μη. Επομένως, έπρεπε να φτιαχτεί εκ νέου ένας διοικητικός μηχανισμός, αλλά η οικονομική δυσπραγία και η έλλειψη ικανού και άρτια εκπαιδευμένου προσωπικού στη Σμύρνη, ήταν οι ανασταλτικοί παράγοντες και η τροχοπέδη στα σχέδια του Στεργιάδη, ο οποίος αντιμετώπισε το ζήτημα στελέχωσης της ελληνικής διοίκησης βρίσκοντας προσωπικό από τους ντόπιους υπαλλήλους, ανεξάρτητα από τη μητρική τους γλώσσα και το θρήσκευμα. Είχε τόσο καλά ενστερνιστεί τις όποιες εκκρεμότητες, που σκεφτόταν να αξιοποιήσει μέχρι και νέους ανθρώπους, τελειόφοιτους

⁷⁷Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, ΕΛΙΑ (στο εξής Αρχείο ΕΒ), Φάκελος 019-32: Στεργιάδης προς Ελληνική Αποστολή στο Παρίσι, 4 Ιουνίου 1919.

⁷⁸Γιώργος Γιαννακόπουλος, *ό.π.*, σ. 85.

από τα σχολεία της Σμύρνης, οι οποίοι θα μετέβαιναν στην Αθήνα για μικρό διάστημα για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Σε περίπτωση που και αυτό δεν θα ήταν εφικτό, καθώς λίγοι θα δέχονταν να απομακρυνθούν από τις εστίες και τις οικογένειές τους στη Σμύρνη, το νέο προσωπικό θα εκπαιδευόταν με καθημερινά μαθήματα από ανώτερους υπαλλήλους⁷⁹.

2.1 Η αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του Κυβερνήτη της Ιωνίας

Σε επιστολή του που δημοσιεύτηκε σε εφημερίδα της Αθήνας, ο Σμυρναίος λόγιος Χρήστος Σολομωνίδης, τέως υπουργός και ελάχιστα φιλικά διακείμενος προς τον Ύπατο Αρμοστή Αριστεΐδη Στεργιάδη, έγραφε ανάμεσα σ' άλλα:

...Διά τον κακόν δαίμονα της Σμύρνης, επιτρέψετε μου, να σας αναφέρω ελαχίστους από τους πολλούς χαρακτηρισμούς δι' αυτόν. Στεργιάδης! Ο ανισόρροπος, βδελυρός και αντεθνικός (Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, ο Σμυρναίος Αρχιστράτηγος της Νίκης)...Ο στιγματίσας την Ελλάδα (Αναστάσιος Παπούλιας, Έλλην Αρχιστράτηγος)...Ο καταλαμβανόμενος υπό σεληνιασμό, εγωιστής και δούλος των παθών του (Μιχαήλ Ροδάς, δημοσιογράφος)...Ο αλλόφρων και βαρυνόμενος με την κατάραν εκατομμυρίων ανθρώπων, ο μαύρος και το κακοποιόν πνεύμα της ελληνικής ιστορίας, ο επικατάρατος ο αφήσας τον όλεθρον και την ερήμωσιν (Χρ. Αγγελομάτης, συγγραφέας και δημοσιογράφος).

Σαν κατακλείδα στο παραπάνω λεκτικό «ανάθεμα», αποτελεί μια παράγραφος από την επιστολή του μεγάλου Εθνομάρτυρα Σμύρνης, Χρυσόστομου, προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, την οποία έγραψε την προπαραμονή της σφαγής του:

«...Πλην και Υμείς έχετε ευθύνην της αφαντάστου ταύτης καταστροφής, διότι αποστείλατε εις Μ. Ασίαν ως Ύπατον Αρμοστήν ένα τουτ' αυτό παράφρονα και εγωιστήν, φλύαρον, απορροφημένον εν τω αυτοθουμασμά του και καταφρονούντα και υβρίζοντα και δέροντα και εξορίζοντα όλα τα υγιή και σώφρονα στοιχεία του τόπου, διότι εν τω φρενοκομείω του βεβαίως δεν είχαν τόπον, και εις το τέλος αποδώσαντα τους καρπούς της τελείας του Μικρασιατικού λαού καταστροφής τους οποίους νυν θερίζομεν...»

Εν συνεχεία, τα επικριτικά σχόλια και οι χαρακτηρισμοί απαξίωσης, στο κείμενο του Σολομωνίδη, δέχτηκαν εξίσου καυτηριασμό μέσω επιστολής, που δημοσιεύτηκε στην ίδια εφημερίδα μετά από λίγες μέρες, από τον εν αποστρατεία στρατηγό και τέως υπουργό, Λεωνίδα Σπαή, ο οποίος έγραφε μεταξύ άλλων:

⁷⁹Αρχείο ΕΒ, Φάκελος 019-15, Στεργιάδης προς Βενιζέλο (Ελληνική Αποστολή στο Παρίσι), 2 Ιουνίου 1919.

«...Προσθέτει ο επιστολογράφος κατάλογον δέκα πέντε περίπου προσώπων, τεθνεώτων ή ζώντων, τα οποία συνέβη να έγραψαν με επικριτικήν διάθεσιν κατά Στεργιάδη. Πλήν του ότι όμως η γνώμη αυτών δεν απηχεί την κρίσιν των λοιπών Ελλήνων, θα είχαν να τονίσω ότι ένια εξ αυτών των προσώπων, τα ονόματα των οποίων δια λόγους λιτότητος αποφεύγω να αναφέρω, έπραξαν τούτο εκ τελείως προσωπικών λόγων διότι συνέβη να είχαν εύρει εις διαφόρους πράξεις των επικριτήν και μάλιστα άτεγκτον τον Στεργιάδη. Εν κατακλείδι, ο κ. Σολομωνίδης παραθέτει και απόσπασμα επιστολής του Χρυσοστόμου, την οποίαν ούτος είχε αποστείλει εις τον Βενιζέλον τρεις ημέρας προ του μαρτυρίου του, δηλαδή την 25^{ην} Αυγούστου 1922. Ανέγνωσα εκ νέου την επιστολήν αυτήν εξ ολοκλήρου και είδον μετ' εκπλήξεως ότι αφ' ενός μεν προσετέθησαν ολόκληρα φράσεις, εκ παραδρομής ίσως, αίτινες δεν περιλαμβάνονται εις το αρχικόν κείμενον και αφ' ετέρου, ότι απεισιωπήθη η πρώτη παράγραφος της επιστολής ταύτης, εξ αβλεψίας ασφαλώς, η οποία έχει ούτω: «Της αφαντάστου ταύτης καταστροφής βεβαίως αίτιοι είναι οι πολιτικοί και προσωπικοί Σας εχθροί...»⁸⁰.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε την προβληματική διάσταση της προσωπικότητας Στεργιάδη. Εν μέρει, μόνο σε δύο σελίδες, μπορέσαμε να ερμηνεύσουμε τον χαρακτήρα του μέσα από το θέση της Ύπατης Αρμοστείας. Αφεύκτως, η πλουραλιστική πλευρά κάθε πράγματος, είτε πρόκειται για γεγονός τετελεσμένο ή που αυτό επρόκειτο να συμβεί, είτε για ένα πρόσωπο, έχει ως αποτέλεσμα τις αντικρουόμενες απόψεις και επικρίσεις. Πολλά είναι αυτά που έχουν γραφτεί σχετικά με την ιδιοσυγκρασία και τον τρόπο άσκησης εξουσίας του Στεργιάδη. Οι περισσότερες μαρτυρίες συνηγορούν στο συμπέρασμα πως επρόκειτο για έναν ιδιόρρυθμο άνθρωπο, δεσποτικό και αυστηρό, αλλά συγχρόνως εργατικό, πειθήνιο, δυναμικό και ιδιαίτερα αποτελεσματικό στην επιβολή ισχύος κάτω από δύσκολες συνθήκες και περιστάσεις.

Από τις πρώτες μέρες της αφίξεώς του στη Σμύρνη, ο Αριστείδης Στεργιάδης έδειξε τις διοικητικές του και όχι μόνο ικανότητες, αλλά και αρκετά μειονεκτήματα. Αναμφίβολα, σε αυτόν τον άνθρωπο, ο Έλληνας πρωθυπουργός εμπιστεύτηκε τον πολύ σπουδαίο ρόλο του πολιτικού συμβούλου με αυξημένες αρμοδιότητες και εν μέσω κρίσιμης περιόδου. Η παρουσία του δίπλα στο στρατό και η ιδιαίτερη αποστολή του να ελέγχει κάθε παρεκτροπή

⁸⁰ Μανόλης Καρέλλης, «Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου» στο: *Απολογητικό Υπόμνημα Αριστείδη Στεργιάδη*, Ηράκλειο 2000, σ. 157-159.

του, σε βάρος του πληθυσμού της Σμύρνης και της ευρύτερης περιοχής, επιφόρτιζε το ήδη βαρύ κλίμα που είχε να αντιμετωπίσει και να προσαρμοστεί και ο ίδιος σε αυτό. Η άσχημη εικόνα που σχημάτισε ο Στεργιάδης και η αγανάκτηση προς το πρόσωπό του, εκδηλώθηκε μόλις δύο μήνες μετά την ελληνική απόβαση. Το τρίπτυχο της δυσaréσκειας, μεταξύ του στρατού, της ομογένειας και της μητρόπολης, είχε ως αποτέλεσμα δριμύτατες κατηγορίες εναντίον του από μέλη της κυβέρνησης Φιλελευθέρων. Τον Ιούλιο του 1919, ο Διομήδης Αλέξανδρος – εκτελών χρέη υπουργού Εξωτερικών – μετά λύπης μετέδωσε στον Βενιζέλο «οδυνηράς πληροφορίας περί δράσεως Στεργιάδου εν Σμύρνη»:

...Η νευρασθένειά του έφθασε εις κατακόρυφον. Ουδείς τολμά τώρα ομιλήση, ή παραπονεθή, ή δώσει πληροφορίας εις Αρμοστήν. Εάν πληροφορία αποδειχθεί ανακριβής, συλλαμβάνεται ο πληροφορήσας. Ευρίσκεται ρήξιν με πάντας δελεγέ. [...] Ομογενείς έλθοντες εκφράζονται δριμύτατα [...] Κατάστασις κρισιμωτάτη διότι υποπτεύω ότι ευρισκόμεθα προ νευροπάθειας...⁸¹.

Η επίθεση εναντίον του Στεργιάδη ήταν αν όχι προμελετημένη, καλά συντονισμένη γιατί την ίδια μέρα εστάλη στον Βενιζέλο και άλλο τηλεγράφημα διαμαρτυρίας, από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, Εμμανουήλ Ρέπουλη, στο οποίο χρησιμοποιείται παρόμοια φρασεολογία με αυτήν του Διομήδη:

...Θεωρώ αναγκαίον συστήσετε κύριον Στεργιάδην αποφεύγη χειροδικίας και εξυβρίσεις...Εξύβρισε και απέπεμψε δημοσιογράφους άνευ αιτίας. Κατελθών αυτοκινήτου ερράπισε καθ' οδόν αμαξηλάτην υβρίζοντα ίππον του και Μωχαμέτην. Συνέλαβε και παρεμβάντα επιβάτην αμάξης και παρέπεμψεν αμφοτέρους Στρατοδικείον. Καλέσας συμβούλιον Πανιωνίου Συλλόγου, όπως δηλώση ότι δεν επιτρέπει τέλεσιν αγώνων, ενώ το Συμβούλιον απεδέχθη δήλωσιν άνευ αντιρρήσεως, κ. Στεργιάδης επρόσθεσεν ότι συνηθίζει και να δέρνη και αφηγήθη ότι εις Ηπειρον έσπασε δέρων δώδεκα ράβδους και ότι οι παρουσιαζόμενοι εις αυτόν έπρεπε να φορούν από μέσα προβιάν διά να μη ματώνουν. Φαντάζεσθε εντύπωσιν και σχόλια. Εις υπαλλήλους Τραπεζής Αθηνών παρουσιασθέντας ίνα δηλώσου ότι θα συμμορφωθούν με απεργίαν συναδέλφων των εν Αθήναις, δεν ηρκέσθη να απαγορεύση τούτο, αλλά εδήλωσε και ότι θα τους συλλάβη και θα τους διαπομπεύση [...] Φοβούμαι μήπως ευρισκόμεθα ενώπιον παθολογικού φαινομένου...φοβούμαι όμως δυσφορίαν και αγανάκτησιν ομογενούς πληθυσμού Σμύρνης, μήπως επειδή δεξεσπάση εις

⁸¹Αρχείο ΕΒ, Τηλεγράφημα 1868, Διομήδης προς Πολίτη και Βενιζέλο, 15 Ιουλίου 1919.

αποδοκιμασίαν. Φαντασθήτε ότι εις ανωτέρω παρουσιάσεις έλεγε και ότι θα συλλάβη πεντακοσίους προκρίτους ομογενείς δια να τους δειρή και τους εξορίση...Μεταξύ πολλών ψιθυρίζονται ότι εάν εξακολουθήση τοιαύτη συμπεριφορά θα ευρεθούν εις ανάγκην να ζητήσουν αγγλικήν προστασίαν⁸².

Εμμέσως, ο Ρέπουλης και ο Διομήδης ζητούσαν την αντικατάσταση του Στεργιάδη, αφού το οξύ ύφος των διαμαρτυριών τους, φανέρωνε ότι τον θεωρούσαν ανίκανο, ίσως και επικίνδυνο για τη θέση του ύπατου αρμοστή Σμύρνης. Σε απάντηση μέσω τηλεγραφήματος προς τον Διομήδη, ο Βενιζέλος υπογράμμισε την απεριόριστη εκτίμηση και εμπιστοσύνη που έτρεφε για τον Στεργιάδη:

...Τηλεγράφημα υμών 15 μηνός και έτερον σχετικόν κ. Ρέπουλη εκινδύνευσαν να προκαλέσουν και εν εμοί την ιδίαν νευρασθένειαν ήτις καταγγέλλεται υπ' αυτών κατά του κ. Στεργιάδη. Ότι ούτος ευρίσκεται υπό την επήρειαν ζωηράς νευρασθένειας ουδόλως αμφιβάλλω. Αλλά κατόπιν ηρέμου μελέτης των τηλεγραφημάτων σας πείθομαι ότι η νευρασθένεια αύτη δεν έφθασεν εις διανοητικήν διατάραξιν, ως ζητούν να παραστήσουν αι εκ Σμύρνης πληροφορίες, και το μόνον που συμβαίνει είναι ότι εν μέσω των πολλών εν Σμύρνη ημετέρων, οίτινες ουδεμίαν έχουν δυστυχώς συνείδησιν της κρισιμωτάτης θέσεως, εις ή περιήλθον τα καθ' ημάς εκ των γενομένων εκεί πολλαπλών παρεκτροπών, μόνος ο Στεργιάδης διατηρεί την πνευματικήν του αρτιότητα και βλέπων πόσο όλignon βοηθείται εις την εκτέλεσιν της ανατεθείσης αυτώ πολιτικής, φθάνει ενίοτε μέχρι παραφοράς. Συνιστώ επιμόνως να γράψετε ιδιωτικήν επιστολήν εις Αντιστράτηγον Παρασκευόπουλον και να του ειπήτε ότι εκτιμώ μεγάλως την καθαρώς στρατιωτικήν δράσιν του. Αλλ' αξιώ να μη εξέρχεται καθόλου από τον στρατιωτικό του ρόλον και εφ' όσον θα μένη εις την Σμύρνην θα προσαρμόζεται εντελώς προς τας οδηγίας του Ύπατου Αρμοστού και θα επιβάλλη και εις τους αξιωματικούς του το αυτό[...] απεφάσισα ν' αποστείλω τον κ. Μαρκαντωνάκην εις Σμύρνην, όπως με πληροφορήση περί της αληθούς καταστάσεως και μάθω αν σεις κρίνεται αυτήν ορθήν ή εγώ. Εάν δε ως ελπίζω η τελευταία περίπτωσις είναι η ορθή, τότε θα παραμείνη επί τινα καιρόν εκεί διά να έχει ο ατυχής Ύπατος Αρμοστής μας έναν άνθρωπον, του οποίου αι αντιλήψεις περί της καταστάσεως να ομοιάζουν με τας ιδικάς του, τουθ' όπερ ελπίζω να μετριάση την τόσον δεδικοιολογημένην νευροπάθειάν του. Εννοείται ότι εάν αι αντιλήψεις σας αποδειχθούν αι ορθότεραι θα σπεύσω να ανακαλέσω τηλεγραφικώς τον κ.

⁸²Αρχείο ΕΒ, Τηλεγράφημα 1672, Ρέπουλης προς Βενιζέλο, 15 Ιουλίου 1919.

*Στεργιάδη και παρακαλώ να ζητήσετε από το Υπουργικόν Συμβούλιον να μου προτείνη διάδοχον αυτού*⁸³.

Συνεπώς, με το τηλεγράφημά του ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εναργώς καταλογίζει την «πολεμική επιχείρηση» εναντίον του Στεργιάδη στον Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, τον οποίο αξιώνει να μην παρεκκλίνει από τον θεσμικό του ρόλο, δηλαδή τα στρατιωτικά του καθήκοντα και να ακολουθεί πιστά τις οδηγίες του ύπατου αρμοστή. Συνομολογώντας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, ότι για ακόμη μια φορά ο πρωθυπουργός με τις οδηγίες που δίνει – αποστολή του προσωπικού του γραμματέα Μαρκαντωνάκη – επαναλαμβάνει πως ο Στεργιάδης χαίρει της απόλυτης εμπιστοσύνης του και ότι παραμένει η ανώτατη εξουσία του τόπου, ωστόσο, η επίβλεψη από τον έμπιστό του συνεργάτη αποτελεί μια διπλωματική κίνηση, προσόν που χαρακτήριζε τον Βενιζέλο, αφού με την διαλλακτικότητα κατάφερε σε ώρες κρίσης να εξομαλύνει τα πράγματα.

Επίσης, τονίζει και θέλει να παγιώσει την γνώμη περί Στεργιάδη, πως μόνο εκείνος είχε αφουγκραστεί την κρίσιμη κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα. Οι αιχμές που αφήνει εναντίον των πολιτικών πεποιθήσεων του στρατού και οι αρνητικές τους απόρροιες ως προς την επίτευξη των ελληνικών στόχων στη Σμύρνη, δεν ήταν αβάσιμες. Η μετάβαση του Μαρκαντωνάκη δεν στάθηκε αρκετή για να κατευνάσει την οργή εναντίον του Στεργιάδη. Εν μέρει, η απρόσιτη και αφιλόξενη σκιά του Στεργιάδη, που τριγυρνούσε στη Σμύρνη, ήταν αναπόδραστα η αναμενόμενη για τρεις κυρίως λόγους: εκ των πραγμάτων η θέση του στις ιδιαίτερες διπλωματικές, πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες της περιόδου, τον καθιστούσε ανεπιθύμητο για μια μεγάλη μερίδα της στρατιωτικής ηγεσίας. Υπό το ίδιο πρίσμα, η επίτευξη μιας φιλήσυχης και αρμονικής συνεργασίας μεταξύ πολιτικού στερεώματος και στρατού, δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί, λόγω διαφορετικών προτεραιοτήτων.

Τέλος, η προσωπική σχέση ανάμεσα στον Βενιζέλο και στον Στεργιάδη και η στενή επικοινωνία που είχε αναπτυχθεί μεταξύ τους, θεωρούνταν από τους στρατιωτικούς κύκλους ότι έβαζε σε δεύτερη μοίρα το Αρχηγείο. Αρκετές ήταν οι περιπτώσεις που αυστηρές εντολές του Βενιζέλου διαβιβάζονταν μέσω του Στεργιάδη, με αποτέλεσμα να

⁸³Αρχείο ΕΒ, Φάκελος 021-158, Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, 15 Ιουλίου 1919.

εισπράττει εκείνος την αγανάκτηση ομογενών και στρατιωτικών, ενώ λειτουργούσε πάντα με γνώμονα τις πρωθυπουργικές εντολές που λάμβανε από την πόλη του φωτός⁸⁴.

Η αυστηρότητα του χαρακτήρα του, καθώς και η δεσποτική του ιδιοσυγκρασία δεν θα μπορούσαν να αποφύγουν τη «μετωπική» σύγκρουση όχι μόνο με τον τοπικό πληθυσμό και τον στρατό, αλλά και με την εκκλησία. Αν συνυπολογίσουμε και τη συνιστώσα της απαρέγκλιτης πορείας του, την αποφασιστικότητα να αντιμετωπίσει σθεναρά κάθε πράξη που θα υπονόμειε την αρχή της ισοτιμίας των κοινοτήτων της Σμύρνης και την ευπείθεια προς τον Βενιζέλο αφηφώντας τους τοπικούς άρχοντες, καταλαβαίνουμε που οφείλονταν οι τεταμένες σχέσεις με την εκκλησία και την τοπική κοινότητα. Χαρακτηριστικό είναι το περιστατικό μεταξύ Στεργιάδη - μητροπολίτη Χρυσόστομου που συνέβη κατά τη διάρκεια τελετής στην ορθόδοξη μητρόπολη Σμύρνης, ενώπιον προεστών της ελληνικής κοινότητας και αντιπροσώπων των συμμάχων. Αγνοώντας τις εντολές του Στεργιάδη προς τον κλήρο να περιοριστεί στα θρησκευτικά του καθήκοντα, ο μητροπολίτης Χρυσόστομος έκανε στο κήρυγμά του πολιτικές νύξεις, με αποτέλεσμα ο Στεργιάδης να διακόψει τον μητροπολίτη μπροστά σε όλους τους παρευρισκόμενους⁸⁵. Το ατυχές αυτό περιστατικό, δεν ήταν απλώς ένα δείγμα του απρόβλεπτου και αυστηρού χαρακτήρα του ύπατου αρμοστή. Απεναντίας, θεωρείται ενδεικτικό της πειθήνιας στάσης σε όλα αυτά που έπρεπε και καλούνταν να εκτελέσει απρόσκοπτα. Ο παραδοσιακός ρόλο της εκκλησίας, δηλαδή να εμπλέκεται στα πολιτικά γεγονότα δεν χωρούσε στο διοικητικό βεληνεκές του ύπατου αρμοστή. Παρά τις όποιες αντιθέσεις δημιουργούνταν στη σχέση του με τη μητρόπολη, αυτός δρούσε υπό τις «βενιζελικές» εντολές. Η τακτική εφαρμογή των εντολών για ίση μεταχείριση όλων των κοινοτήτων από τη μεριά του Στεργιάδη, ως επί το πλείστον, οδήγησε στην εμπέδωση της φήμης περί φιλοτουρκικής στάσης.

Στο πλαίσιο αυτό, οι οδηγίες του Βενιζέλου και η εμπιστοσύνη του στον Στεργιάδη ήταν σαφείς και δεν χωράει ουδεμία παρερμηνεία. Ο ύπατος αρμοστής είχε ήδη καταλάβει το ρόλο του και ο Βενιζέλος είχε μεριμνήσει να ενημερώσει σχετικά με την «κατεύθυνση» που θα ακολουθούσε, κοινώς δεν χρειάζονταν περαιτέρω συστάσεις:

⁸⁴ Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 483-488.

⁸⁵ Βικτώρια Σολομωνίδου, *ό.π.*, σ. 482.

...Γνωρίζει πως να συμπεριφερθή διά να κερδίση την προς την Ελλάδαδαν εμπιστοσύνην των διαφόρων στοιχείων άτινα αποτελούσι τον πληθυσμόν της Σμύρνης, ιδιαιτέρως Μουσουλμάνους, ισραηλίτας και ευρωπαίους. Όλοι αυτοί αποβλέπουν μετά δυσπιστίας προς την επικείμενην Ελληνικήν διοίκησιν. Υπέρτατον ημών συμφέρον είναι να τους πείσωμεν ότι πλανώνται και ότι δύνανται μετ' εμπιστοσύνης να απεκδέχωνται από την Ελληνικήν διοίκησιν την προαγωγήν των οικονομικών και ηθικών συμφερόντων των. Η γνώμη αυτών δύναται να ενισχύση μεγάλως την αίτησίν μας όπως εκ του μέρους του βιλαετίου όπερ πρόκειται να μας παραχωρηθή κατά πλήρην κυριαρχίαν, δοθή ημίν εντολή προς διοίκησιν και του υπολοίπου βιλαετίου ίνα μη διασπαθή η οικονομική αυτού αρτιότης επί μεγάλη βλάβη Σμύρνης. Πιστεύω ότι αι Ευρωπαϊκάί παροικίαί αίτινες αντέδρασαν μέχρι σήμερον κατά των διεκδικήσεών μας, άμα πεισθώσι ότι εγκαθαστάμεθα οριστικών εις Σμύρνην θα γίνουν άριστοι σύμμαχοι ημών όπως επιτύχουν την επέκτασιν του παραχωρηθησομένου ημίν εδάφους, και ο κ. Στεργιάδης δύναται να ωθήση αυτούς εις σχετικάς εκδηλώσεις⁸⁶.

2.1.1 Κατηγορίες Στεργιάδη: Μύθος «ενοχής» ή πραγματικότητα;

Μέχρι αυτό το σημείο που έχει προχωρήσει η εργασία μας, αδιαμφισβήτητα ο κάθε αναγνώστης είτε ειδικός ή μη, είναι σε θέση να καταλάβει γιατί ο Αριστείδης Στεργιάδης έχει χαραχθεί στην ιστορική μνήμη ως διαφορούμενο πρόσωπο, ο κυβερνήτης ή δικτάτορας, η αμφιλεγόμενη προσωπικότητα και ο «δαίμων» της Ιωνίας. Πολλά είναι τα επεισόδια με την τραγική φιγούρα του Στεργιάδη να πρωταγωνιστεί και το ρόλο που διαδραμάτισε στο μικρασιατικό έπος. Ο ιδιότυπος χαρακτήρας του, σε συνδυασμό πάντα με τον παροικιόδη αυταρχισμό του, μοιραία προκάλεσαν συνεχείς προστριβές με το τοπικό κατεστημένο της Σμύρνης και την άρχουσα ηγεσία της. Το εγκώμιο της ενοχής του αποτελεί ένα μυστήριο, καθώς οι αντιφάσεις και όλα τα αντικρουόμενα σχόλια των υπέρμαχων αυτού, αλλά και των αιώνιων εχθρών του, δε σε βοηθούν να καταλήξεις σε κάποιο συμπέρασμα. Αντιθέτως, πολλά είναι τα ερωτήματα που εγείρονται μετά από το διάβασμα μιας μαρτυρίας, ενός άρθρου ή μιας βιβλιογραφίας. Άραγε, οι κατηγορίες περί ενοχής Στεργιάδη ισχύουν; Εάν ναι, ποιες είναι αυτές που εκτοξεύθηκαν εναντίον του και ενσωματώθηκαν στη σκοτεινή σκιαγραφία του άνευ αντιστάσεως και άνευ αντίλογου του ίδιου; Μετά από κάθε ερώτημα

⁸⁶Αρχείο ΥΕ, Ελληνική Κατοχή Σμύρνης και Περιφέρειας, Τηλεγράφημα 4384, Βενιζέλος προς Ρέπουλη, 11 Μαΐου 1919.

σχετικά με το πρόσωπο του Αριστείδη Στεργιάδη, εύλογα ακολουθεί και ένα θαυμαστικό. Η εκδήλωση της απορίας και ο θαυμασμός λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία στην υπόθεση του Στεργιάδη. Αφενός η απορία για το τι τελικά έχει γίνει και τι ισχύει απ' όλα αυτά αφετέρου ο θαυμασμός για το πως μπορεί μια ιστορική προσωπικότητα να μονοπωλεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη και να βρίσκεται στο επίκεντρο της επιστήμης της ιστορίας έως σήμερα. Ας μην ξεχνάμε, ότι ένας κοινός άνθρωπος, ένας θνητός, πορεύθηκε με τέτοιο τρόπο στη ζωή του και εξελίχθηκε σε ημίθεο της ιστορίας, των γεγονότων και της μνήμης!

Θα ξεκινήσουμε την ενότητα περί κατηγοριών Στεργιάδη με μια φιλική επιστολή του Πότη Τσιμπιδάρου – διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Ελευθέριου Βενιζέλου – προς τον Χρήστο Αγγελομάτη – δημοσιογράφος-συγγραφέας, ανήκε στην κλειστή ομάδα των επικριτών του – στην οποία αναφέρει ενδελεχώς τον Στεργιάδη, καθώς και την γνώμη που είχε γ' αυτόν ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Εμμανουήλ Ρέπουλης. Πιστεύω, ότι με την επιστολή θα μπορέσουμε να εντυφήσουμε περισσότερο στο δίπολο σκιαγράφημα του χαρακτήρα του και στην πολυφωνία των απόψεων τόσο του δημοσιογραφικού κόσμου, όσο και του πολιτικού κύκλου, που κατά ένα μικρό ποσοστό ανήκε:

...Παρακολουθώ με ιδιαίτεran συγκίνηση το ενδιαφέρον ανάγνωσμα περί της Μικρασιατική Καταστροφής, και εδιάβασα όσα αναφέρονται περί της πρωσοπικότητας του υπάτου αρμοστού Αριστείδη Στεργιάδη. Ενθυμούμαι, πράγματι, ότι όλαι αι πληροφορίες που ήρχοντο τότε από την Σμύρνην ενίσχουν κατά τρόπον συσσωρευτικόν το συμπέρασμα, ότι επρόκειτο περί ενός ανθρώπου που ευρίσκετο διαρκώς εις έξαλλον κατάστασιν, με ελάχιστα διαλείμματα εχεφροσύνης και ο οποίος είχε παρεξηγήσει τελείως την αποστολήν του. Τας πληροφορίας αυτάς συνεζήτησα κάποτε με τον αντιπρόεδρο κυβερνήσεως, τον αείμνηστον, Εμμανουήλ Ρέπουλην, ο οποίος με τόση ανωτερότητα και συναίσθησιν ευθύνης, εξέπροσώπησε τον Βενιζέλον, όταν εκείνος από την ανακωχή του Νοεμβρίου του 1918 μέχρι του Ιουλίου του 1920, ηγωνίζετο εις το Παρίσι, δια να μας παρουσιάσει το θαύμα της συνθήκης των Σεβρών. Εις τον Ρέπουλην διετύπωσα απεριφράστως την απορία μου, πως ο Βενιζέλος εξέλεξε αυτόν τον άνθρωπο διά το μεγάλο αυτό αξίωμα, και προπαντός πως τον ηνείχετο, όταν απέτυχε παταγωδώς και όλος ο Μικρασιατικός ελληνισμός τον έβλεπεν με απέχθεια. Ο αντιπρόεδρος, που ήτο η πρώτη μετά τον Βενιζέλον μορφή, του πολιτικού επιτελείου – και δια τον χαρακτηρισμόν του οποίου ως «Υποβενιζέλου», όταν ωμίλησα εις

το μνημόσυνο του στρατηγού Φικιώρη εις τον Λευκόν Πύργον εδέχθη τα συγχαρητήρια του Βενιζέλου – ο Ρέπουλης λοιπόν με ήκουσε και μου είπε:

«Συμφωνώ απολύτως μαζί σου. Ο Στεργιάδης δεν έπρεπε να σταλή ως ύπατος αρμοστής της Σμύρνης, και όταν απέτυχεν έπρεπε να αντικατασταθή. Αλλά, με την πείραν που έχω νομίζω ότι δικαιούμαι να σου απευθύνω μια σύστασιν. Και η σύστασίς μου είναι: Να μην είσαι απόλυτος. Όταν ο πρόεδρος είναι ένας τόσοσ μεγάλος Έλλην, όταν έχη προσφέρει τόσοσ μεγάλας υπηρεσίας, όσας δεν προσέφερε κανείς Έλλην εις την ιστορίαν μας, όταν παίρνη την Ελλάδαν και την οδηγεί από την Μελούνα στην Θεσσαλονίκη, στη Σμύρνη και στην Πόλη, θα συμφωνήσης μαζί του, αγαπητέ Πότη, ότι έχει το δικαίωμα να κάμη ένα λάθος»

Και συμφώνησα μαζί του. Όταν ο Βενιζέλος που είχε εις το ενεργητικόν του, ότι edιάλεξε και εχρησιμοποίησε με τόσοσ ευστοχίαν τα καλύτερα στοιχεία που είχαν ο τόπος – τον Ρέπουλην, τον Καφαντάρην, τον Μιχαλακόπουλον, τον Δημητρακόπουλον, τον Καφαντάρην, τον Ρακτιβάν και τόσοσ άλλους – ημπορούσε, βέβαια, να κάμη και το λάθος του Στεργιάδη. Διότι εάν ο πάπας διεκδική το αλάθητον, όμως, το λάθος είναι μέσα στη φύσιν του κάθε ανθρώπου και ιδιαιτέρως του πολιτικού. Οι μεγαλύτεροι άνδρες της ιστορίας έχουν κάμη τα μεγαλύτερα λάθη, αλλά δεν παύουν να είναι μεγάλοι. Και το ζήτημα του Στεργιάδη είναι μια λεπτομέρεια, διότι απέναντί της υψώνεται η εκτυφλωτική δημιουργία του γιου του Ψηλορείτη⁸⁷.

Φιλικώτατα

ΠΟΤΗΣ ΤΣΙΜΠΙΔΑΡΟΣ

Σύμφωνα με το περιεχόμενο της φιλικής επιστολής, εν μέρει, είμαστε σε θέση να συμφωνήσουμε και εμείς με τη γνώμη του Πότη Τσιμπιδάρου, ο οποίος μετά τις εύστοχες παρατηρήσεις του Ρέπουλη, όχι μόνο αναγνώρισε τον Στεργιάδη μέσα από την πολιτική του πορεία ως «μεγάλο άνδρα» της ιστορίας, αλλά παραδέχθηκε πως αν και η επιλογή του Βενιζέλου να τον ορίσει αρμοστή της Σμύρνης δεν ήταν και η καλύτερη, ωστόσο, μπροστά στο μεγαλείο της δημιουργίας του, στέκει ως «ξεθωριασμένο σύννεφο» πριν την λιακάδα. Βέβαια, δεν θα κλείσουμε τα μάτια μπροστά στις κατηγορίες, αβάσιμες ή όχι και στα λάθη του Στεργιάδη. Αυτό που θα μας απασχολήσει ιδιαιτέρως, είναι οι λόγοι για τους οποίους εκδηλώνεται αυτή η καταφορά εναντίον του, η οποία είθισται να μεταμορφώνεται σε ηθικό

⁸⁷ Χρήστος Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας (Το έπος της Μικράς Ασίας)*, Αθήνα χ.χ, σ. 67-68.

διασυρμό. Εδώ, θα αποτελούσε παράλειψη, να μην αναφέρουμε ότι λίγες εβδομάδες πριν το μοιραίο γεγονός, σε συνεδρίαση της Βουλής, υπήρξε ομοφωνία ως προς το θετικό έργο του αρμοστή Στεργιάδη στη Μικρά Ασία...*χάρις εις το οποίον δύναται σήμερον η χώρα να επιδεικνύει υπερήφανος διοίκησιν πρότοπον, πεπολιτισμένην και τιμώνσα την Ελλάδα.* Γιατί, όπως σημειώνει η Βικτώρια Σολομωνίδη στη μελέτη της – Βενιζέλος-Στεργιάδης, μύθος και πραγματικότητα – « τρεις μόλις μήνες αργότερα από τη γενική κατάφαση της Βουλής, όταν η εκστρατεία μίσους εναντίον του Στεργιάδη είχε πια πάρει το δρόμο της με την άφιξη των πρώτων προσφύγων, δεν ακούσθηκε επίσημη υπεράσπιση δημόσια, παρόλο που καμία κυβέρνηση από κανένα κόμμα δεν είχε υιοθετήσει επίσημα τις κατηγορίες που του απέδιδε αρχικά μια μικρή ομάδα Μικρασιατών⁸⁸.

Η συνέπεια της έλλειψης υπεράσπισης, ήταν οι κατηγορίες να παρουσιασθούν με «κίτρινη περιβολή» στον έντυπο λόγο και να συμπεριληφθούν σε εμπρηστικούς λόγους ή σε λιβέλους πλάθοντας έναν επιπόλαιο μύθο, που όμως, αργά ή γρήγορα υιοθετήθηκε από την κοινή γνώμη. Το αποκορύφωμα της δημόσιας κατακραυγής ήταν ένα: λίαν συντόμως, οι πρόσφυγες είχαν εύκολα, αλλά όχι αδικαιολόγητα πειστεί, ότι εκτός των έξι, υπεύθυνος για την τραγωδία τους ήταν και ο Στεργιάδης. Μπορεί να γλύτωσε την μία και μοναδική εκτέλεση, το μίσος του ενός και πλέον εκατομμυρίων ανθρώπων των στοιχείωνε μέχρι τον θάνατό του. Αποδιοπομπαίος χίμαρος, λοιπόν, ο Αριστείδης Στεργιάδης. Το εξιλαστήριο θύμα και ο εύκολος στόχος για όλους. Φυσικά τα πολιτικά κόμματα της εποχής δεν έμειναν αμέτοχα, αφού με την παθητική τους στάση και στο όνομα της «πολιτικής δύναμης» που αντιπροσώπευε η προσφυγική ψήφος, θυσίασαν την αρχή που χαρακτηρίζει κάθε έθνος πολιτισμένο, την αρχή της δημοκρατίας, η οποία θεσπίζει το δικαίωμα της «εκατέρωθεν ακροάσεως» πριν την έκδοση της ετυμηγορίας. Τελικά, ποιος ήταν ο μύθος του Στεργιάδη και ποιες κατηγορίες βάραιναν τον «σταυρό» του;

Με σειρά βαρύτητας θα ξεκινήσουμε την αναφορά μας με την εξής ενοχοποιητική μομφή: *Ο Στεργιάδης ήταν εκείνος που εμπόδισε τους κατοίκους της Σμύρνης, αλλά και όσους είχαν καταφύγει σ' αυτήν και που προήρχοντο από το εσωτερικό να επιβιβασθούν των πλοίων και να διαφύγουν στην Ελλάδα, παραδίδοντας τους έτσι στο μαχαίρι του Τούρκου.*

⁸⁸ Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 495.

Στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών διασώζονται τα τηλεγραφήματα του Στεργιάδη προς την κυβέρνηση των Αθηνών με την έκκληση: «...αποστείλατε τάχιστα πλοία προς παραλαβήν στρατού μετά υλικού πολέμου και του πληθυσμού...» όπως, διασώζεται επίσης και η απάντηση του Γούναρη στο τηλεγράφημά του, με ημερομηνία 17.8.1922: «αποφύγετε δημιουργίαν προσφυγικού ζητήματος». Οι άδικες ευθύνες για την εσκεμμένη καθυστέρηση της αναχώρησης των προσφύγων, επιβεβαιώνονται με την ψήφιση νόμου 2878/16.7.22 της κυβέρνησης Γούναρη, που κήρυξε παράνομη τη μαζική μεταφορά στα ελληνικά λιμάνια από την αλλοδαπή. Απαγόρευε την αποβίβαση στην Ελλάδα, όσων δεν είχαν εφοδιασθεί με νόμιμα διαβατήρια-θεωρημένα και επέβαλε ποινές στους παραβάτες πλοιοκτήτες.

Το ακριβές κείμενο του ν. 2878/16.7.22

Νόμος 2878

Άρθρον 1

Απαγορεύεται η εν Ελλάδι αποβίβασις προσώπων ομαδόν αφικνουμένων εξ αλλοδαπής εφ' όσον ούτοι δεν είναι εφοδιασμένοι δια τακτικών διαβατηρίων νομίμως τεθεωρημένων ή δια των εγγράφων των εκάστοτε οριζομένων διά Β. Διαταγμάτων, εκδικομένων προτάσει των επί των Εσωτερικών, Εθνικής Οικονομίας και Περιθάλψεως Υπουργών.

Άρθρον 2

1. Πας πλοιοκτήτης, πράκτωρ, πλοίαρχος ή άλλο οιονδήποτε μέλος του πληρώματος πλοίου τινός, όστις ήθελεν αναλάβει διευκολύνει ή δεχθεί την εις Ελλάδα μεταφοράν των περιών η εν άρθρω 1 απαγόρευσις προσώπων, τιμωρείται δια φυλακίσεως εξ τουλάχιστον μηνών και δια χρηματικής ποινής από τρισχιλίων μέχρι δεκασχιλίων δραχμών δι' έκαστον, κατά παράβασιν του παράοντος νόμου, μεταφερόμενον πρόσωπον.

2. Προκειμένου περί πλοιάρχου ή άλλου μέλους του πληρώματος, η καταδικαστική απόφασις δύναται ν' απαγγείλει εις βάρος του ενόχου και την οριστικήν ή προσωρινήν στέρησιν του δικαιώματος της παρ' αυτού ασκήσεως του ναυτικού επαγγέλματος.

3. Αι κατά το παρόν άρθρον υποθέσεις εισάγονται δι' απ' ευθείας κλήσεως ενώπιον του αρμοδίου Πλημμελειοδικείου.

Άρθρον 3

Το ενεργήσαν παράνομον μεταφοράν πλοίων θεωρείται υπέγγυον δια την πληρωμήν της κατά το προηγούμενον άρθρον ποινής, υποχρεουμένης της λιμενικής αρχής να μη επιτρέπει τον απόπλουν αυτού μέχρι της οριστικής και τελεσιδίκου εκδικάσεως της υποθέσεως, κατά των,

συμφώνως προς το άρθρον 3, υπαιτίων παρανόμου μεταφοράς και της καταβολής των χρηματικών ποινών.

Εν Αθήναις τη 16 Ιουλίου 1922.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β΄

Ο επί της Εθνικής Οικονομίας υπουργός: Α. Κ. Ρούφος.

Εθεωρήθη και ετέθη η μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν Αθήναις τη 18 Ιουλίου 1922.

Ο επί της Δικαιοσύνης υπουργός Δ. Γούναρης.

Το νομοθέτημα αυτό είχε τόση βαρύνουσα σημασία και ενοχοποιούσε δριμύτατα την κυβέρνηση Γούναρη, που κατατέθηκε μαζί με τα άλλα στοιχεία της κατηγορίας, στη δικογραφία των έξι που πέρασαν από το Επαναστατικό Στρατοδικείο, το Νοέμβριο του 1922. Θα πρέπει, επίσης να σημειωθεί ότι μετά τη 17^η Αυγούστου του 1922, ο Στεργιάδης απήφησε το τηλεγράφημα του Γούναρη περί μη δημιουργίας προσφυγικού ζητήματος και κατήγγησε κάθε επιπρόσθετη διατύπωση, που ήταν απαραίτητη για την αναχώρηση από την κατεχόμενη ζώνη. Το αποτέλεσμα της «εντολής λογικής» του Στεργιάδη ήταν από την ημέρα εκείνη και μέχρι την 26^η Αυγούστου – τελευταία ημέρα παραμονής των ελληνικών αρχών στη Σμύρνη – να αναχωρήσουν περίπου είκοσι πέντε χιλιάδες Έλληνες⁸⁹.

Στο ίδιο πλαίσιο, η επόμενη κατηγορία αφορά τα ανθελληνικά συναισθήματα του ύπατου αρμοστή: *Ο Αριστείδης Στεργιάδης ήταν φιλότουρκος*. Δεν ήταν πραγματικότητα η αμαύρωση της εθνικής του συνείδησης, απεναντίας, το εθνικό του φρόνημα ήταν υψηλό. Όντας συνειδητοποιημένος για το δύσκολο έργο που είχε αναλάβει να εκτελέσει – γεγονός που είχε φροντίσει ο ίδιος ο Βενιζέλος να τον ενημερώσει – δεν παρέκκλινε καθόλου από τις οδηγίες που έπρεπε να ακολουθήσει πιστά. Το «μεγάλο μυστικό» που του εμπιστεύθηκε ο Βενιζέλος ήταν ότι: στη Δυτική Μικρά Ασία η ελληνική αποστολή θα πήγαινε με σκοπό τη διασφάλιση της τάξης, εξ ονόματος των μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων, βέβαια, όχι όλων! Οι οφθαλμοί της Ευρώπης ήταν συνεχώς στραμμένοι προς την Ελλάδα με αδιάκοπη επιτήρηση και αυστηρή βαθμολόγηση για κάθε κίνηση. Εν ολίγοις, σύμμαχοι και άσπονδοι φίλοι, εποφθαλμιούσαν για το παραμικρό λάθος, αφού ήταν προκατειλημμένοι σε βάρος μας. Επιπλέον, η μετάβαση στη Δυτική Μικρά Ασία σκόπευε και το εξής: *όχι μόνο δια να*

⁸⁹ Μανόλης Καρέλλης, «Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου» στο: *Απολογητικό Υπόμνημα Αριστείδη Στεργιάδη*, Ηράκλειο 2000, σ. 161-163.

φέρει την ελευθερίαν εις μόνους τους ομοεθνείς μας, αλλά δια να διασφαλίσωμεν αυτήν εξ ίσου εις όλα τα στοιχεία του πληθυσμού. Οι στοχασμοί και το σχέδιο για την επίτευξη αυτών τους είχε ανακοινώσει ο Βενιζέλος στον Στεργιάδη, ήδη από το Φεβρουάριο του 1919 με επιστολή, στην οποία του ανέθετε τη μοιραία εντολή για την Ύπατη Αρμοστεία Σμύρνης. Έγραφε, μεταξύ άλλων εκμυστηρεύσεων, ο Βενιζέλος στον επιστήθιο φίλο του:

...Εν γένει είναι ανάγκη αναπότρεπτος ν' απομακρυνθώμεν από τας αντιλήψεις υφ' ας διοικείται ή άλλοτε μικρά Ελλάς και να εμπνευσθώμεν από τας αρχάς τας οποίας οι λαοί οι εμπειστημένοι την κυβέρνησιν πυκνών ξένων πληθυσμών ενασκούν την επ' αυτών διοίκησιν. Του πνεύματος τούτου εμφορούμεθα προ της εγκαθιδρύσεως της πλήρους αυτονομίας του 1899, ότε αντιμετωπίζαμεν ανάλογα προβλήματα εν Κρήτη...⁹⁰.

Για τον «φιλοτουρκισμό» του Στεργιάδη, κάνει λόγο ο εν αποστρατεία στρατηγός και τέως υπουργός Λεωνίδας Σπαής σε επιστολή του, που δημοσιεύθηκε σε εφημερίδα των Αθηνών. Η επιθυμία του Σπαή ήταν η αποκατάσταση της δικαιοσύνης προς το πρόσωπο του Στεργιάδη, καθώς σε επιφυλλίδα της εφημερίδας και με αφορμή τη συμπλήρωση των πενήντα χρόνων από το ολοκαύτωμα της Μικράς Ασίας, ο συγγραφέας Ηλίας Βενέζης – έχουμε αναφέρει το όνομά του στον κατάλογο με τους επικριτές του Στεργιάδη – αφιέρωσε μνημόσυνο με ευλάβεια για τον εθνομάρτυρα μητροπολίτη Χρυσόστομο, ενώ σκληρή και άδικη μεταχείριση εις μνήμην του Αριστείδη Στεργιάδη. Επιπροσθέτως, ο ακαδημαϊκός Ηλίας Βενέζης, ανέφερε ότι είχε θεμελιώσει την κρίση του από μαρτυρίες άλλων, ο Σπαής θεώρησε σωστό να εκφράσει και τη δική του προσωπική μαρτυρία. Μάλιστα, προκάλεσε τον διευθυντή της εφημερίδας – Α. Δημάκος – να φέρει εκ νέου στη δημοσιότητα, το προ δεκαετίας άρθρο – 04 Νοεμβρίου 1962 – του Γεώργιου Φτέρη, έτσι ώστε ο Βενέζης να πληροφορηθεί και τις αντιλήψεις περί Στεργιάδη του αείμνηστου ιδρυτή της εφημερίδας, *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Δημήτριου Λαμπράκη. Προτού ξεκινήσουμε την παράθεση των γεγονότων, στα οποία ήταν αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας ο Σπαής, θα ήθελα να υπογραμμίσουμε για ακόμη μια φορά το πολυσυζητημένο, αμφιλεγόμενο πρόσωπο του Στεργιάδη, καθώς και τις αντικρουόμενες απόψεις που συγκέντρωνε γύρω από αυτό:

...Τον Ιούνιον του 1920 ετοποθετήθην υπασπιστής του Στρατηγού Ιωάννου, ο οποίος ήτο τότε Δ/ντής Σώματος Στρατού Σμύρνης, με έδρα την Μαγνησίαν. Κάποιαν ημέραν ο Ιωάννου συνοδευόμενος και από εμέ κατήλθεν εις την Σμύρνην δια να επισκεφθή τον

⁹⁰ Μανόλης Καρέλλης, *ό.π.*, σ. 163-164.

Στεργιάδην. Είχε την συνήθεια ο Στρατηγός όταν επισκέπτετο ανώτατους αξιωματούχους, να συνοδεύεται από έναν επιτελή ή από τον υπασπιστήν του. Εκείνη την ημέραν τον συνόδεδον εγώ ως υπασπιστής του. Όταν εισήχθημεν εις το γραφείο του Στεργιάδη διεξήχθη ο εξής διάλογος: Του λέγει με το απλοϊκόν και αφελές ύφος του ο Στρατηγός «ήρθαμε να υποβάλουμε τα σέβη μας στον Αρμοστή μας και να του ειπούμε και τα παράπονά μας. Μας είπαν ότι ο Αρμοστής μας είναι φιλότουρκος και εξ αιτίας αυτού κυνηγά τους Έλληνας της Σμύρνης». Ο Στεργιάδης χωρίς να περιμένει να τελειώσει ο Ιωάννου, ξετινάχθηκε και με φωνή τρεμάμενη του απάντησε: Εγώ που έχασα τους δύο αδελφούς μου – τον Ιωάννην ιατρόν και το Θρασύβουλον δικηγόρον – στην επανάσταση της Κρήτης και που τον ένα τον έσφαζαν οι Τούρκοι μπρος στα μάτια μου; Εμένε λένε φιλότουρκο; Δεν μπορούν, τέλος πάντων, να αντιληφθούν – οι Σμυρναίοι – σε ποιαν κατάστασιν ευρισκόμεθα; Ότι από παντού βαλόμεθα και παλαιομέν προς μυρίους κινδύνους; Και λέγων αυτά ο Στεργιάδης δεν ημπόρεσε να κρύψει τα δάκρυα που αυλάκωσαν το πρόσωπό του. Ήτο δε τόση η συγκίνησις του, που την μετέδωσε και εις τον σκληρόν αλλά αισθηματικόν Στρατηγόν Ιωάννου, δεν μπορούσε ποτέ να φανταστεί αυτό το παλαιό δράμα του Στεργιάδου. Αυτά γνωρίζω κύριε Διευθυντά, εξ ίδιας αντιλήψεως διότι ήμουν παρών. Και ενόμισα καθήκον μου να σας τα αφηγηθώ. Σεις θα κρίνετε αν λόγοι ιστορικής δικαιοσύνης δια τον Στεργιάδην, επιβάλλουν να δημοσιευθούν. Δεν παραλείπω πάντως να σας είπω, ότι ο αείμνηστος Δημήτριος Λαμπράκης, γνωρίζων τον άνθρωπον και τον χαρακτήρα του, δεν θα επέτρεπε να γραφή ποτέ εις την εφημερίδα του ότι ήτο «καταραμένος» και «το κτήνος» και μάλιστα να τονισθή ταυτοχρόνως με έμφασιν ότι τοιούτος υπήρξε «Στεργιάδης ο Κρής»⁹¹.

Αυτό είναι το χλιοειπωμένο και περιβόητο επεισόδιο του στρατηγού Ιωάννου με τον Αρμοστή της Σμύρνης. Πολλά έχουν ειπωθεί, όπως για «μαστίγιο που έπαλλεν» κάτι που δεν ισχύει, επίσης, ανακρίβεια η σιωπηλή στάση του Στεργιάδη λόγω φόβου. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του στρατηγού, την ίδια μέρα σε γεύμα στη Μητρόπολη – παρατέθηκε από τον μητροπολίτη Χρυσόστομο προς τιμή του Ιωάννου – οι κατηγορίες των συνδαιτημόνων του, ήταν δριμύτατες σχετικά με το πρόσωπο και τις ενέργειες του ύπατου αρμοστή. Όταν τελείωσαν τους απάντησε ο στρατηγός: *Ακούστε με. Είναι αδύνατον και δεν το παραδέχομαι ότι ο Αρμοστής μας είναι φιλότουρκος. Σήμερα με δάκρυα μου διηγήθηκε πως έχασε δύο αδελφούς του. Εσείς δεν ξεύρετε τους λόγους της στάσεως που τηρεί. Ημπορεί να είναι πάντα*

⁹¹ Εφημερίδα «ΒΗΜΑ», αρ. φ. 8487, 19 Ιανουαρίου 1973, σ. 6.

*εκνευρισμένος, ποτέ όμως φιλότουρκος. Αυτός ξεύρει καλύτερα από όλους τους κινδύνους που μας απειλούν και τη δυσφήμισιν που έχουν κάμει στο εξωτερικό για το στρατό μας. Σας συνιστώ να ακούτε τον Αρμωστήν μας και να τον βοηθήσετε όσο ημπορείτε περισσότερο*⁹².

Το «μυθολόγιο» της ενοχής του Στεργιάδη δεν σταματά εδώ, αφού πολλές ήταν οι κατηγορίες που είχαν εκτοξευθεί κατά του, όπως οι εξής: *Έφυγε πρώτος από τη Σμύρνη, η φυγή δεν ήταν το πρώτο του μέλημα, απεναντίας, αν όχι το τελευταίο το αμέσως επόμενο από την ολοκλήρωση όλων όσων ήθελε να προλάβει πριν τον τελειωτικό όλεθρο. Έστειλε πρώτα στην Ελλάδα άθικτο το στρατό και το υλικό πολέμου (αρχαία, την υπαλληλία). Οι ώρες που μεσολάβησαν από τη φυγή του μέχρι τη σφαγή από τους Τούρκους, ήταν λίγες. Πρόδωσε τον Ελευθέριο Βενιζέλο με το να δεχθεί να παραμείνει στη Σμύρνη, ο μόνος μη διωχθείς Βενιζελικός μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, ο ίδιος ο Βενιζέλος του το είχε ζητήσει ή μάλλον του το είχε απαιτήσει και μετά το Νοέμβρη των χαμένων εκλογών, να παραμείνει στην επιχείρηση της Μικράς Ασίας και να διατηρήσει την θέση της ύπατης αρμοστείας. Ο Βενιζέλος αν και απομακρυσμένος στο Παρίσι πλέον, με την σκιά της ήττας να του βαραίνει την ψυχή, η σκέψη του δεν είχε πάψει να τριγυρνά στη Σμύρνη και στα γεγονότα που εξελίσσονταν.*

Η παραμονή του Αριστείδη Στεργιάδη στη Σμύρνη και στο διοικητήριο της Αρμωστείας, θα λειτουργούσε ως διάυλος επικοινωνίας μεταξύ τους. Αυτό γίνεται και πράξη, καθώς αλληλογραφούν, μοιράζεται μαζί του τις ανησυχίες του για την πορεία της Μικρασιατικής Εκστρατείας και του ανακοινώνει τον επικείμενο γάμο του με την Έλενα Σκυλίτση, κάτι που γίνεται βέβαια, μόνο «στο φίλο της καρδιάς του». *Δεν έδωσε λόγο στη Δικαιοσύνη, δε λογοδότησε στη δικαιοσύνη γιατί προφανώς δεν του απαγγέλθηκε καμία «πολιτική» κατηγορία, μόνο μια δικαστική έρευνα για θέματα οικονομικής φύσεως, του εκδόθηκε αθωωτικό βούλευμα με την αιτιολογία «μη προκυψάντων στοιχείων». Ήταν ένοχος λόγω της σιωπής του, δε μίλησε ποτέ άρα... και όμως μίλησε δύο φορές, την πρώτη στον Κώστα Ουράνη – η συνομιλία δημοσιεύθηκε στον Ελεύθερο Τύπο το 1927 – και στον Αποστολόπουλο – η συνέντευξη δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Πατρίς» των Αθηνών το 1936 – ωστόσο, μίλησε σε ένα γράμμα που έστειλε στις 14 Μαρτίου το 1951 στην αδελφή του, Αθηνά, ηλικιωμένος πλέον και κατάκοπος:*

⁹² Μανόλης Καρέλλης, *ό.π.*, σ. 166.

Αγαπητή Αθηνά

Το γράμμα αυτό απευθύνεται εις σε και διά σου εις τον Αντώνη και τον Ορέστη, εις τους οποίους θα ανακοινωθεί. Έγγραφα άλλοτε προς αυτούς συχνά και τώρα ακόμη, αλλά πάντοτε δια την δίκην μου, αι επιστολαί μου διήρχοντο δια των γραφείων των όπου ανοίγονται και ίσως, πριν φθάσουν, να υφίστανται καθ' οδόν έλεγχον λεπτομερέστερον, συνεπαγομένου πολλάκις καθυστέρησιν μακράν, αν μη απόλειαν. Εκρίθη η δια σου έμμεσος οδός ασφαλέστερα. Πρόκειται περί της εν ξένη γη και εν γήρατι απροσδοκίτου περιπετείας του βίου μου, όστις δεν υπήρξε πάντοτε ακίνδυνος ουδέ ψυχικά ανώδυνος. Εν Κρήτη επί Τουρκοκρατίας το στρατοδικείον του Κερίμ Πασά και η μετά κινδύνων δραπέτευσις εις το Τοπλού Μοναστήρι. Κατόπιν οι σφαγαί και οι εμπρησμοί του Ηρακλείου, όπου παρ' ολίγον να εσφαζόμην μετά των δύο αδελφών, των οποίων ο δραματικός φόνος εμφανίζεται ακόμη και τώρα εις τους νυκτερινούς εφιάλτες μου. Και το συμπλήρωμα όλων η Μικρασιατική περιπέτεια, η οδυνηρότερα όλων, δια την οποίαν σιωπώ απέναντι τυφλώσεως σχεδόν γενικής...⁹³.

2.1.2 Ο Στεργιάδης καταρρίπτει τον μύθο της σιωπής

*Ο κ. ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ ΣΕ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ «ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΤΥΠΟ» ΟΜΙΛΕΙ ΔΙΑ ΤΗΝ
ΜΗ ΕΓΚΑΙΡΟΝ ΕΚΚΕΝΩΣΙΝ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ!
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ, ΛΕΓΕΙ, ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑΝ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΤΕ
ΚΥΒΕΡΝΩΝΤΕΣ!!!*

ΝΙΚΑΙΑ, Απρίλιος. (Συνεργάτου μας)

Είναι γνωστόν πόσον ο κ. Στεργιάδης αποφεύγει τας συνομιλίας δι' ότι ιδίως αφορά την εν Σμύρνη και Μικρά Ασία διοίκησίν του. Ο μόνος δημοσιογράφος όστις ηδυνήθη ν' αποσπάση κάτι από τον γριφώδη «μονάζοντα» μέσα εις την κοσμικωτάτην Νίκαιαν ήτο ο κ. Κ. Ουράνης. Είνε γεγονός ότι ο κ. Στεργιάδης επί έξι μήνας δεν είχε ανταλλάξη λέξιν με άνθρωπον και με αυτήν δε την υπηρέτριάν του συνεννοείτο με μονοσύλλαβα ή απλώς με...νοήματα. Ίσως δι' αυτό, διά να ξεθυμάνη, εφάνη εξαιρετικά ομιλητικός με πρόσωπον το οποίον υπερβολικά εξετίμησεν, κυρίως, διότι τω εν λόγω πρόσωπον του ωμίλησεν ειλικρινώς και του είπεν ότι οι πρόσφυγες όλοι τον μισούν, θεωρούντες αυτόν αίτιον της καταστροφής των.

⁹³ Μανόλης Καρέλλης, ό.π., σ. 168-169.

Το γνωρίζω – απήντησεν ο κ. Στεργιάδης – γνωρίζω ότι αν πέσω στα χέρια των προσφύγων θα με σπαράξουν. Δεν πρόκειται να επιχειρήσω τώρα να σας κάμω να αλλάξετε γνώμην. Κάποτε όμως ίσως γνωσθή η αλήθεια. Και τότε θα ιδήτε, θα ιδούν όλοι, ότι έπραξα το καθήκον μου και δικαιούμαι να έχω ήσυχον την συνείδησίν μου. Δύο υποχρεώσεις είχα: Να φροντίσω ώστε να διαπεραιωθή εις την Ελλάδα ολόκληρος ο στρατός και να αποσοβήσω τον πανικόν μεταξύ του λαού. Το πρώτον το κατώρθωσα. Διά να επιτύχω το δεύτερον εβεβαίωνα ότι η Σμύρνην δεν διατρέχει κίνδυνον αμέσου πτώσεως. Δεν το εβεβαίωνα όμως αυτό εγώ, από το κεφάλι μου. **Το εβεβαίωσαν οι στρατιωτικοί και υπάρχουν έγγραφα επίσημα αποδεικνύοντα ότι αυτοί το εβεβαίωσαν.** Έλεγαν ότι θέλουν οι Τούρκοι τουλάχιστον ένα μήνα διά να φθάσουν έως την Σμύρνην. Εγώ δεν έκαμνα άλλο παρά να επαναλαμβάνω τας βεβαιώσεις των. **Ταυτοχρόνως όμως δεν έπαυσα ουδ' επί στιγμὴν ζητών από την Κυβέρνησιν των Αθηνών την αποστολήν ικανού αριθμού πλοίων δια την μεταφοράν του πληθυσμού. Αποδεικνύεται και αυτό δι' επισήμων εγγράφων. Πταίω εγώ αν τα πλοία δεν εστάλησαν;**

Εις παρατήρησιν, ότι θα ηδύνατο ν' απευθυνθή εις τα ξένα πολεμικά τα ναυλοχούντα τότε εις τον λιμένα της Σμύρνης, ο κ. Στεργιάδης υπέμνησεν ότι οι κυβερνήται των **είχον ρητάς εντολάς να μὴ προστατεύσουν τους Χριστιανούς δια να μὴ δυσαρεστήσουν τους Τούρκους και δια τούτο έφθασαν μέχρι του να εκδιώκουν, ρίπτοντες ζέον ύδωρ, όσους κολυμβώντες έφθασαν μέχρις αυτών ζητούντες βοήθειαν.**

Ο κ. Στεργιάδης συμμερίζεται την παλαιάν γνώμην του αιμνήστου Πατριάρχου Ιωακείμ του Γ' όστις, αντιθέτως προς τους φοβουμένους τον εκ Ρωσσίας κίνδυνον, εφρόνει 'τοι μόνον εφ' όσον υφίστατο ισχυρά Ρωσσία είχεν ελπίδα υπάρξεως ο Ελληνισμός της Τουρκίας διότι οι Τούρκοι, φοβούμενοι τους Ρώσσοις, ηνείχοντο τους ομοδόξους των Ρώσσοις Έλληνας. Την στιγμὴν που η Ρωσσία θα έπαυε να υφίσταται ως προστάτις της Ορθοδοξίας Δύναμις, οι Τούρκοι θα εξόντωνον τον εν τη χώρα των Ελληνισμόν, οι δε Ευρωπαίοι (οι Λατίνοι) θα εθεώντο όχι μόνον απαθώς αλλά και χαιρεκάκως την εξόντωσιν του Ορθόδοξου Ελληνικού στοιχείου. **Αυτά ο κ. Στεργιάδης τα είχεν, ως λέγει, αναπτύξει εις τον κ. Βενιζέλον όταν ούτος τον εκάλεσεν όπως του αναθέση την εν Σμύρνην Αρμοστείαν. Και τα γεγονότα επήλθον όπως τα προείπεν**⁹⁴.

⁹⁴ Εφημερίδα «Ελεύθερος Τύπος», αρ. φ. 3649, 7 Απριλίου 1927, σ. 1.

ΑΠΟ ΑΥΡΙΟΝ ΚΥΡΙΑΚΗΝ 5 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ «ΠΑΤΡΙΔΑ»

ΟΜΙΛΕΙ Ο ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ



Πλήρες φως εις την Μικρασιατικήν τραγωδίαν. – Διατί εχάσαμεν εντός 15 ημερών την Μικράν Ασίαν. – Τα άγνωστα παρασκήνια του Μικρασιατικού δράματος. – Οι υπεύθυνοι του εθνικού αίσχους. – Η πολιτική του Βενιζέλου και των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων. – Ο Στεργιάδης δια τους διοικήσαντας τον Ελληνικόν στρατόν κατά τα έτη της εκστρατείας. – Πως εξηγεί ο ίδιος την πολιτικήν του. – Αι συνεννοήσεις του με την Κυβέρνησιν ολίγον προ της καταστροφής. – Αποκαλυπτικά κείμενα ερχόμενα δια πρώτην φοράν εις φως⁹⁵.

Η στιχομυθία που ακολουθεί αφορά τη συνέντευξη που έδωσε ο Στεργιάδης στην εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ» τον Ιανουάριο του 1930. Πρόκειται για τη δεύτερη φορά που έδωσε τη συγκατάθεσή του να μιλήσει πρόσωπο με πρόσωπο σε δημοσιογράφο, για την εμπειρία του και για όλα όσα συνέβησαν μπροστά και πίσω από το παρασκήνιο της πολιτικής και της διπλωματίας. Πριν προχωρήσουμε στη διαδικασία της ακρόασης και καταγραφής των γεγονότων από τον δημοσιογράφο και συνεργάτη της «Πατρίδος» – Α. Αποστολόπουλος – θα επισημάνουμε σε ένα βαθμό την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που πλανιόταν στην κοινή δημόσια γνώμη και όχι μόνο από το 1922 και μετά, για τους αυτουργούς του μικρασιατικού δράματος. Οι χαρακτηρισμοί «δοσίλογοι» και «προδότες» αφορούσαν όλους εκείνους που επί των ημερών τους συντελέστηκαν τα δραματικά γεγονότα. Ύστερα από χρόνια, οι λόγοι και οι κατηγορίες της Μικρασιατικής τραγωδίας είχαν ακουστεί και αντιστοίχως αποδοθεί. Έκαστος, είχε φροντίσει να επιρρίψει την ευθύνη σε άλλους με στόχο τη συγκάλυψη της δικής του ενοχής. Ένας αποδιοπομπαίος τράγος είναι πάντα χρήσιμο εργαλείο για την ώρα της κρίσης στην πολιτική παλαίστρα. Όμως, η αληθινή ιστορία δε γράφεται με αδυναμίες, πάθη και πολιτικά συμφέροντα. Τουναντίον, χρειάζεται αληθινές ανθρώπινες μαρτυρίες, μια από αυτές ήταν και του Στεργιάδη ως αμεσότερος και στενός παράγοντας της Σμύρνης.

⁹⁵ Εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ», αρ. φ. 659, 4 Ιανουαρίου 1930, σ. 1.

Η δριμύτατη κατηγορία ήταν η εξής: Μετά από οχτώ συναπτά έτη τηρεί ακόμη σιγή ιχθύος, η «Σφίγγα» της Σμύρνης, αγνοείται η διαμονή του και η ύπαρξή του!

Πολλά ήταν τα πολιτικά πρόσωπα, οι φίλοι και οι δημοσιογράφοι, που επιχείρησαν να σπάσουν το φράγμα της σιωπής Στεργιάδη, δυστυχώς, άνευ αποτελέσματος. Οι βίαιες λεκτικές επιθέσεις εναντίον του δε στάθηκαν δυνατές ώστε να τον μεταπείσουν. Ο έντυπος λόγος πίεζε σε καθημερινή βάση και με κάθε τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση... *Μπορεί να απαξιώνει ο κ. Στεργιάδης την υπεράσπιση του εαυτού του, δεν έχει το δικαίωμα να αποκρύπτει τα ιστορικά γεγονότα, τα οποία δεν ανήκουν ούτε σε αυτόν ούτε σε κανέναν άλλον, παρά μόνο στο έθνος!*⁹⁶. Αυτά τα λόγια με παχυλά μαύρα γράμματα που κατέκλυζαν τα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, κατά κανόνα αντικατόπτριζαν τον παλμό της κοινωνίας. Η δεύτερη συνέντευξη του Στεργιάδη είναι αποκλειστικό προϊόν της εφημερίδας «Πατρίς» και του επιτελείου της. Με την επιμονή της κατάφερε να διεκδικήσει και να αποσπάσει την πολυπόθητη μαρτυρία του τέως ύπατου αρμοστή της Σμύρνης.

ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΕΧΕΙ Ο κ. Α. ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ

Ο εν Παρισίοις συνεργάτης της «Πατρίδος» κ. Α. Αποστολόπουλος μόλις έλαβε την σχετική εντολήν μετέβη εις Νίκαιαν, όπου συνήντησε τον κ. Α. Στεργιάδη και τω ανεκοίνωσε την παράκλησιν της «Πατρίδος». Ο κ. Στεργιάδης εδείχθη κατ' αρχάς επιφυλακτικός, κατόπιν όμως, πεισθείς, ωμίλησεν εν εκτάσει προς τον απεσταλμένο μας, διατυπώσας την παράκλησιν όπως δημοσιευθούν μόνον τα γενικά πορίσματα της συνομιλίας. Κατόπιν τούτου ο κ. Αποστολόπουλος μας απέστειλε τας ανακοινώσεις του κ. Στεργιάδη, καθώς και τας σημειώσεις τετραήμερου συνομιλίας, ην έσχε μετ' αυτού, την δημοσίευσιν των οποίων ηρνήθη ο κ. Στεργιάδης, και τας οποίας εν τούτοις θα δώσωμεν εις την δημοσιότητα, εκ της υποχρεώσεως, την οποίαν αισθανόμεθα απέναντι της εθνικής ημών ιστορίας...

Η σιωπή μπορεί να έσπασε, εντούτοις, δύσβατο και στενάχωρο, χαρακτηρίστηκε το ταξίδι στη Νίκαια από τη δημοσιογραφική ομάδα της «Πατρίδας». Όσο αλύγιστη και απροσπέλαστη, όλα αυτά τα χρόνια, ήταν η φιγούρα του Στεργιάδη μπροστά στα φώτα της δημοσιότητας, εξίσου δύσκολη ήταν και η συγκομιδή των λέξεων που συμπλήρωσαν τον πολυετή γρίφο της διοίκησης και της παρουσίας του στην Σμύρνη ως Ύπατος Αρμοστής.

Πως εχρησιμοποιήθην!

⁹⁶ Εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ», αρ. φ. 660, 5 Ιανουαρίου 1930, σ. 1.

«Είναι άλλο ζήτημα αν η προσωπικότης μου έκαμεν αισθητήν την παρουσίαν μου. Όμως αυτήν την προσωπικότητα την είχα ήδη. Δεν μου την έδωκαν τ' αξιώματα, εις τα οποία με επλησίασεν ο κ. Βενιζέλος. Και εννοώ, με τ' ανωτέρω, τις πρώτες υπηρεσίες μου: Εκείνες της Θεσσαλονίκης του 1912, της Συνθήκης του Βουκουρεστίου αργότερον και της Ηπείρου κατά τον πόλεμον. Είναι πολλοί ακόμη στην Ελλάδα, που γνωρίζουν με ακρίβειαν πως εκρησιμοποιήθη από τον κ. Βενιζέλον και τι έπραξα. Όπως γνωρίζουν την πλαστογράφησιν των πράξεων μου. Αλλά είναι εξίσου βέβαιον – τίποτε άλλο, το βέβαιον μου αρκεί – ότι και εκείνοι, που γνωρίζουν φέρονται απαράλλακτα όπως εκείνοι, που δεν γνωρίζουν. Και ούτε ποτέ ωμίλησαν, για να πουν τι γνωρίζουν. Ούτε ομιλούν. Τούτο διότι δεν είμεθα του αυτού υλικού. Θα έλεγε κανείς πως είτε περιμένουν να ομιλήσω εγώ, είτε ακόμη απορούν γιατί έως σήμερα δεν ωμίλησα...

Είναι χαρακτηριστικόν της εποχής των λιμναζόντων υδάτων. Αναζητούν εκείνον, που θα ρίψη μία πέτρα στο τέλμα, για ν' απολαύσουν την κακοφωνία των βατράχων!

Δύο δρόμοι

Δεν υπάρχουν, κύριε, λέγει ο κ. Στεργιάδης, παρά δύο δρόμοι διά τους άνδρας, που ούτως ή άλλως, είτε διά πολύ, είτε διά λίγο, ευρέθησαν εις το κέντρον του δημόσιου βίου ή οπωσδήποτε, συνεδέθησαν με μεγάλα γεγονότα: Ο δρόμος του Τρικούπη θνήσκοντος εν σιωπή, στις Κάννες. Και ο δρόμος του Βενιζέλου, συγκρουομένου, επιτυχάνοντος ή διωκομένου, αλλά πάντοτε επανερχομένου εις την αγοράν και πάντοτε παλαίοντος. Ένας τρίτος δήθεν δρόμος, οιοσδήποτε, θα ήτο ασέβεια προς εαυτούς, ασέβεια προς την πραγματικότητα, παραγνώρισις μάλλον της πραγματικότητας...

Ως προς τον πρώτο δρόμο, του Τρικούπη, η Νίκαια δεν απέχει πολύ από τις Κάννες... Ως προς τον δεύτερον, του Βενιζέλου, δεν είμαι διόλου προωρισμένος να τον κάμω ιδιόν μου. Δεν είμαι γεννημένος για ένα τέτοιο δρόμο, ούτε ποτέ εσκέφθηκα για μια στιγμή, τόσο κρίσιμη για το Ελληνικόν Έθνος, αναμεμιγμένος εις τα εθνικά γεγονότα, τούτο δεν οφείλεται ούτε εις καμίαν προμελετημένην διάθεσίν μου, προ παντός εις καμμίαν ματαιοδοξίαν μου.

Εθεωρήθη ότι ημπορούσα να προσφέρω κάποιες υπηρεσίες εις δύσκολες στιγμές του εθνικού βίου, και ανέλαβα το καθήκον αυτό, ως μίαν αποστολήν επί ωρισμένου επιπέδου. Αφανώς. Άνευ αμοιβών.

Διατί να ομιλήσω;

*Και τώρα, κύριε, μας λέγει ο κ. Στεργιάδης, αφού ηκούσατε όσα ηκούσατε, είπατέ μου, παρακαλώ στη θέσι μου σεις τι θα εκάματε; Τι θα εσκέπτεσθε; Ότι υπάρχει, συντρέχει και ο ελάχιστος των πραγματικών λόγων να μιλήσετε; Και διατί θα έπρεπε να ομιλήσω εγώ; **Προς ποιον σκοπόν; Και προς ποιον ακροατήν;** Αν αφήσωμεν τις μεγάλες λέξεις, πρέπει να τις αφήσωμεν εφόσον σεβόμεθα εαυτούς και δια την ηθικήν μας και δια βαθμόν της διανοητικότητός μας λέξεις τόσον μεγάλες όσο και καταστρεπτικές, όπως «Αλήθεια», και «Δικαιοσύνη», αν αφήσωμεν, λοιπόν αυτές τις λέξεις, προς ποίαν ανάγκην πραγματικήν θα ημπορούσε ν' ανταποκριθή, έστω και ως αρχή αναθεωρήσεως μιας τραγικής σειράς γεγονότων, ο λόγος μου, ο λόγος ανθρώπου ζώντος εις απόλυτον μόνωσιν, χωρισμένου από τον δημόσιον βίον της Χώρας;*

Κανείς άλλος δεν είναι κριτής ακριβέστερος από ημάς αυτούς όταν γνωρίζωμεν και βλέπωμεν. Είθε τόσον βέβαιος, όπως ειμ' εγώ, ότι καμμία ανάγκη πραγματική και εννοού ανάγκην πραγματικήν εκείνην, που συνδέεται αμέσως με την ηθικήν ζωήν του τόπου, δεν υπάρχει προς τούτο⁹⁷.

Στο φύλλο της επόμενης ημέρας, δημοσιεύθηκε το δεύτερο μέρος της συνέντευξης του Στεργιάδη. Ο τίτλος που συνόδευε την καταγραφή των όσων ειπώθηκαν ήταν ο εξής:

ΣΥΝΕΧΙΖΕΙ Ο κ. ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ
«ΔΕΝ ΕΙΜΑΙ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ»

Δεν είμαι, προσέθηκεν ο κ. Στεργιάδης, ούτε ημπορώ να γίνω πετροβολητής. Διότι είμαι πεπεισμένος, ότι η χώρα δεν έχει να κερδίση τίποτε, τουλάχιστον σήμερα. Η γενεά μας. Τι ημπορούσε να σημαίνει ένας τέτοιος θόρυβος; Μια προσωπική επιφανειακή επιτυχία; Και πόσο βάρος ημπορεί να έχουν τέτοιες επιτυχίες; Ποια σχέσι έχουν με τα διαρκή συμφέροντα και τις ανάγκες του λαού; Είμαι εχθρός αυτών των επιδείξεων. Κανένας σκεπτόμενος άνθρωπος, καμμία οργανωμένη σκέψις, δεν ημπορεί να επιδιώξη τέτοιου είδους επιφανειακές επιτυχίες, που αποτελούν την οριστική άρνησιν της προσωπικότητος. Τίποτε αποκρουστικώτερον τούτου.

Ας αφήσωμεν το έργον τούτο εις εκείνους, που ημπορούν να το αναλάβουν και το φέρουν εις πέρας. Εις τους αυτοσχεδιαστάς. Δεν είμαι τέτοιος. Αυτού του είδους τις επιτυχίες τις βλέπω όμοιες με τις λεγόμενες γενικώς ανά τον κόσμον «διπλωματικές επιτυχίες»,

⁹⁷ Εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ», αρ. φ. 660, 5 Ιανουαρίου 1930, σ. 1.

απέναντι των οποίων τίποτε δεν θεωρώ, καταστρεπτικότερον δια τα ζωτικά συμφέροντα ενός τόπου.

Ο κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ

Ατμόσφαιρα εντός της οποίας το κομματικόν συμφέρον και το προσωπικόν πάθος κατέχουν τέτοια θέσι, ώστε να εμποδίζουν τον άνθρωπον να υψωθή υπεράνω εαυτού, υπεράνω του περιβάλλοντος, θα ήτο δε αληθώς τραγικόν να ζητηθή κανείς να υψωθή, ο δυστηχής, υπεράνω και του κ. Βενιζέλου αν το λογικόν και η ανάγκη των πραγμάτων το υπεδείκνυον. Αυτόν τον άνθρωπον επεδίωξα να βοηθήσω για να σωθή από το περιβάλλον του, καταλύων αυτά τα εμπόδια της οκνηρίας και της φαυλότητος. Ενθυμούμαι καλώς ότι πριν φύγω για την Ήπειρο εξήγησα προς τον κ. Βενιζέλου, ο οποίος μ' εγνώριζε, την ευθύνην που ανελάμβανεν εκλέγων με για την αποστολήν αυτήν: Θα σε φέρω σε δύσκολη θέσι! του είπα. Σε δύσκολη θέσι με τους δικούς σου, με τους υπουργούς, με τους βουλευτάς σου, γιατί μοιραίως, διοικών όπως εννοώ, θα τους δυσαραστήσω...

ΑΙ ΜΟΙΡΑΙΑΙ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ

Εις τον αγώνα μου εκείνον, εις τον οποίον είχα αποδυθή ολόκληρος, ευρέθηκα αντιμέτωπος με όλους εκείνους, οι οποίοι είχαν συμφέρον να μείνη αμετάβλητος η κατάστασις εις την ουσίαν της, θεωρουμένης αρκετής της επιφανειακής αλλαγής, (έτσι την ήθελαν τουλάχιστον), που είχαν αρχίσει να επιφέρει η διοίκησις του κ. Βενιζέλου της πρώτης περιόδου. Και «όλοι εκείνοι» ήσαν παντού. Ήτο φυσικόν περίπου οι αγριώτεροι να ευρεθούν εις το κόμμα, από το οποίον με έβλεπαν να προέρχωμαι. Διότι αυτοί με ήθελαν, δεν τους ήτο δυνατόν να μ' εννοήσουν παρά ως «ιδικόν των». Ενώ κάθε μου σκέψις, κάθε μου πράξις ήτο μία σκληρή διάψευσις των υπολογισμών των.

Η παρεξήγησις αυτή, μεταξύ εμού και του περιβάλλοντος, επήρε τραγικωτέραν όψιν πολύ αργότερα, εκεί που το έδαφος επέτρεπε την εκδήλωσιν των γενικών αδυναμιών και του αδιαπλάστου γενικού χαρακτήρος εις τον υπέρτατον βαθμόν, μέχρι του σημείου ώστε να διαπιστωθή η εκδήλωσις αυτή με τόσον τραγικάς συνεπείας...

ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΣΦΑΛΜΑΤΟΣ

Το ολιγώτερον που μου εύρισκαν, ήτο ότι στις πιο τραγικές περιστάσεις, δεν διέθεσα καιρόν δια να τους ακούσω. Είκουσα πάντοτε εκείνον, που είχε να μου δώση μίαν πληροφορίαν διότι εγνώριζεν, ή μίαν γνώμην, διότι την είχε σκεφθή και διότι είχαν αναλογισθή συνειδητά και τις συνέπειες και τις ευθύνες, που ανελάμβανε με την γνώμην του.

Αλλά βεβαίως δεν ήτο δυνατόν ν' αφιερώνη ο αντιπρόσωπος του κράτους, και όχι ενός κόμματος, καιρόν όπως συζητή προθέσεις και υποδείξεις ιδιωτών, περί των οποίων προθέσεων το λιγώτερο που θα είχε να πη κανείς, είτε ότι δεν ήσαν σοβαράς, τόσοσ εκείναι που ήρχοντο από κοντά, όσον και εκείναι που ήρχοντο από μακράν.

...Όταν γνωρίζη κανείς την κατάστασιν, γνήσιον προϊόν συνολικών αδυναμιών και αυτοσχεδιασμών, εννοεί και το πως εφθάσαμεν εις το τεράστιον πολιτικόν και γεωγραφικόν σφάλμα, του οποίου τας μοιραίας πλέον συνεπείας επλήρωσεν ολόκληρον το έθνος, και το πως το διεχειρίσθημεν εν πλήρει αναλογία προς τας αδυναμίας αυτάς, είτε κυβερνώντες, είτε οπωσδήποτε επί κεφαλής υπηρεσιών, είτε ιδιωτεύοντες...⁹⁸.

2.2 Η διοίκηση της Ύπατης Αρμοστείας Σμύρνης

Το διοικητήριο της Σμύρνης καθ' όλη τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας αποτέλεσε σημαντικό κομμάτι της παρουσίας Στεργιάδη με το διορισμό του ως Ύπατου Αρμοστή της Ελλάδας. Η εμβληματική ημέρα της απόβασής του στο λιμάνι της Σμύρνης, αυτομάτως σηματοδοτούσε τη συμμόρφωση των στρατιωτικών αρχών, αλλά και όλων των κατοίκων της περιοχής, στις εντολές του. Οι δικαιοδοσίες του Στεργιάδη θα επεκτείνονταν σε κάθε μορφής δραστηριότητες, που ανέπτυσαν μέχρι τότε οι ελληνικές και τουρκικές υπηρεσίες, εκτός από τα ζητήματα οργάνωσης και τακτικής του στρατού. Η σύσταση της Ύπατης Αρμοστείας, εκτός από τον Στεργιάδη, ήταν η εξής: ο νομάρχης Δράμας Αλή Ναϊπ Ζαδέ, ο νομάρχης Πρέβεζας Τ. Κρυωνάς, ο Γ. Ξυνόπουλος, ανώτερος υπάλληλος του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, ο Ε. Κουφιδάκης, οικονομικός υπάλληλος του Γενικού Λογιστηρίου και ο Πέτρος Γουναράκης, γενικός γραμματέας Διοίκησης Ηπείρου, ο οποίος ανέλαβε την ίδια θέση στην Ύπατη Αρμοστεία. Οι περισσότερες θέσεις καλύφθηκαν από υπαλλήλους αποσπασμένους από την Αθήνα, χάρη στους οποίους επιμορφώθηκαν αρκετοί Μικρασιάτες για την επάνδρωση των διαφόρων υπηρεσιών.

Το διοικητήριο της Ύπατης Αρμοστείας στεγάστηκε και ξεκίνησε να λειτουργεί στο κτίριο του ελληνικού προξενείου και λίαν συντόμως αντιπρόσωποι της τοποθετήθηκαν στις πόλεις που ολοένα καταλάμβανε ο ελληνικός στρατός. Σταδιακά οργανώθηκαν έντεκα τμήματα, με στόχο την καλή λειτουργία της διοίκησης: Γραφείο Ύπατου Αρμοστή, Γενική Γραμματεία, Τμήμα Διπλωματικών Σχέσεων, Τμήμα Υγείας, Τμήμα Παλιννόστησης και

⁹⁸ Εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ», αρ. φ. 661, 6 Ιανουαρίου 1930, σ. 1.

Εγκατάστασης Προσφύγων, Τμήμα Φυλακών, Ταχυδρομείων, Οικονομική Υπηρεσία, το Μεταφραστικό Τμήμα, Τμήμα Δημοσίων Έργων, καθώς και το Τμήμα Μουσουλμανικών Υποθέσεων. Αναμφισβήτητα, η Ύπατη Αρμοστεία αναλάμβανε ένα δύσκολο έργο τριπλής εκτάσεως: τον διακριτικό έλεγχο πάνω στις οθωμανικές αρχές, μέχρι την πλήρη ανάληψη της διοίκησης από την Ελλάδα, την εκπροσώπηση των ελληνικών συμφερόντων ενώπιον των αντιπροσώπων των Συμμάχων και της οθωμανικής κυβέρνησης και την προετοιμασία του εδάφους για την προσάρτηση της Δυτικής Μικράς Ασίας στο εγγύς μέλλον⁹⁹.

Η λειτουργία της αρμοστείας διακρίνεται σε δύο χρονικές περιόδους. Η πρώτη, από το Μάιο του 1919 και μέχρι τον Αύγουστο του 1920, οπότε υπογράφεται και η Συνθήκη των Σεβρών, ενώ η δεύτερη, που διαρκεί μέχρι και το Σεπτέμβριο του 1922. Στη δεύτερη περίοδο, η Ύπατη Αρμοστεία Σμύρνης μετονομάστηκε σε Ελληνική Διοίκηση Σμύρνης. Η διάκριση αυτή δεν ήταν πάντα ευδιάκριτη, καθώς ο Αριστείδης Στεργιάδης, επικεφαλής και στα δύο σχήματα αναφέρεται μέχρι τέλος ως Ύπατος Αρμοστής. Στο ίδιο πλαίσιο θα αναφέρουμε τις δέκα Διευθύνσεις, με τις οποίες οργανώθηκε η Ελληνική Διοίκηση:

Γενική Γραμματεία: περιλάμβανε το γραφείο του Ύπατου Αρμοστή, το πολιτικό τμήμα, το τμήμα εξωτερικών υποθέσεων, το γραφείο Τύπου, το γραφείο διεκπεραίωσης και καταχώρησης αρχείου και το γραφείο του Γενικού Διοικητικού Επιθεωρητή. Από την αρχή της ελληνικής κατοχής Γενικός Γραμματέας τοποθετήθηκε ο Πέτρος Γουναράκης. Τη θέση προϊσταμένου στο γραφείο του Γενικού Διοικητικού Επιθεωρητή, κατέλαβε ο Διευθυντής Α΄ τάξης, Αλή μπέης Ναϊπ Ζαδέ.

Διεύθυνση Δικαιοσύνης: με τμήμα προσωπικού, υπηρεσία Διοίκησης Φυλακών Μ. Ασίας, μεταφραστικό γραφείο και με γραφείο διεκπεραίωσης αρχείου. Ο Γουλιέλμος Τόμας – εισαγγελέας Πρωτοδικών – ορίστηκε Διευθυντής.

Διεύθυνση Εσωτερικών: με διοικητικό τμήμα, με τμήμα τοπικής διοίκησης, με τμήμα δημόσιας ασφάλειας, τμήμα θρησκευμάτων, γραφείο διεκπεραίωσης αρχείου και τέλος με υπηρεσία Επιθεώρησης. Προϊστάμενος της υπηρεσίας επιθεώρησης ορίστηκε ο Πέτρος Ευριπαίος και αναπληρωτής Διευθυντής ανέλαβε ο Σπ. Σκαρπέτης.

Διεύθυνση Δημόσιας Εκπαίδευσης: η οποία διαιρούνταν στο τμήμα Ανώτατης, Μέσης και Δημοτικής Εκπαίδευσης, στο τμήμα Αρχαιοτήτων, τμήμα Σχολικής Υγιεινής,

⁹⁹Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

στο γραφείο Γενικής Επιθεώρησης και στο γραφείο διεκπεραίωσης Αρχείου. Ως Γενικός Επιθεωρητής τοποθετήθηκε ο Μ. Μιχαηλίδης-Νούαρος.

Διεύθυνση Οικονομικών: περιλάμβανε το διοικητικό τμήμα, το τμήμα έμμεσων-άμεσων φόρων, τμήμα δημοσίων κτημάτων, τμήμα διεκπεραίωσης αρχείου και εντύπων – στην ίδια διεύθυνση λειτουργούσε και Γενικό Λογιστήριο – επικεφαλής της διεύθυνσης ήταν ο Κ. Σαμαράκης.

Διεύθυνση Εθνικής Οικονομίας, υποδιαιρούμενη στην Υποδιεύθυνση Εμπορίου και Βιομηχανίας - Υποδιεύθυνση Γεωργίας. Την πρώτη Υποδιεύθυνση την αποτελούσαν τα τμήματα εμπορίου, βιομηχανίας, εργασίας και στατιστικής, το γραφείο του επισιτισμού και το γραφείο μεταλλείων. Υποδιευθυντής ανέλαβε ο διευθυντής Α΄ τάξης Σπ. Βάσιλας. Η δεύτερη Υποδιεύθυνση ανατέθηκε στον Ι. Καραμάνο και περιλάμβανε τμήμα γεωργίας, τμήμα γεωργικής οικονομίας, κτηνιατρικό τμήμα, τμήμα δασών, καθώς και το τμήμα της διεκπεραίωσης αρχείου.

Διεύθυνση Δημοσίων Έργων, η οποία περιλάμβανε διοικητικό τμήμα, το τμήμα οδοποιίας και υδραυλικών-λιμενικών έργων, αρχιτεκτονικό τμήμα, ηλεκτρομηχανολογικό τμήμα και το γραφείο διεκπεραίωσης αρχείου. Αναπληρωτής διευθυντής τοποθετήθηκε ο μηχανικός β΄ τάξης Αλ. Ορτεντζάτος.

Διεύθυνση Τ.Τ.Τ. με ταχυδρομικό τμήμα, τηλεγραφικό και τηλεφωνικό τμήμα και γραφείο διεκπεραίωσης αρχείου. Αναπληρωτής διευθυντής ορίστηκε ο αρχιμηχανικός Φ. Κυριάκης.

Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας και Αντιλήψεως, που την συγκροτούσαν το τμήμα δημόσιας υγείας, το τμήμα παλιννόστησης προσφύγων, το τμήμα περίθαλψης επιστράτων, το τμήμα φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, υγιεινής και αντιλήψεως και τέλος το γραφείο της διεκπεραίωσης αρχείου. Διευθυντής ήταν ο τμηματάρχης α΄ τάξης του υπουργείου εθνικής οικονομίας, Γ. Ξυνόπουλος.

Διεύθυνση Μουσουλμανικών Υπηρεσιών, με τμήμα ιδρυμάτων, με δικαστικών υποθέσεων, με τμήμα μουσουλμανικής εκπαίδευσης και γραφείο διεκπεραίωσης αρχείων. Αναπληρωτής διευθυντής ανέλαβε ο τμηματάρχης α΄ τάξης Δ. Βουδούρης.

Δύο μέρες μετά την υπογραφή των Σεβρών – 12 Αυγούστου 1920 – συναντήθηκαν στο Διοικητήριο της Σμύρνης ο Π. Γουναράκης και ο αναπληρωτής Βαλής Αϊδινίου, Αχμέτ Μπεσίμ Μπέης. Εκεί υπογράφηκε το πρωτόκολλο που παρέδιδε στην Ελλάδα κάθε

εξουσία στην περιοχή της Σμύρνης. Η Ελληνική Διοίκηση Σμύρνης οργάνωσε διοικητικά την περιοχή που αποδόθηκε στην Ελλάδα, δηλαδή τη «Διοικούμενη Ζώνη», καθώς και την «Κατεχόμενη στρατιωτικά Χώρα», που ύστερα από προελάσεις του Ελληνικού στρατού, έφτασε τον Αύγουστο του 1922 τα ογδόντα χιλιάδες εφτακόσια τετραγωνικά χιλιόμετρα. Η οργάνωση της πρώτης περιοχής βασίστηκε στη διοικητική υποδιαίρεση του οθωμανικού κράτους, δηλαδή τους «Καζάδες». Ολόκληρη η Ζώνη των Σεβρών, διαιρέθηκε σε μια και μόνο Νομαρχία (Μαγνησίας) και σε δέκα υποδιοικήσεις (Οδεμησίου, Θείρων, Βαϊνδηρίου Κασαμπά, Αζαρίου, Περγάμου, Νυμφαίου, Παλ. Φώκαιας, Μαινεμένης και Κυδωνιών). Η περιοχή του πρώην Καζά Σμύρνης με τον τομέα του Αγιασολούκ, εξαρτήθηκαν απευθείας από το κέντρο.

Σχετικά με την «Κατεχόμενη Χώρα», συγκροτήθηκαν είκοσι αντιπροσωπείες του Ύπατου Αρμοστή Στεργιάδη και ήταν οι εξής: Ανωτέρα αντιπροσωπεία Προύσης και οι αντιπροσωπείες: των Μουδανιών, Πανόρμου, Κίου, Μίχαλις, Ινεγκιόλ, Μπίγας, Εζινέ, Μπάλιας, Μπαλή-Κεσέρ, Σόμα, Αδραμυττίου, Σαλιχλή, Αλασεχίρ (Φιλαδέλφειας), Κούλων, Ουσάκ, Σιμάβ, Αφιόν Καραχισάρ, Κιουτάχειας και Εσκή-Σεχίρ. Τα καθήκοντα του Ύπατου Αρμοστή ήταν η εποπτεία των υπηρεσιών της οθωμανικής διοίκησης, καθώς και με την παρακολούθηση της κανονικής εφαρμογής της οθωμανικής νομοθεσίας, όπως διοικητική, φορολογική και δικαστική. Παράλληλα, ήταν υπεύθυνοι για την απρόσκοπτη λειτουργία των υπηρεσιών αυτών και σαν εκπρόσωποι του Ύπατου Αρμοστή επέβλεπαν την ακριβή εκτέλεση των αποφάσεών του. Τέλος, ήταν ο διάυλος επικοινωνίας, μεταξύ των τουρκικών αρχών και του ελληνικού στρατού¹⁰⁰.

2.2.1 Εκπαίδευση

Η μέριμνα της Ελληνικής Διοίκησης για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης στη Μικρά Ασία, κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητη μπορεί να χαρακτηριστεί και αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο βεληνεκές του εκπαιδευτικού της έργου. Εξαιτίας της συνύπαρξης διαφορετικών εθνικών-θρησκευτικών ομάδων, είχε δημιουργηθεί ένα μωσαϊκό ιδρυμάτων εκπαίδευσης. Οι ελληνικές αρχές βρήκαν το εκπαιδευτικό σύστημα αποδιοργανωμένο και με πολλές ελλείψεις στα χριστιανικά - ελληνικά σχολεία, λόγω των πολεμικών συνθηκών, όπως οι διώξεις που ασκήθηκαν σε βάρος των χριστιανών από τους Νεότουρκους. Έτσι,

¹⁰⁰ Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

η αδήριτη ανάγκη για διατήρηση της εθνικής ταυτότητας μέσα σε ένα εχθρικό περιβάλλον, στάθηκε η κινητήριος δύναμη για την αποτελεσματική οργάνωση της εκπαίδευσης. Μόνο αυτός ο δρόμος θα οδηγούσε στην αποφυγή της σταδιακής αφομοίωσης και στην απώλεια της εθνικής ταυτότητας. Η Ελληνική Διοίκηση φρόντισε, αμέσως μετά την εγκατάστασή της, για την οργάνωση του Γραφείου Παιδείας, στο οποίο ανήκαν εκτός από τον Διευθυντή και τους Τμηματάρχες μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης και οι Επιθεωρητές, που ήταν υπεύθυνοι όχι μόνο για τα ελληνικά, αλλά και για τα σχολεία των άλλων εθνοτήτων. Αν όχι όλα, τα περισσότερα δημοτικά σχολεία είχαν επτά τάξεις και ονομάζονταν «Αστικές Σχολές», ενώ η μέση εκπαίδευση περιοριζόταν σε πέντε τάξεις, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Από τις πρώτες ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης, ήταν η ίδρυση ενός τριτάξιου διδασκαλείου αρρένων. Το διδασκαλείο λειτούργησε με δαπάνες της Ύπατης Αρμοστείας και βασικός του στόχος ήταν η άρτια εκπαίδευση ντόπιων δασκάλων, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στο εσωτερικό της Μ. Ασίας. Τον Οκτώβριο του 1919, ξεκίνησε το έργο του διδασκαλείου και σε σύντομο χρονικό διάστημα απέκτησε αξιόλογη βιβλιοθήκη για τις ανάγκες των σπουδαστών. Επιπλέον, εκτός από το διδασκαλείο αρρένων η Ύπατη Αρμοστεία συνειδητοποίησε την ανάγκη ίδρυσης διδασκαλείου νηπιαγωγών, αφενός για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών προσχολικής ηλικίας αφετέρου για την εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας σε τουρκόφωνους ελληνικούς πληθυσμούς. Την άνοιξη του 1920, ιδρύθηκε το «Αρμοσטיακό Γυμνάσιο» για να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες της μέσης εκπαίδευσης. Το νέο σχολείο στεγάστηκε στη συνοικία της Ευαγγελίστριας, στη Σμύρνη, και εν συνεχεία με Βασιλικό Διάταγμα – τον Απρίλιο του 1922 – αναγνωρίστηκε ισότιμο με τα υπόλοιπα δημόσια γυμνάσια του ελληνικού κράτους. Η Ελληνική Διοίκηση επέφερε σημαντικές αλλαγές και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούσαν στη Σμύρνη πριν την εγκατάστασή της εκεί, με τροποποίηση των ετών φοίτησης. Παράλληλα, ιδρύθηκε το Γυμνάσιο θηλέων για τις απόφοιτες της Αστικής Σχολής του Κεντρικού Παρθεναγωγείου.

Το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα για τους Έλληνες της Σμύρνης, το οποίο λειτουργούσε ήδη από το 1733, ήταν η Ευαγγελική Σχολή. Τον Ιούνιο του 1914, η Σχολή είχε κλείσει εξαιτίας των διωγμών εναντίον του ελληνικού στοιχείου. Ο τότε βαλής Ραχμή Μπέης, έπαψε να αναγνωρίζει τη βρετανική προστασία του ιδρύματος και απαγόρευσε σε Έλληνες υπηκόους να διδάσκουν σε αυτό. Η Ευαγγελική Σχολή διέθετε το Γυμνάσιο, το

Εμπορικό τμήμα και Διδασκαλείο. Η οργάνωση και τα μέσα που χρησιμοποιούσε μπορούν να χαρακτηριστούν πρωτοποριακά για την εποχή λειτουργίας της καθώς περιλάμβανε της δική της βιβλιοθήκη, πειραματικά εργαστήρια, γυμναστήρια και χώρους άθλησης για ομαδικά και ατομικά αθλήματα και μουσικό τμήμα¹⁰¹.

Μουσουλμανικά σχολεία: Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης των Σεβρών, το ελληνικό κράτος δεν είχε καμία υποχρέωση προς τη λειτουργία των τουρκικών σχολείων. Αυτό που καθόριζε η συνθήκη ήταν η μη διακοπή λειτουργίας τους, αλλά έπρεπε από μόνα τους να εξασφαλίσουν τα ίδια τους πόρους, προκειμένου να συντηρηθούν, εξάλλου το ίδιο ίσχυε και παλιότερα με τα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων. Ωστόσο, στη Διεύθυνση Εκπαίδευσης ιδρύθηκε Τουρκικό Τμήμα με σχολεία μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης, τα οποία υπολειπούνταν λόγω ελλείψεως προσωπικού και οικονομικής δυσπραγίας. Έτσι, η Ελληνική Διοίκηση, προκειμένου να ανακόψει τη διάλυση της τουρκικής εκπαίδευσης, διόρισε επιθεωρητή με σκοπό τη σύνταξη εκθέσεων και τη συγκέντρωση των ελλείψεων. Οι εκθέσεις αυτές υποβλήθηκαν στον Ύπατο Αρμοστή συνοδευόμενες από προτάσεις για τη βελτίωση της κατάστασης. Τα προτεινόμενα μέτρα έγιναν αμέσως αποδεκτά και άρχισε ο διορισμός δασκάλων με αύξηση των αποδοχών τους κατά είκοσι με τριάντα τοις εκατό. Το ενδιαφέρον των ελληνικών αρχών αποδεικνύουν οι συχνές επισκέψεις του επικεφαλής της Διεύθυνσης Εκπαίδευσης σε τουρκικά σχολεία της Σμύρνης και των γύρω περιοχών. Μέχρι το 1922, στην περιοχή της Σμύρνης λειτουργούσαν δεκατέσσερα σχολεία αρρένων με εκατό σαράντα πέντε δασκάλους και δύο χιλιάδες περίπου μαθητές, τρία εκπαιδευτήρια ιδιωτικά και δεκαέξι παρθεναγωγεία με εκατό πενήντα τρεις δασκάλες και δύο χιλιάδες τριακόσιες μαθήτριες. Παράλληλα, υπήρχε το επονομαζόμενο «Πολυτεχνείο», στο οποίο οι οικότροφοι του ορφανοτροφείου διδάσκονταν την ξυλουργική, ταπητουργία, εριουργία, βιβλιοδετική, ραπτική και μουσική¹⁰².

Ιωνικό Πανεπιστήμιο: Πρωταρχικό μέλημα των Βενιζέλου και Στεργιάδη, ήταν η ίδρυση ενός Πανεπιστημίου στη Σμύρνη. Σχετικές προτάσεις είχαν υποβάλει ο καθηγητής της νομικής Γ. Στρέιτ και ο διακεκριμένος μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή, ο οποίος διατηρούσε προσωπική σχέση με τον πρωθυπουργό Βενιζέλο. Τον Οκτώβριο του 1919, ο Κ. Καραθεοδωρή υπέβαλε υπόμνημα, με το οποίο πρότεινε την ίδρυση δεύτερου

¹⁰¹ Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

¹⁰² Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

πανεπιστημίου στη Θεσσαλονίκη, στη Σμύρνη ή στη Χίο. Από τις τρεις αυτές τοποθεσίες προκρίθηκε η Σμύρνη, λόγω της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου και του σημαντικού εμπορικού της κέντρου. Άλλωστε, στην Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών η δημιουργία ενός δεύτερου πανεπιστημίου στη Μικρά Ασία, θα αποτελούσε σημαντικό μέσο ανάδειξης της δύναμης του ελληνικού πολιτισμού και ενσωμάτωσης. Επιπροσθέτως, προτάθηκε η λειτουργία τεσσάρων σχολών: Σχολή Μηχανικών, Γεωργικής, Εμπορικών Σπουδών και Σχολή Εθνολογίας της Ανατολικής Ευρώπης, ταυτόχρονα με τη λειτουργία ενός φροντιστηρίου Ανατολικών Γλωσσών¹⁰³. Η έμπνευση αυτή, πήγαζε από την προοπτική ενός νέου πανεπιστημίου προσανατολισμένου στην προπαρασκευή ανθρώπων, οι οποίοι θα κληθούν να συντρέξουν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, όπως γεωργοί, μηχανικοί και εμπορευόμενοι¹⁰⁴. Η Σχολή Εθνολογίας και το φροντιστήριο Ανατολικών Γλωσσών αποσκοπούσαν στην κατανόηση της πολιτισμικής και ιστορικής διαδρομής των διαφόρων εθνοτήτων, οι οποίες ζούσαν και δραστηριοποιούνταν στο ίδιο περιβάλλον και στην ενίσχυση των δεσμών που τις συνέδεαν.

Το 1920 εκδόθηκε από την Ύπατη Αρμοστεία Σμύρνης διάταγμα για την ίδρυση του ελληνικού πανεπιστημίου με την επωνυμία «Ιωνικό». Τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου ο Καραθεοδωρή προσκλήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση για την οργάνωση του νέου πανεπιστημίου, ενώ, παράλληλα διορίστηκε και τακτικός καθηγητής της Αναλυτικής και Ανωτέρας Γεωμετρίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ωστόσο, η νίκη της «αντιβενιζελικής» παράταξης στις εκλογές του 1920, οδήγησε στην ακύρωση των διορισμών που είχαν γίνει από την κυβέρνηση Βενιζέλου στο πανεπιστήμιο, ανάμεσά τους και του Κ. Καραθεοδωρή. Το πανεπιστήμιο που οραματίστηκε ο Κ. Καραθεοδωρή είχε στόχο την πλήρη ένταξή του στο περιβάλλον και τον σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων του ετερογενή πληθυσμού τόσο του εθνικού όσο και του θρησκευτικού. Από την αρχή τέθηκαν οι βάσεις για τους στόχους που έπρεπε να επιτελέσει το νέο ίδρυμα, όπως η προαγωγή της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, η βελτίωση των έργων υποδομής, η καταπολέμηση των λοιμωδών ασθενειών καθώς και η δημιουργία αξιόλογου και καταρτισμένου προσωπικού. Επομένως, ο προσανατολισμός

¹⁰³ Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χαΐδω Μπάρκουλα, «Το Πανεπιστήμιο Αθηνών 1837-1937 και η ιστορία του», στο: *Το Ιωνικό Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη*, Ηράκλειο 2014, σ. 205-207.

¹⁰⁴ Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 391.

αυτός, γίνεται εναργής μέσω των τμημάτων που πρότεινε εκ νέου, ο ίδιος ο Καραθεοδωρή σε σχετικό υπόμνημα:

Σχολή Φυσικών και Τεχνικών Επιστημών: αρχικά θα αποφοιτούσαν πολιτικοί μηχανικοί και χημικοί, ενώ αργότερα θα διεύρυνε το εκπαιδευτικό και ερευνητικό της βεληνεκές, με τμήματα μηχανολόγων, ηλεκτρολόγων, γεωλόγων και φυσικών. Όλα αυτά κρίνονταν απαραίτητα για τη ζωολογική, φυτολογική και γεωλογική μελέτη της περιοχής, καθώς και για τη δημιουργία τεχνικών σπουδών.

Γεωπονική Σχολή: οι φοιτητές θα αποκτούσαν γνώσεις θεωρητικές και πρακτικές, ενώ ταυτόχρονα θα παραδίδονταν μαθήματα σε καλλιεργητές. Μελλοντικά, με το πέρας των σπουδών οι απόφοιτοι θα υποδείκνυαν στους γεωργούς τρόπους για την αύξηση της παραγωγής τους, στηριζόμενοι σε εργαστηριακές μελέτες και πρότυπες καλλιέργειες στο πειραματικό αγρόκτημα του πανεπιστημίου, Τεπέκιοϊ. Εκτός από την καταπολέμηση των ασθενειών των φυτών, το εκπαιδευτικό βεληνεκές της σχολής θα περιλάμβανε και όλα τα ζητήματα της κτηνοτροφίας.

Σχολή Ανατολικών Γλωσσών: η οποία θα προετοίμαζε δασκάλους των ανώτερων εκπαιδευτηρίων με έμφαση στην κατανόηση της ιστορίας και φιλολογίας των ανατολικών πολιτισμών. Φυσικά, ιδιαίτερη βαρύτητα θα δινόταν στην ελληνική γλώσσα, την τουρκική, την αραβική, την περσική, την αρμενική και την εβραϊκή γλώσσα, αφού ο πληθυσμός της περιοχής απαρτιζόταν ως επί το πλείστον από αυτές τις εθνότητες.

Σχολή Δημοσίων Υπαλλήλων: με επίκεντρο τη στελέχωση ανώτερης διοικητικής ιεραρχίας. Με την πάροδο του χρόνου θα μπορούσε να επεκτείνει τις δραστηριότητές της στον τομέα των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών.

Προκαταρκτικό Τμήμα: για την προετοιμασία φοιτητών, οι οποίοι δε διέθεταν τις απαιτούμενες ικανότητες προκειμένου να παρακολουθήσουν τα μαθήματα του ιδρύματος.

Ινστιτούτο Υγιεινής: θα διενεργούσε βακτηριολογικές, ουρολογικές, βιοχημικές εξετάσεις για τη στήριξη των ιατρικών διαγνώσεων. Επιπλέον, θα παρασκεύαζε ορούς, εμβόλια, αντί-τοξίνες και αντιγόνα. Ξεχωριστή υπηρεσία του Ινστιτούτου θα οργάνωνε τη συστηματική καταπολέμηση των λοιμωδών νοσημάτων και θα χρησίμευε σαν κέντρο για την ενημέρωση των ιατρών, που προορίζονταν να αναλάβουν την προστασία της δημόσιας υγείας. Επίσης, ειδικά μαθήματα θα προσφέρονταν σε νοσοκόμους και μαίες.

Εμπορική Σχολή: με τμήματα μέσου και ανωτέρου επιπέδου για όσους ήθελαν να ασχοληθούν με το εμπόριο.

Σχολείο Χωροσταθμών και Εργοδηγών: το οποίο θα αναλάμβανε την επίβλεψη των εργασιών κατασκευής τεχνικών έργων.

Ανώτερο Μουσουλμανικό Ιεροδιδασκαλείο: για την επιμόρφωση Μουφτήδων και Ιεροδικαστών.

Πρότυπο Αγρόκτημα στο Τεπεκιοϊ: για την εξοικείωση αγροτών με τον τρόπο λειτουργίας και επισκευής γεωργικών μηχανημάτων.

Βιβλιοθήκη: Το πανεπιστήμιο θα διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη, την οποία θα είχαν τη δυνατότητα να την χρησιμοποιούν, όχι μόνο το προσωπικό και οι φοιτητές, αλλά και το ευρύ κοινό. Η επιθυμία του Κ. Καραθεοδωρή ήταν να δημιουργήσει μια βιβλιοθήκη άνευ προηγουμένου στη Σμύρνη και εν γένει στη Μ. Ασία. Ένθερμος υποστηρικτής της ιδέας αυτής ήταν και ο Ύπατος Αρμοστής, Αριστείδης Στεργιάδης, που προχώρησε στην έκδοση επιταγής – διακοσίων χιλιάδων μάρκων – για την προμήθεια βιβλίων και εργαστηριακού υλικού από τη Γερμανία. Η βιβλιοθήκη εμπλουτίστηκε με σπάνια χειρόγραφα σχετικά με την ιστορία και τον πολιτισμό της Μ. Ασίας¹⁰⁵.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Κ.Καραθεοδωρή είχε αναλάβει όχι μόνο την εκ βάθρων οργάνωση του νέου πανεπιστημίου, αλλά και να επιλέξει το κατάλληλο διδακτικό προσωπικό για τη στελέχωση των πανεπιστημιακών εδρών, καθώς και να εξοπλίσει με κτιριακά, βιβλιογραφικά και εργαστηριακά εργαλεία το νέο ίδρυμα. Η βασική γλώσσα διδασκαλίας ήταν η ελληνική, αλλά σε περίπτωση ανάγκης, δεν αποκλειόταν και η χρήση άλλων γλωσσών. Δυστυχώς, το Ιωνικό Πανεπιστήμιο, το «Φως εξ Ανατολών», όπως το χαρακτήριζε ο Καραθεοδωρή – φράση δανεισμένη από τον συνάδελφό του μαθηματικό Γκέοργκ Κάντορ – δεν άνοιξε ποτέ τις πύλες του στο λαό της Μ. Ασίας. Τον Σεπτέμβριο του 1922 επρόκειτο να ξεκινήσουν τη λειτουργία τους, σύμφωνα με το αρχικό πρόγραμμα οι πρώτες σχολές και εν συνεχεία θα τελούσαν τα εγκαίνια στις 10 Οκτωβρίου 1922. Στις αρχές του ίδιου μήνα, έπειτα από την κατάρρευση του μετώπου, ο Κ. Καραθεοδωρή και όλοι οι συμμετέχοντες στο εγχείρημα αυτό, φρόντισαν για τη διαφύλαξη των αρχείων και

¹⁰⁵ Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χαϊδω Μπάρκουλα, «Το Πανεπιστήμιο Αθηνών 1837-1937 και η ιστορία του», στο: *Το Ιωνικό Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη*, Ηράκλειο 2014, σ. 207.

του εξοπλισμού, τα οποία φορτώθηκαν εσπευσμένα στο τελευταίο ελληνικό πλοίο που απέπλευσε από τη Σμύρνη. Τα τραγικά γεγονότα που ακολούθησαν ακύρωσαν πλήρως αυτό το ιδιαίτερο και πρωτοποριακό για την εποχή του εγχείρημα. Ωστόσο, η «σπορά του καρπού» είχε πραγματοποιηθεί...¹⁰⁶.

2.2.2 Η ίδρυση του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στη Σμύρνη

Ένα από τα πολλά προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει και να διαχειριστεί εν ευθέτω χρόνο η ελληνική κυβέρνηση, ήταν αυτό της οικονομίας. Το γεγονός ότι μαζί με τους στρατιώτες και τους κρατικούς υπαλλήλους της Ύπατης Αρμοστείας ήρθε και η δραχμή ως μέσο συναλλαγής, σε έναν τόπο όμως, που χρησιμοποιούσε την τουρκική λίρα, αν και ήταν αναπόφευκτο, ωστόσο, τροχοπέδη για την ελληνική οικονομία. Ο έλεγχος του τραπεζικού συστήματος και η καθιέρωση της δραχμής στις συναλλαγές, αποτελούσαν τη δεύτερη εξίσου σημαντική με τη στρατιωτική επέκταση, συνιστώσα για την αμφισβήτηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του Σουλτάνου. Ήδη, από τον Απρίλιο του 1919 άρχισε το σχέδιο της ίδρυσης τραπεζικών υποκαταστημάτων, έτσι ώστε να εφαρμοστεί η οικονομική και νομισματική πολιτική της Ελλάδας. Ο κύριος λόγος ήταν ότι το εθνικό νόμισμα, λόγω της αθρόας προσφοράς του (μισθοδοσία στρατού, διοικητικού προσωπικού) δεχόταν κερδοσκοπικές επιθέσεις και συνεχή υποτίμηση, ενώ το τουρκικό, που παρέμενε το μόνο επισήμως αναγνωρισμένο, με βάση τουλάχιστον το ισχύον status quo, ενισχυόταν, καθώς ήταν απαραίτητο στις συναλλαγές και είχε καλύτερη απόδοση.

Η τελική λύση, η οποία επιλέχθηκε για τον έλεγχο της κατάστασης, ήταν η ίδρυση υποκαταστήματος της ΕΤΕ στη Σμύρνη, της μόνης τράπεζας με το προνόμιο έκδοσης των ελληνικών χαρτονομισμάτων. Ο άνθρωπος στον οποίο εμπιστεύθηκαν το έργο αυτό ήταν ο γενικός επιθεωρητής και επιφανής οικονομολόγος Αλέξανδρος Κορυζής (1885-1941). Το πόρισμα της έκθεσής του – η Δυτική Μ. Ασία αποτελούσε δυναμική πρόκληση για κερδοφόρες επενδύσεις – έπεισε τη διοίκηση της τράπεζας να λάβει θετικές αποφάσεις. Ο Αριστείδης Στεργιάδης υποστήριξε με θέρμη την ιδέα ιδρύσεως εθνικής τράπεζας και όταν αυτή υλοποιήθηκε, φρόντισε για την άρτια στελέχωση του υποκαταστήματος της Σμύρνης με ειδικευμένο προσωπικό. Επικεφαλής τοποθετήθηκε ο Αλ. Κορυζής, ο οποίος ανέλαβε και οικονομικός σύμβουλος της Ύπατης Αρμοστείας. Το βεληνεκές της προσωπικότητάς

¹⁰⁶ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, *ό.π.*, σ. 207.

του ήταν τόσο μεγάλο, ώστε λίαν συντόμως περιβλήθηκε με την εμπιστοσύνη των ξένων οικονομικών παραγόντων. Ανάμεσα στις πρωτοβουλίες του εξέχουσα θέση κατέλαβε και η έγκριση σύναψης δανείου, ύψους είκοσι εκατομμυρίων δραχμών, για την αποκατάσταση των προσφύγων¹⁰⁷.

Το Μάιο του 1920, ο Αλ. Κορυζής ανακλήθηκε στην Αθήνα για να αναλάβει τη Διεύθυνση Επιθεωρήσεων. Στη Σμύρνη τον αντικατέστησε μέχρι το καλοκαίρι του 1922, ο στενός του συνεργάτης Σπ. Αναστασόπουλος. Ο οικονομικός απολογισμός της δράσεως της Ύπατης Αρμοστείας και της Ελληνικής Διοίκησης Σμύρνης, αποδεικνύει ότι έγιναν τα μέγιστα δυνατά από πολιτικής και ανθρωπιστικής πλευράς, για την εδραίωση των ελληνικών συμφερόντων στην Ανατολή. Συγκεκριμένα, τα δαπανηθέντα ποσά μέχρι και την 1^η Αυγούστου του 1922, ανέρχονταν σε ένα εκατομμύριο επτακόσιες τριάντα έξι χιλιάδες δραχμές. Οι μεγαλύτερες δαπάνες έγιναν για την ανοικοδόμηση κατεστραμμένων πόλεων – Αϊδίνιο – την εγκατάσταση των παλινοστούντων προσφύγων, που είχαν φύγει από τις εστίες τους στον πρώτο διωγμό του 1914, καθώς και όλες οι αποζημιώσεις για τα επεισόδια που εξελίχθηκαν μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στρατιωτών τις πρώτες ημέρες της ελληνικής απόβασης στη Σμύρνη. Οι εισπράξεις της διετίας 1920-1922 κάλυψαν τις λειτουργικές δαπάνες της τοπικής διοίκησης και επέτρεψαν την αποπεράτωση μεγάλων έργων, όπως το κτίριο του Ιωνικού Πανεπιστημίου και τη βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου. Επιπλέον, το ελληνικό κράτος βρήκε στήριγμα την Ελληνική Διοίκηση Σμύρνης, η οποία εκτός από χρήματα, είχε κατορθώσει να εξασφαλίσει και τρόφιμα για τον ελληνικό στρατό. Εξάλλου, μετά ολοκαύτωμα και σημειωτέον το ελληνικό κράτος ήταν πολύ πριν από αυτό εξαντλημένο από τις πολεμικές επιχειρήσεις, χάρις στα εναπομείναντα χρήματα των ταμείων από τη Σμύρνη, έγινε δυνατή η αντιμετώπιση των πρώτων αδήριτων αναγκών που είχαν προκύψει¹⁰⁸.

2.3 Σμύρνη: Η νύφη της φωτιάς

Η εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων τον Νοέμβριο του 1920 είχε ως απόρροια την άμεση αντικατάσταση πολλών αξιωματικών από την κυβέρνηση Ράλλη και το ρήγμα στη μέχρι τότε συνοχή του ελληνικού στρατού. Ο Αναστάσιος Παπούλας αντικατέστησε τον

¹⁰⁷Θάνος Βερέμης – Κώστας Κωστής, *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 1984, σ. 46-55.

¹⁰⁸Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.

Λεωνίδα Παρασκευόπουλο, περίπου πεντακόσιες παραιτήσεις βενιζελικών αξιωματικών ή απομακρύνσεις ή και μεταθέσεις, ενώ μεγάλη αναστάτωση προκάλεσε η επαναφορά των απότακτων αξιωματικών. Επιπροσθέτως, η αποκατάσταση του Κωνσταντίνου στον θρόνο με το όχι και τόσο θεμιτό δημοψήφισμα του Νοεμβρίου, θόλωσε περισσότερο τις σχέσεις και τη συνεργασία με τους συμμάχους, σε μια περίοδο όπου ο τουρκικός εθνικισμός με αρχηγό τον Κεμάλ Ατατούρκ, είχε ξεκινήσει να υφαίνει τον ιστό του και να εξασφαλίζει την υποστήριξη από μερίδα των συμμάχων. Μέσα σε ένα διεθνές σκηνικό ευμετάβλητο, που κάλλιστα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως κινούμενη άμμος, η κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη για πρώτη φορά να επιλέξει ανάμεσα στην προέλαση ή την αμυντική στάση. Δυστυχώς, η αντίστροφη μέτρηση ξεκίνησε με την απόφαση της νέας πολιτικής ηγεσίας να ακολουθήσει την οδό της επίθεσης, με τον ελληνικό στρατό να προελαύνει ανεπιτυχώς την άνοιξη του 1921 και του συμμάχους να αναθεωρούν το περιεχόμενο της Συνθήκης των Σεβρών¹⁰⁹.

Πλέον, ο ελληνικός στρατός επιχειρούσε να προωθηθεί προς τον Σαγγάριο ποταμό με τελικό στόχο το στρατιωτικό ορμητήριο της τουρκικής αντίστασης, την Άγκυρα. Οι πιο σκληρές μάχες από την αρχή της εκστρατείας στη Μικρά Ασία έλαβαν χώρα τον Αύγουστο του 1921, ενώ από τον Σεπτέμβριο ο ελληνικός στρατός βρισκόταν εκ των πραγμάτων σε αμυντική κατάσταση. Ο Κεμάλ είχε προλάβει να συνάψει συμφωνία οικονομικής στήριξης με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά και η Γαλλία προσπαθούσε να προσεγγίσει την τουρκική πλευρά¹¹⁰. Θα πρέπει να τονίσουμε, ότι πριν από την Διάσκεψη των Παρισίων το Μάρτιο του 1922, είχε συσταθεί στη Σμύρνη η Μικρασιατική Άμυνα, με συμμετοχή επιφανών προσωπικοτήτων της τοπικής κοινωνίας. Βασικός στόχος της οργάνωσης αυτής, ήταν η δημιουργία ενός αυτόνομου κράτους στην περιφέρεια της Σμύρνης, με σχέδιο δράσης που προέβλεπε την ανάπτυξη στρατιωτικής δύναμης, καθώς και την εξοικονόμηση πόρων από το εσωτερικό και το εξωτερικό με εράνους και χορηγίες. Για την υλοποίηση της κίνησης έγινε προσπάθεια προσεταιρισμού της ελληνικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της Σμύρνης. Σε ότι αφορά τον στρατό, ο στρατηγός Παπούλας ήταν πρόθυμος να αναλάβει

¹⁰⁹ Γεώργιος Μαυρογορδάτος, «Οι πολιτικές εξελίξεις στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση (1909-1922). Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003, σ. 09-30.

¹¹⁰ Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της μικρασιατικής περιπέτειας 1919-1922», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση (1909-1922). Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003, σ. 83-94.

την αρχηγία του κινήματος, όμως, μόνο με την έγκριση της Αθήνας. Στον αντίποδα των πολιτικών αποφάσεων, ο Αριστείδης Στεργιάδης ήταν κάθετα αντίθετος, γιατί έκρινε πως η ενδεχόμενη αυτονόμηση της Μικράς Ασίας, θα είχε ως άμεση συνέπεια τη στέρηση της οικονομικής ενίσχυσης από την Ελλάδα και θα οδηγούσε στη διάσπαση του στρατού, γεγονός που είχε ήδη γίνει με την αλλαγή της κυβέρνησης¹¹¹. Εξάλλου, υπό το πρίσμα των αρνητικών διπλωματικών και στρατιωτικών συνθηκών, που βρισκόταν η ελληνική πλευρά στις αρχές του 1922, ο ύπατος αρμοστής ήταν αποφασισμένος ότι θα ενεργούσε μόνο με την εφαρμογή συντονισμένων διπλωματικών κινήσεων που θα βελτίωναν την κατάσταση. Αδιαμφισβήτητα, η εκρηκτική ιδιοσυγκρασία του Στεργιάδη, δεν θα μπορούσε να επιλέξει κάτι άλλο και τίποτα να τον μεταπείσει¹¹².

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Στεργιάδης με πλήρη συναίσθηση της δύσκολης κατάστασης, τόνιζε ότι ο στρατός θα έπρεπε να αποχωρήσει από τη Σμύρνη...*με άκραν τάξιν και ευπρέπειαν και τούτο διά να αποκτήσωμεν το εθνικόν κέρδος το οποίον θα μας προσδώσει η εμφάνισις των Ελλήνων ως κράτους πεπολιτισμένου*¹¹³. Εξίσου διστακτικός ως προς τις ενέργειες της Άμυνας και το σχέδιο αυτονόμησης της Ιωνίας ήταν και ο Βενιζέλος. Σε επικοινωνία του με τον Εμμανουήλ Μπενάκη το Μάρτιο του 1922, υπογράμμισε όλες τις δυσκολίες του εγχειρήματος και εξέφραζε την πεποίθησή του πως απαραίτητη προϋπόθεση για την αίσια έκβαση του εγχειρήματος, ήταν η ανάληψη ηγεσίας από το Στεργιάδη: *...Διά τη διεύθυνσιν τοιούτου κολοσσιαίου έργου απαιτείται άνθρωπος με ισχυρούς ώμους και στιβαράς χείρας. Διά τούτο πρέπει να εξασφαλισθή εις παντός τρόπου η ανάθεσις της διευθύνσεως αυτού εις τον Στεργιάδη*¹¹⁴.

Η άρνηση του Στεργιάδη να υποστηρίξει το σχέδιο σε συνδυασμό με τη διστακτική στάση του Βενιζέλου και την αδυναμία της Αθήνας να στηρίξει στρατιωτικά το εγχείρημα, η υπόθεση της αυτονόμησης της Ιωνίας είχε φτάσει σε αδιέξοδο. Αυτοβούλως, ο ύπατος αρμοστής κατέθεσε εκ νέου σχέδιο, το οποίο ενέπλεκε τους συμμάχους καθώς και όλο τον πληθυσμό της Σμύρνης. Η πρόταση Στεργιάδη προέβλεπε τη δημιουργία αυτόνομου κράτους με χριστιανό κυβερνήτη, έχοντας κέντρο τη Σμύρνη και υπό την κυριαρχία του

¹¹¹ Γιώργος Γιαννακόπουλος, *ό.π.*, σ. 90-91.

¹¹² Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 490-91.

¹¹³ Αρχείο ΕΒ, Φάκελος 316-56, Κόμμα Φιλελευθέρων, Γραφείο Διευθύνσεως Κοινοβουλευτικής Ομάδας, «Αντιλήψεις κυρίου Στεργιάδη», Βενιζέλος προς Στεργιάδη, 5 Απριλίου 1922.

¹¹⁴ Αρχείο ΕΒ, Φάκελος 268-2, Βενιζέλος προς Μπενάκη, 10 Μαρτίου 1922.

σουλτάνου. Το κράτος θα είχε μικρασιατικό χαρακτήρα, θα καταλάμβανε τη δυτική ζώνη των παραλίων και θα ήταν ουσιαστικά δημιούργημα των συμμάχων. Δεν θα ήταν υπήρχε ελληνική διοίκηση ούτε καν χριστιανική, απεναντίας, θα ήταν ένα αυτόνομο κράτος με πολυφυλετικό χαρακτήρα, στο οποίο θα συμμετείχαν ισότιμα χριστιανοί, μουσουλμάνοι και οι υπόλοιπες κοινότητες της περιοχής. Το σχέδιο ήταν μια επέκταση των σκέψεων που είχε διατυπώσει ο Βενιζέλος ως μια ύστατη προσπάθεια εξόδου από τη διπλωματική και τη στρατιωτική κρίση¹¹⁵. Η αυτονομία Στεργιάδη κηρύχθηκε στα τέλη Ιουλίου μπροστά από το κυβερνείο, όπου διαβιβάσθηκαν οι προκηρύξεις της ελληνικής κυβέρνησης και της Ύπατης Αρμοστείας, όμως, η ανταπόκριση του κόσμου ήταν λιγοστή. Η επίκληση προς το πατριωτικό ιδεώδες δεν κατάφερε να κάμψει τις θρησκευτικές αντιπαλότητες και έτσι το σχέδιο Στεργιάδη αποδείχθηκε θνησιγενές. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η άρνηση των συμμάχων περί αυτονομίας, τονίζοντας ότι το καθεστώς στην Μικρά Ασία μόνο σε συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία θα μπορούσε να καθοριστεί. Το άδοξο τέλος ήταν πλέον μονόδρομος, όπως και το κλείσιμο της αυλαίας για την ελληνική Σμύρνη, πλησίαζε ολοένα και πιο κοντά¹¹⁶.

Στο λυκόφως του Αυγούστου η κατάσταση ήταν μη αναστρέψιμη, η διάσπαση του μετώπου στο Αφιόν Καραχισάρ συνοδευόμενη από την ελληνική υποχώρηση, προμήνυαν την επικείμενη καταστροφή. Ο χριστιανικός πληθυσμός της Σμύρνης έβλεπε με αγωνία να καταφθάνουν στην πόλη κατάκοποι στρατιώτες και πρόσφυγες. Στο λυκαυγές του ενάτου μήνα το κλίμα ανησυχίας και τρόμου είχε σκιαγραφηθεί στα πρόσωπα των πολιτών που έσπευδαν στο κυβερνείο για πληροφορίες. Την 1^η Σεπτεμβρίου ο Στεργιάδης απέστειλε επείγουσα εμπιστευτική εντολή προς όλους τους αντιπροσώπους της ελληνικής διοίκησης να συσκευάσουν τα αρχεία των υπηρεσιών τους και να προετοιμαστούν διακριτικά για την αποχώρησή τους. Η αντίστροφη μέτρηση είχε ξεκινήσει, όλοι πλέον αναγνώριζαν πως τα πάντα είχαν χαθεί. Οι πρόσφυγες συνέρρεαν κατά χιλιάδες στη Σμύρνη, προσπαθώντας να βρουν καταφύγιο σε εκκλησίες, σχολεία και φιλανθρωπικά ιδρύματα. Οι υπάλληλοι της Εθνικής Τράπεζας προμηθεύονταν εισιτήρια για τον Πειραιά, ενώ της Ύπατης Αρμοστείας έστελναν τις οικογένειές τους σε κοντινά νησιά. Υπό την επίβλεψη του Στεργιάδη όλες οι υπηρεσίες της Αρμοστείας τακτοποιούσαν τα αρχεία και αποχωρούσαν. Το λιμάνι πλέον

¹¹⁵ Γιώργος Γιαννακόπουλος, *ό.π.*, σ. 124.

¹¹⁶ Γιώργος Γιαννακόπουλος, *ό.π.*, σ. 124.

ήταν κατάμεστο από Έλληνες πρόσφυγες και όχι από υπερήφανους και συγκινημένους του Μαΐου 1919. Οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι επιβιβάστηκαν στο πλοίο *Νάξος* με έγκριση εισιτηρίων από τον ίδιο τον Στεργιάδη. Το *Νάξος* απέπλευσε στις 8 Σεπτεμβρίου με όλα τα αρχεία της ελληνικής διοίκησης και τους Έλληνες που την είχαν υπηρετήσει.

Ο Στεργιάδης ήταν ο τελευταίος που εγκατέλειψε το «ακυβέρνητο καράβι» και με αυτόν έφυγε και η τελευταία παρουσία του ελληνικού κράτους στη Σμύρνη. Με κάματο ηθικό και σωματικό, σκυφτός και καταβεβλημένος, με σκούρο κοστούμι και μαστουνάκι ανά χείρας, επιβιβάστηκε σε βρετανικό πολεμικό σκάφος, με το οποίο μεταφέρθηκε στη Ρουμανία. Από εκεί εγκαταστάθηκε μόνιμως στη Νότια Γαλλία, όπου έμεινε μέχρι το λήξη του βίου του, το 1950. Η αυτοεξορία του διήρκεσε είκοσι επτά χρόνια, μεγάλη η μοναξιά του και βαρύ το φορτίο της ηθικής κατάπτωσης από τις κατηγορίες που εκτοξεύθηκαν προς το άτομό του. Η σημαντικότερη από αυτές, ότι εγκατέλειψε πρώτος τη Σμύρνη, δεν ήταν όμως αλήθεια. Στην πραγματικότητα ήταν ο τελευταίος από το επίσημο ελληνικό κράτος που αποχώρησε, ύστερα από το Γενικό Επιτελείο και τον αρχηγό του Στρατού¹¹⁷. Ο μύθος περί προδοσίας του Αριστείδη Στεργιάδη εντάσσεται στο πλαίσιο της αναζήτησης ενός εξιλαστήριου θύματος, μιας τραγικής φιγούρας που θα σήκωνε τις ενοχές για την εξίσου τραγική κατάληξη του μικρασιατικού ελληνισμού. Η μυθοπλασία του κατηγορητηρίου για τον Στεργιάδη εμπλουτίστηκε περισσότερο με την άρνηση του ίδιου να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις του, με τις οποίες ασχοληθήκαμε σε προηγούμενες ενότητες, κάθε άλλο παρά σιωπή μαρτυρούν. Ο Στεργιάδης και μίλησε και υπερασπίστηκε τον εαυτό του και τα χρόνια του πριν και μετά την Ύπατη Αρμοστεία, την παρουσία του και τον τρόπο που εκτέλεσε πιστά το δύσκολο έργο που κλήθηκε να αναλάβει.

¹¹⁷ Βικτώρια Σολομωνίδου, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989, σ. 496-7.

Επίλογος

Παρόλο που ο στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας δεν ήταν η ανάδειξη των αιτιών του Μεγάλου Πολέμου, τα οποία σήμαναν την απαρχή του το 1914, ωστόσο, ένα λακωνικό ξεφύλλισμα στις ρίζες του κακού θα χρησιμεύσει ως κατακλείδα αντίληψης των πολιτικών και οικονομικών παραγόντων της εποχής, με αποτέλεσμα ο αναγνώστης να συγκεντρώσει τις σκέψεις του και να προβεί πιο εύκολα σε έναν συγκεντρωτικό επίλογο!!!

Ο γερμανικός μιλιταρισμός σε συνδυασμό με τις υπεροπτικές τάσεις του Κάιζερ, ο οποίος ήθελε να κυριαρχήσει στην Ευρώπη και όχι μόνο, έχουν θεωρηθεί ως βασικό αίτιο του πολέμου. Ο Μεγάλος Ασθενής – η Οθωμανική Αυτοκρατορία – αποτέλεσε έδαφος του ανταγωνισμού μεταξύ Γερμανίας και Ρωσίας, ποια θα προλάβαινε να εκμεταλλευθεί την κατάρρευσή της, μετά τη δυσμενή γι’ αυτήν έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων. Η εχθρική στάση της Αυστροουγγαρίας έναντι των Σέρβων και οι πολιτικές-στρατιωτικές κινήσεις των Γάλλων – συμμαχία με τους Ρώσους – με απώτερο στόχο την επανάκτηση των εδαφών που είχαν χάσει στον πόλεμο με την Πρωσία το 1870 (Αλσατία, Λωρραίνη), συνέβαλαν στη διόγκωση του κλίματος. Εν τάχει, θα μπορούσαμε κάλλιστα να αποδώσουμε αυτά τα αίτια αφενός στην αποικιακή πολιτική των μεγαθήριων κρατών αφετέρου στην οικονομική διείσδυση που ήθελαν να επιβάλλουν εις βάρος των «ακηδεμόνευτων» λαών, σε μια εποχή που η βιομηχανική ανάπτυξη ήκμαζε και η αναζήτηση νέων αγορών ήταν μονόδρομος.

Τα αντίπαλα στρατόπεδα ή Συμμαχίες, ήταν οι Κεντρικές Αυτοκρατορίες ή αλλιώς οι *Κεντρικές Δυνάμεις* με την Γερμανία και την Αυστροουγγαρία ως «ραχοκοκκαλιά» της πολεμικής επιχείρησης, καθώς και οι χώρες της Εγκάρδιας Συνεννόησης – *Entente* – με κεντρικό βραχίονα τις τάξεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Αναπόφευκτα, οι δύο πυρήνες προσεταιρίστηκαν διάφορα κράτη, σύμφωνα πάντα με τα συμφέροντά τους, τα αποτελέσματα των μαχών και τις πολιτικές ανακατατάξεις. Συνεπώς, στον κορμό των Κεντρικών Δυνάμεων προσχώρησαν η Βουλγαρία και η Τουρκία:

Η **Βουλγαρία**, παρά την αρχική της ουδετερότητα, το 1915 υπέγραψε συνθήκη με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία. Λόγω της σημαντικής της γεωγραφικής θέσης η Γερμανία δεν ήθελε να την αφήσει ανεκμετάλλευτη, γιατί θα ήταν ο άμεσος «δορυφόρος» της ανάμεσα στην Αυστροουγγαρία και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός τεράστιου σε έκταση συμμαχικού μετώπου. Φυσικά, στην αποδοχή της ενέργειας αυτής από τη μεριά της Βουλγαρίας, συντέλεσαν τόσο οι μέχρι τότε πολεμικές

επιτυχίες των Κεντρικών Δυνάμεων, όσο και οι βαρύγδουπες υποσχέσεις που τις δόθηκαν περί μελλοντικών εδαφικών ανταλλαγμάτων, η Μακεδονία ήταν δελεαστικό κίνητρο!

Η **Τουρκία**, ήταν υπό διάλυση και αυτό σε μεγάλο βαθμό προλείανε το έδαφος για τους Άγγλους, τους Γάλλους και τους Γερμανούς, έτσι ώστε, να διεισδύσουν οικονομικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αυτομάτως να γίνουν αυτοί οι ουσιαστικοί ρυθμιστές των εδαφικών της συνόρων και της μελλοντικής της ύπαρξης στον ευρωπαϊκό χάρτη. Το κίνημα των Νεότουρκων, ολοένα και άπλωνε τα δίκτυα του, ενώ ο σουλτάνος Μεχμέτ Ε΄, ήταν παραγκωνισμένος και ανίκανος για άσκηση της εξουσίας του. Εν αντιθέσει, με την ισχυρή προσωπικότητα της τριανδρίας, τον γερμανόφιλο Εμβέρ, ο οποίος «βασίλευε» μαζί με τους γερμανόφιλους συνάρχοντές του. Η Τουρκία προσχώρησε και αυτή στις Κεντρικές Δυνάμεις λόγω της αιώνιας έχθρας της με τη Ρωσία και επειδή δεν είχε προστριβές μέχρι τότε με την Γερμανία. Τα ανταλλάγματα σε περίπτωση νίκης καθόλου ευκαταφρόνητα, αφού από αυτά αρκεί να αναφέρουμε την επιστροφή των Βαλκανικών εδαφών της, τα νησιά του Αιγαίου και Κρήτης, καθώς και του κατεχόμενου από τους Ρώσους, Καύκασου.

Στον αντίποδα των συμμαχικών στρατοπέδων, συντάχθηκε η Ιταλία και η Ελλάδα:

Η **Ιταλία**, έως τον Αύγουστο του 1914 βρισκόταν στη Συμμαχία των Κεντρικών Δυνάμεων, διακήρυξε όμως την ουδετερότητά της, γιατί διαφώνησε μ' αυτές. Η πολιτική ηγεσία της Εγκάρδιας Συνεννόησης είχε αφουγκραστεί την επικείμενη ήττα της Γερμανίας και φρόντισε με κάθε τρόπο, τα ιταλικά συμφέροντα να συμβαδίσουν με αυτά της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Η διχασμένη **Ελλάδα**, ακολούθησε τη διαδρομή της *Entente*, στις 29-6-1917, μετά από την παραίτηση του Κωνσταντίνου από το θρόνο και την επάνοδο του Βενιζέλου στην Αθήνα. Θα αποτελούσε παράλειψη στο σημείο αυτό, να μην αναφερθούμε στην Ρωσία και στις ΗΠΑ και στον ρόλο που διαδραμάτισαν στο Μικρασιατικό έπος:

Η **Ρωσία**, αποχώρησε από την *Entente* αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, γεγονός το οποίο είχε καθοριστική σημασία για τις ελληνοτουρκικές διαφορές και οι **ΗΠΑ** αρχικά διακήρυξαν την υποτιθέμενη ουδετερότητά τους, αφού επέβαλλαν τα οικονομικά τους συμφέροντα, εφόσον τροφοδοτούσαν τους εμπόλεμους στην Ευρώπη με το πολεμικό τους υλικό και όχι μόνο (υγειονομικό υλικό, τρόφιμα). Παράλληλα, πρόβαλλαν τις νέες τους αρχές και ιδέες περί σχέσεων μεταξύ των κρατών που δεν έπρεπε να στηρίζονται μόνο στο υλικό συμφέρον, αλλά στις δημοκρατικές αρχές και στη διασφάλιση των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων. Μολαταύτα, οι ΗΠΑ εισήλθαν στην πολεμική παλαίστρα, τον Απρίλιο του 1917, μια και ο υποβρυχιακός ανταγωνισμός των Γερμανών έβλαπτε τα οικονομικά τους οφέλη, με ακινητοποίηση του στόλου τους, με απομονωτισμό και με απειλή στάσης για τις εξαγωγές τους.

Το λυκόφως του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και τους συμμάχους τους ηττημένες. Έκτοτε, η νικήτρια *Entente* άρχισε την επιβολή των όρων της στο διπλωματικό τραπέζι. Η Ευρώπη είχε μπει για τα καλά στο παιχνίδι της υπογραφής συνθηκών ειρήνης και στη δίνη των διαπραγματεύσεων. Οι μεγάλοι Σύμμαχοι έπρεπε να λύσουν τον γρίφο των προπολεμικών τους υποσχέσεων και να ενώσουν τα κομμάτια του μεταπολεμικού χάρτη της Ευρώπης. Ένα μερίδιο της ευρωπαϊκής πίτας ήταν και η Σμύρνη για την Ελλάδα, στην οποία το υποσχέθηκαν οι Σύμμαχοι και για τον Βενιζέλο όνειρο ζωής η επανάκτηση των χαμένων εδαφών και η ανασύσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το εθνικιστικό κλίμα και η πυροδότηση του φανατισμού, απότοκα της Κεμαλικής εξουσίας, καρποφόρησαν...και ο κύβος βρήκε το δρόμο του. Τα αλλεπάλληλα μηνύματα από τη Μικρά Ασία για πληθώρα ανθελληνικών ενεργειών, έδωσαν το έναυσμα στους Συμμάχους να αποφασίσουν την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων, στις 3 Μαΐου του 1919, στην προκυμαία της Σμύρνης.

Η ασταθής πολιτική κατάσταση της Ελλάδας μετά τον πόλεμο και δη η επάνοδος του Κωνσταντίνου στον θρόνο μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, τον Νοέμβριο του 1920, αναπόφευκτα επηρέασαν τη συμπεριφορά των Συμμάχων. Πρώτη η Αγγλία φάνηκε συμβιβαστική με το νέο καθεστώς και θα δεχόταν να ενισχυθεί η Ελλάδα από τις Δυνάμεις της *Entente*, υπό την προϋπόθεση ότι η νέα κυβέρνηση θα ακολουθούσε την ίδια πολιτική στη Μικρά Ασία και μετριοπαθή διακυβέρνηση στο εσωτερικό της χώρας. Η Γαλλία και η Ιταλία προειδοποίησαν ότι η επάνοδος του γερμανόφιλου βασιλιά θα σήμαινε άρση της εμπιστοσύνης προς την Ελλάδα και επανεξέταση της πολιτικής τους στη Μικρά Ασία. Το τελειωτικό χτύπημα προς την Ελλάδα ήταν η παύση κάθε οικονομικής βοήθειας από τους εταίρους της...τα πολεμικά τραύματα και οι διχόνοιες, προϊόντα του Α΄Π.Π, ήταν ακόμη νωπά και δεν είχαν καν ξεθωριάσει.

Η μεταστροφή των Συμμάχων εκδηλώθηκε με αντιζηλίες και αψιμαχίες, λόγω των συγκρουόμενων συμφερόντων τους, με ασυνεννοησία, αδιαφορία, αλλά και με ενέργειες υπονόμησης εις βάρος του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία. Συγκεκριμένα, οι Άγγλοι

που είχαν την πρωτοκαθεδρία στη Μικρά Ασία, χρησιμοποιούσαν τον ελληνικό στρατό, για να προωθούν τα στρατιωτικά τους συμφέροντα – στρατιωτικός έλεγχος της περιοχής των Στενών – έτσι η παραμονή των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρά Ασία τους ευνοούσε. Η Γαλλία είχε κατά κύριο λόγο οικονομικά ενδιαφέροντα και ήταν φυσιολογικό να θέλει τον τερματισμό της πολεμικής επιχείρησης, με αποχώρηση των Ελλήνων, ώστε να επιτύχει το οικονομικό της βεληνεκές συνάπτοντας συμφωνίες με το κεμαλικό καθεστώς. Οι Ιταλοί εξαρχής ήταν καχύποπτοι με την παραμονή των Ελλήνων στη Σμύρνη και τις στρατιωτικές επιτυχίες τους, αφού έρχονταν σε σύγκρουση με τις δικές τους εδαφικές πεποιθήσεις. Έτσι, το στρατόπεδο του Κεμάλ ήταν μονόδρομος και γ' αυτούς, όχι βέβαια υποχρεωτικός!

Σύμφωνα με τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι το κεμαλικό κίνημα δημιουργήθηκε και συντηρήθηκε από τους Συμμάχους, εξαιτίας των διαφωνιών τους και της λανθασμένης εκτίμησης των πραγμάτων. Οι Τούρκοι εκμεταλλεύτηκαν την αστάθειά τους και αναδιοργάνωσαν τις δυνάμεις τους. Η τακτική ήταν απλή και δοκιμασμένη, όπως οι εταίροι προσεταιρίστηκαν μικρότερα κράτη δίνοντας υποσχέσεις, έτσι και οι Τούρκοι άφησαν να δοθεί η εντύπωση στον καθένα από τους Συμμάχους, ότι θα εξασφάλιζε όλα τα πλεονεκτήματα από το γεγονός της υποστήριξης της υπόθεσής τους. Σε δεύτερη μοίρα το γεγονός ότι σε όλους υποσχέθηκαν τα ίδια και οι Σύμμαχοι αφέθηκαν να παρασυρθούν σε αυτό το επικίνδυνο παιχνίδι και περπάτησαν πάνω σε κινούμενη άμμο. Οι κεμαλικοί ήταν από κάτω και επωφελήθηκαν την εγωιστική αφέλεια όλων. Δυστυχώς, δεν αναλογίστηκαν τις μοιραίες συνέπειες μιας τέτοιας πολιτικής, επειδή, απουσίαζε το πνεύμα αλληλεγγύης και τα φανταστικά κέρδη δελέαζαν τις σκέψεις τους.

Αναπόδραστα, αυτή η κινούμενη άμμος παρέσυρε και έπνιξε την Ελλάδα, η οποία όλο αυτό το διάστημα δεν σταμάτησε να κρούει τον κώδων του κινδύνου. Πάντα πρόθυμη να ικανοποιεί τις διαθέσεις των Συμμάχων, έτοιμη για κάθε θυσία όσο επίπονη και να ήταν, η οποία θα έδινε τη δυνατότητα να ελπίζουν σε μια οριστική και δίκαιη μεταχείριση. Όμως, οι Συμμαχικές Δυνάμεις αμετανόητες και αμετάκλητες, στήριζαν την μικροπολιτική τους με αποτέλεσμα η πολυπόθητη ειρήνη να γίνει έρμαιο της αδηφαγίας τους. Η εύθραυστη ειρήνη ράγισε και μαζί με αυτήν το όραμα του Βενιζέλου για μια Ελλάδα νικήτρια από τις Σέβρες, αποδείχτηκε μη εφικτό έως ακατόρθωτο. Μπορεί οι θάλασσες να ήταν πέντε και οι ήπειροι δύο, όμως, το ολοκαύτωμα ήταν ένα και οι χαμένες ζωές αμέτρητες. Όλες σε μια θάλασσα ριγμένες για να προλάβουν να προστατευτούν από τη νύφη της φωτιάς και

τα πύρινα πέπλα της. Η Σμύρνη, ο χαμένος παράδεισος όλων των Ελλήνων... φωλιάζει έως σήμερα μέσα στις ψυχές μας.

Από την περιπέτεια της μικρασιατικής εκστρατείας – στην παρούσα διπλωματική εργασία – επιχειρήθηκε η προσέγγιση των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στη Σμύρνη, από την απόβαση του ελληνικού στρατού, τον Μάιο του 1919, έως την κατάληψή της από τις ορδές του Κεμάλ τον Σεπτέμβριο του 1922. Κύριοι σταθμοί της ανέγερσης του εθνικού ετοιμόρροπου οικοδομήματος: η Διάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων και η απόφαση των Μεγάλων Συμμάχων για την αποστολή του ελληνικού στρατού, η συνθήκη των Σεβρών – το πορσελάνινο περιτύλιγμα δεν άντεξε το βαρύτατο φορτίο του Μικρασιατικού έπους – η οργάνωση της Ιωνικής Πολιτείας από την Ύπατη Αρμοστεία στα χρόνια της ελληνικής παρουσίας από το 1919 μέχρι το 1922, με πρωταγωνιστή τον επιστήθιο φίλο και συνεργάτη του Βενιζέλου, Αριστείδη Στεργιάδη, το αξιόμαχο εκστρατευτικό σώμα, η ανατροπή του Βενιζέλου και τέλος, η αντίστροφη μέτρηση έως την ολοκληρωτική καταστροφή και το ολοκαύτωμα της Σμύρνης, εκεί που άλλοτε η ευτυχισμένη πόλη με τον κοσμοπολίτικο της χαρακτήρα και τον πολυάνθρωπο ελληνικό πληθυσμό, ήκμαζε πνευματικά, οικονομικά και κοινωνικά.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αδημοσίευτες Πηγές

Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών

Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, ΕΛΙΑ

Αρχείο Αριστείδη Στεργιάδη, Ιστορικό Μουσείο Αθηνών

Αρχείο Μιχαήλ Ροδά, Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος (Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος)

Γενικά Αρχεία Κράτους

2. Εφημερίδες

«Έθνος», αρ. φ. 1681, 18 Οκτωβρίου 1918

«Εμπρός», αρ. φ. 7909, 19 Οκτωβρίου 1918

«Αστήρ», αρ. φ. 4297- 459, 26 Οκτωβρίου 1918

«Ωρα», αρ. φ. 826, 5 Δεκεμβρίου 1918

«Ακρόπολις», αρ. φ. 113.506, 15 Δεκεμβρίου 1918

«ΒΗΜΑ», αρ. φ. 8487, 19 Ιανουαρίου 1973

«Ελεύθερος Τύπος», αρ. φ. 3649, 7 Απριλίου 1927

«ΠΑΤΡΙΣ», αρ. φ. 659, 4 Ιανουαρίου 1930

B. Βιβλιογραφία

Αγγελομάτης Χρήστος, *Χρονικόν Μεγάλης Τραγωδίας (Το έπος της Μικράς Ασίας)*, Αθήνα χ.χ.

Αλλαμανή Έφη – Παναγιωτοπούλου Κρίστα, «Οι μικρασιατικές διεκδικήσεις στο υπόμνημα της 17/30^{ης} Δεκεμβρίου» στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1975, τ. 15.

Βακάς Δημήτριος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης. Ιστορικά σελίδες από την δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος (1910-1920)*, Αθήνα 1950.

Βενιζέλος Κ. Ελευθέριος, *Ιδιόγραφον Ημερολόγιον*, Ιστορική, Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης, Χανιά 1979.

Βερέμης Θάνος – Κωστής Κώστας, *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 1984.

Γαβρόγλου Κώστας, Καραμανωλάκης Βαγγέλης, Μπάρκουλα Χάϊδω, «Το Πανεπιστήμιο Αθηνών 1837-1937 και η ιστορία του», στο: *Το Ιωνικό Πανεπιστήμιο στη Σμύρνη*, Ηράκλειο 2014.

Γιαννακόπουλος Γιώργος, «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία. Το χρονικό της μικρασιατικής περιπέτειας 1919-1922», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση(1909-1922). Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003.

Γιανουλόπουλος Γιάννης, «Οι νικητές αποφασίζουν», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940*, Αθήνα 2009.

Καρέλλης, Μανόλης «Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου» στο: *Απολογητικό Υπόμνημα Αριστείδη Στεργιάδη*, Ηράκλειο 2000.

Κλάνης Αντώνης *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Αθήνα 2019.

Μαυρογορδάτος Γεώργιος, «Οι πολιτικές εξελίξεις στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εθνική ολοκλήρωση (1909-1922). Από το κίνημα στο Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2003.

Μεγαλοκονόμος Μανόλης, *Η Σμύρνη. Από το αρχείο ενός φωτορεπόρτερ*, Αθήνα 1992.

Μικρούδης Γιώργος, *1919 Το μετέωρο βήμα στη Μικρασία*, Αθήνα 2019.

Μίλτον Γκάιλς, *Χαμένος Παράδεισος. Σμύρνη 1922*, Αθήνα 2008.

Μπίρσταντ Χέιλ Έντουαρντ, *Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΡΟΔΟΣΙΑ – Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λοζάνης*, Αθήνα 1997.

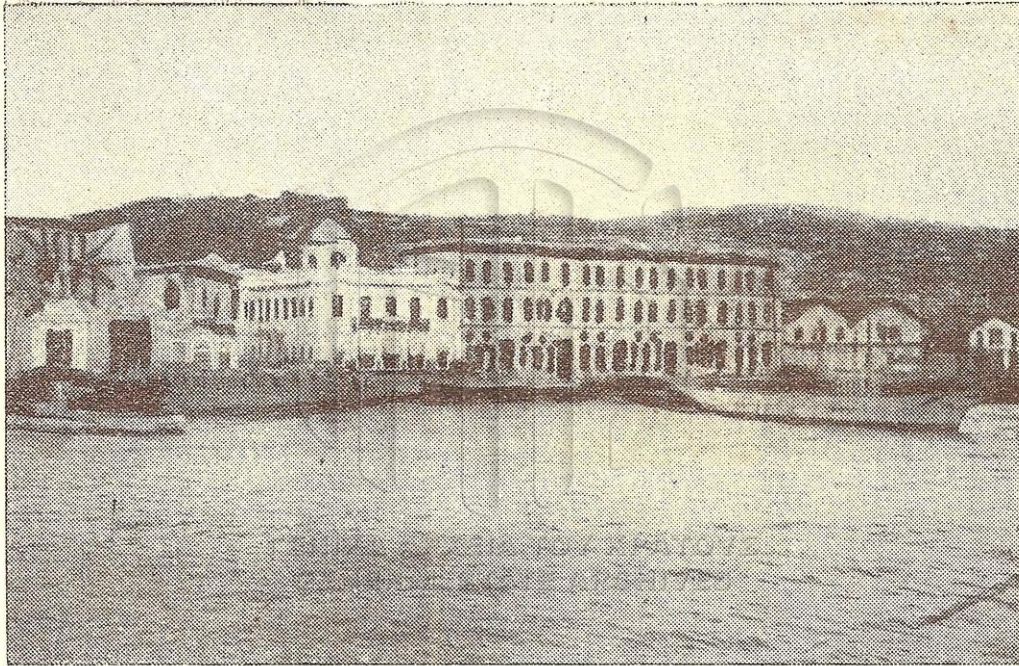
Μπουλαλάς Κλεάνθης, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922*, Αθήνα 1959.

Παπαδάκης Νικόλαος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Άνθρωπος, ο Ηγέτης, Διπλωματικοί θρίαμβοι-Εκλογική ήττα και εξορία (1917-1928)*, τ. Γ', Αθήνα 2020.

Ροδάς Μιχαήλ, *Πως η Γερμανία κατέστρεψε τον ελληνισμό της Τουρκίας*, Αθήνα 2020.

- Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα 1997.
- Σολομωνίδου Βικτώρια, «Βενιζέλος-Στεργιάδης. Μύθος και πραγματικότητα», στο: *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Αθήνα 1989.
- Στεφανίδης Γιάννης, «Από τις Σέβρες στη Λωζάννη: Η δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας», στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Αθήνα 2005.
- Τσιλαγά Φλώρα, στο «Η ιστορία της Μικράς Ασίας: Εκστρατεία και Καταστροφή, 1919-1922», *Η ελληνική κυριαρχία στη Σμύρνη. Η βιογραφία του Α. Στεργιάδη*, Αθήνα 2011.
- Χρήστου Θανάσης, *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου Θανάσης, *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999.
- Χρήστου Θανάσης, *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001.
- Horton George, *Η Μάστιγα της Ασίας*, Αθήνα 2000.
- Llewellyn Michael Smith, *Το Όραμα της Ιωνίας, Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2009.
- E. Nicol, *Οι Σύμμαχοι και η κρίση στην Ανατολή*, Αθήνα 1990.

Παράρτημα



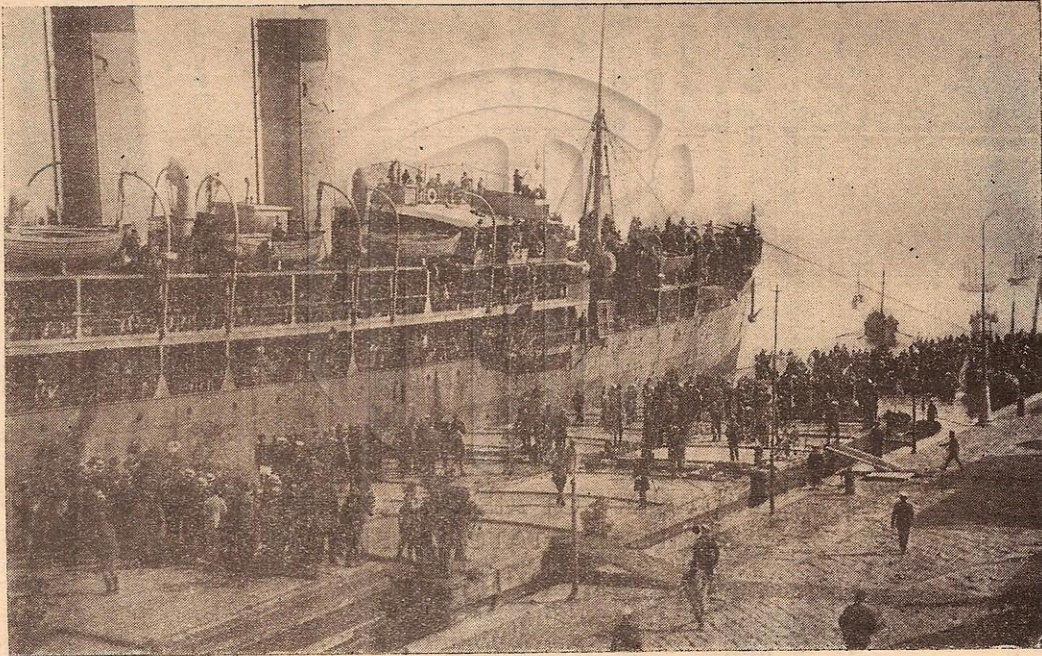
«Κ' ἔμειναν ὄλα σιωπηλά» μετὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς Σμύρνης.

ΣΜΥΡΝΗ, 2 Μαΐου 1919. — Οἱ Σμυρنيοὶ μὲ τὴν πελώρια εἰκόνα τοῦ Βενιζέλου, χαιρετοῦν τὴν ἀποβίβασι στὴ Σμύρνη τοῦ 1)58 Εὐζωνικοῦ Συντάγματος, τοῦ συνταγματάρχη Δ. Σταυρινοπούλου



Κ' ἡ Προκειμαία ποὺ τὴν εἶχεν ἀγιάσει τὸ πέρασμα τοῦ ἐλευθερωτῆ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, τόπος τῶρα Μαρτυρίου...

ΣΜΥΡΝΗ, 2 Μαΐου 1919.—Η «Πατρίς» πλεύρισε στην Προκυμαία για ν' αποβιβάσῃ τὸ 1)58 Εὐζωνικὸ Σύνταγμα.

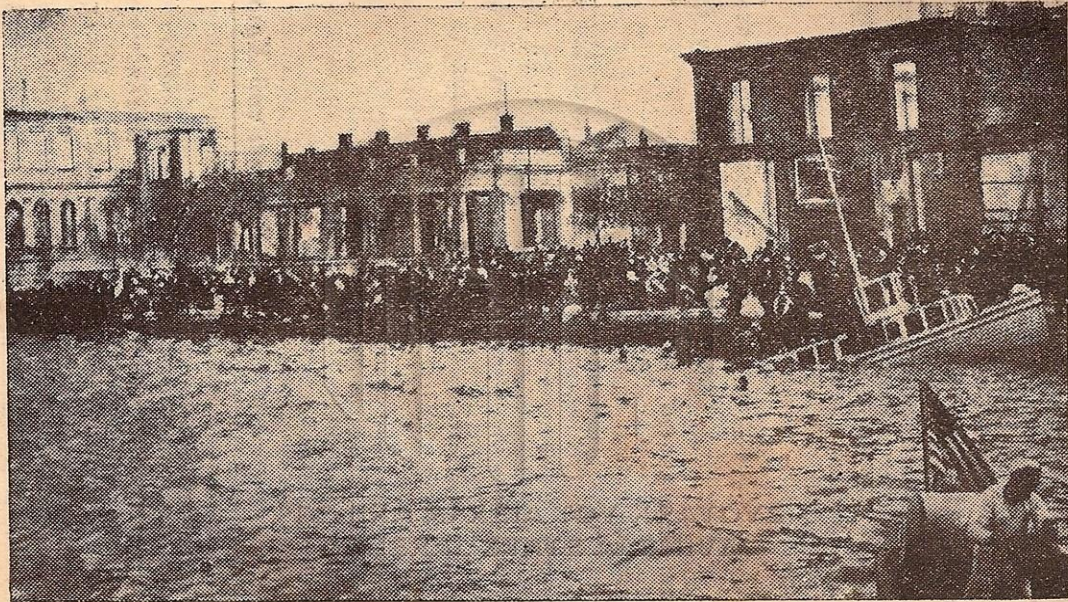


...καὶ θυμοῦνται τὰ καράβια ποῦ μιὰ Μαγιατικὴ αὐγοῦλα ἔφεραν τὴν ἐλευθερίαν στὴν Σμύρνη...

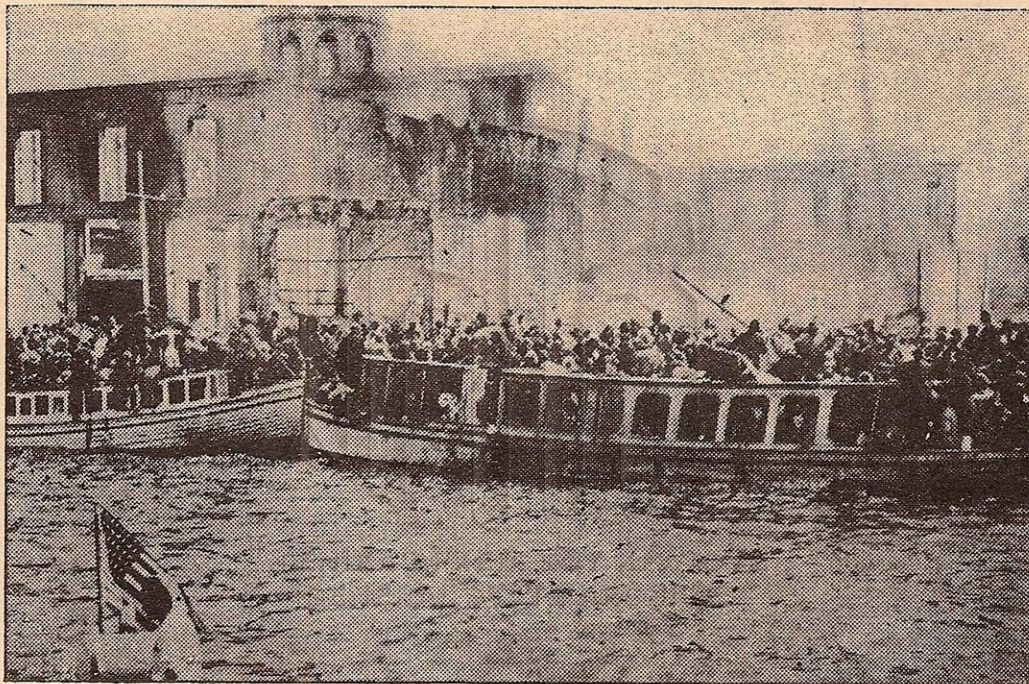
ΣΜΥΡΝΗ, 2 Μαΐου 1919.—Τὸ Γ' Ἰππικὸ Σύνταγμα τοῦ Συνταγματάρχη Γ. Σκανδάλου περνᾷ τὴ Προκυμαία.



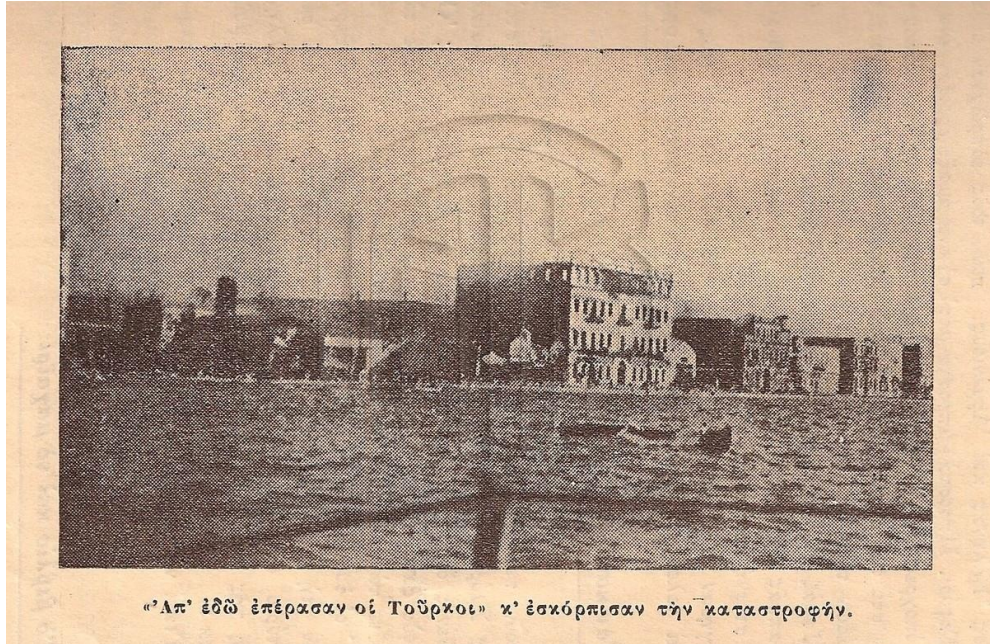
...οἱ ἴδιοι μιὰ Μαγιατικὴ μέρα περνοῦσαν τὴν ἴδια Προκυμαία...



‘Ο κόσμος χύνεται σάν τρελλός στην Προκυμαία... εμπρός στη βουλιαγμένη
 από τὸ βάρος τοῦ πλήθους ἀμερικανική ἀτμάνατο



‘Η φιλόανθρωπος Ἀμερική διασώζουσα τὸν χριστιανικὸν κόσμον

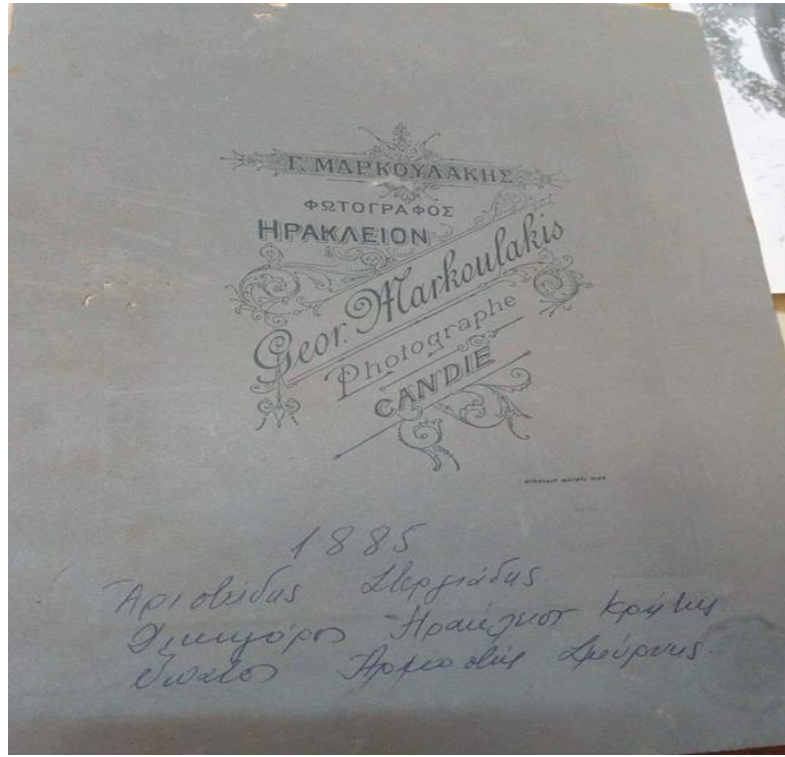


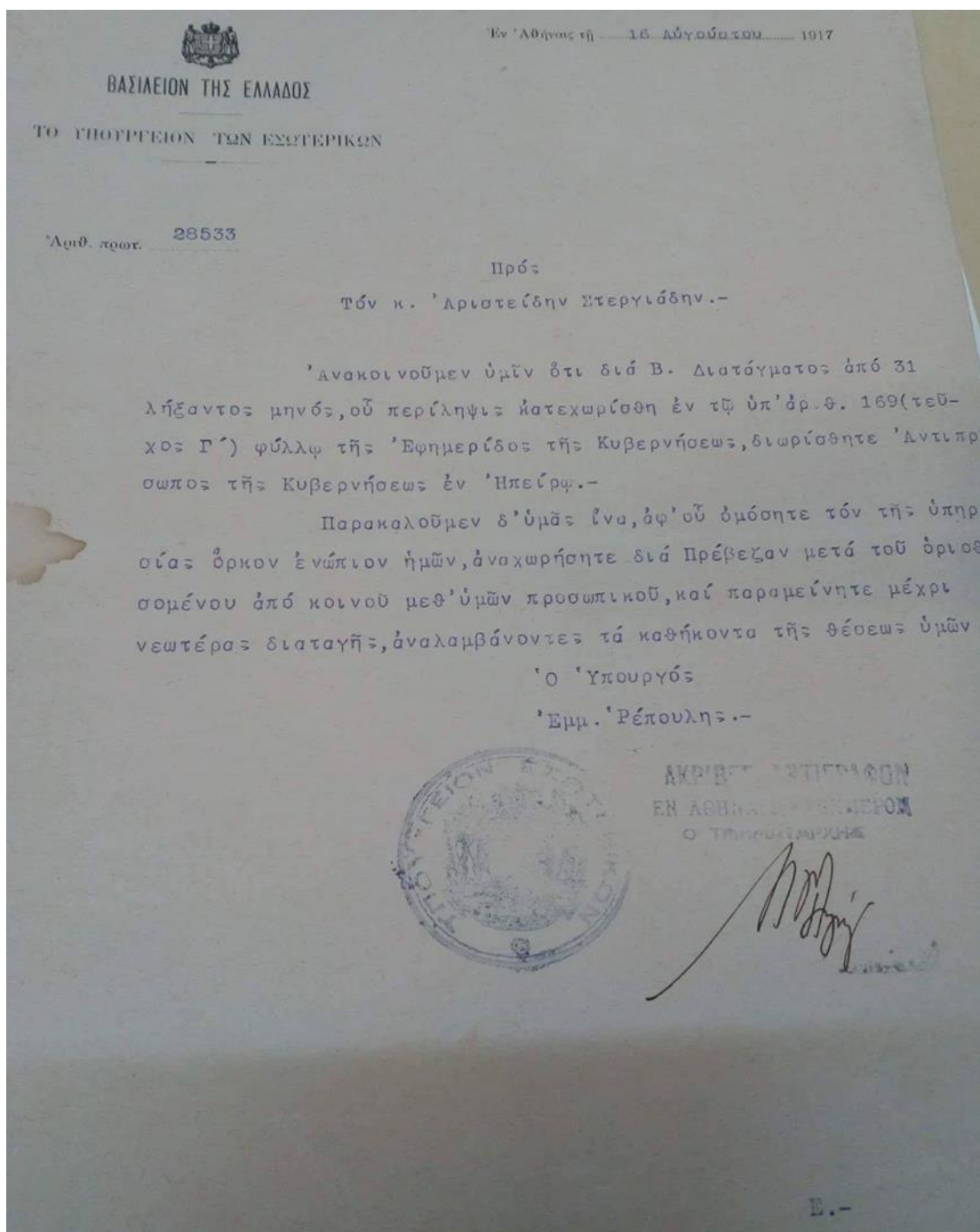
Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Κ. Μισαηλίδη
«Ἡ καταστροφή & οἱ τελευταῖες μέρες τῆς Σμύρνης»
Γενικά Ἀρχεῖα Κράτους, File #001



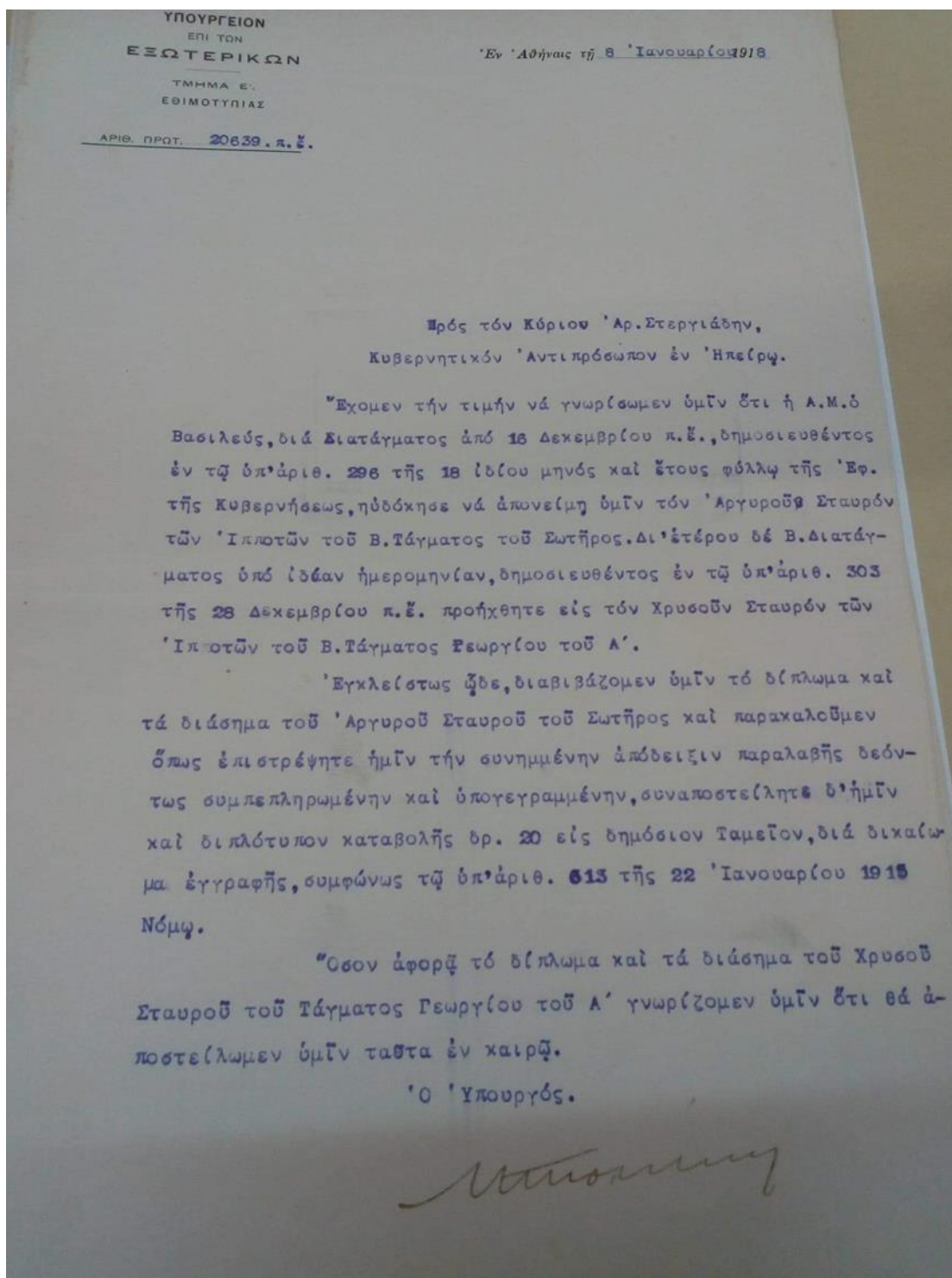
Αριστείδης Στεργιάδης δικηγόρος στην Κρήτη σε νεαρή ηλικία.

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο Αθηνών

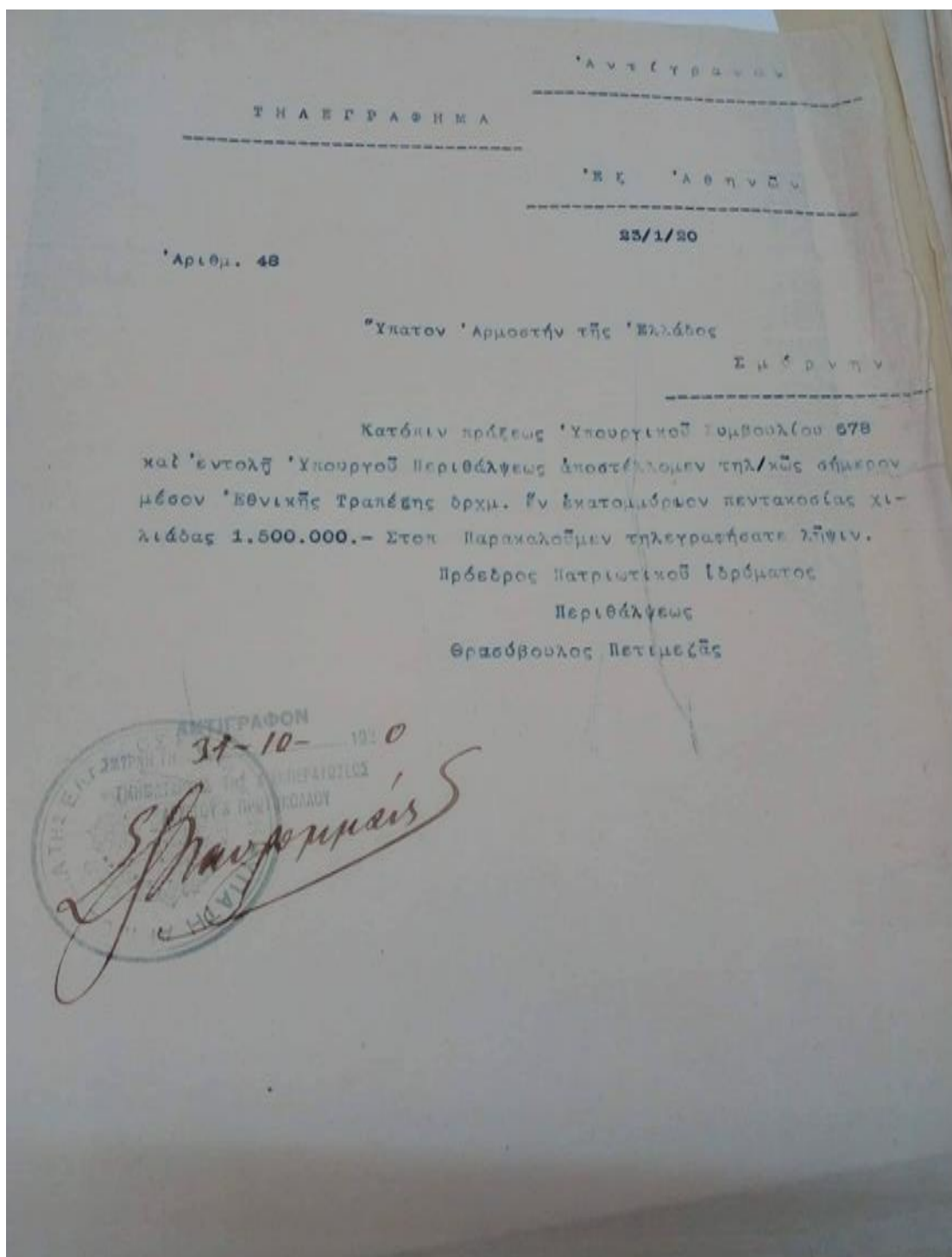




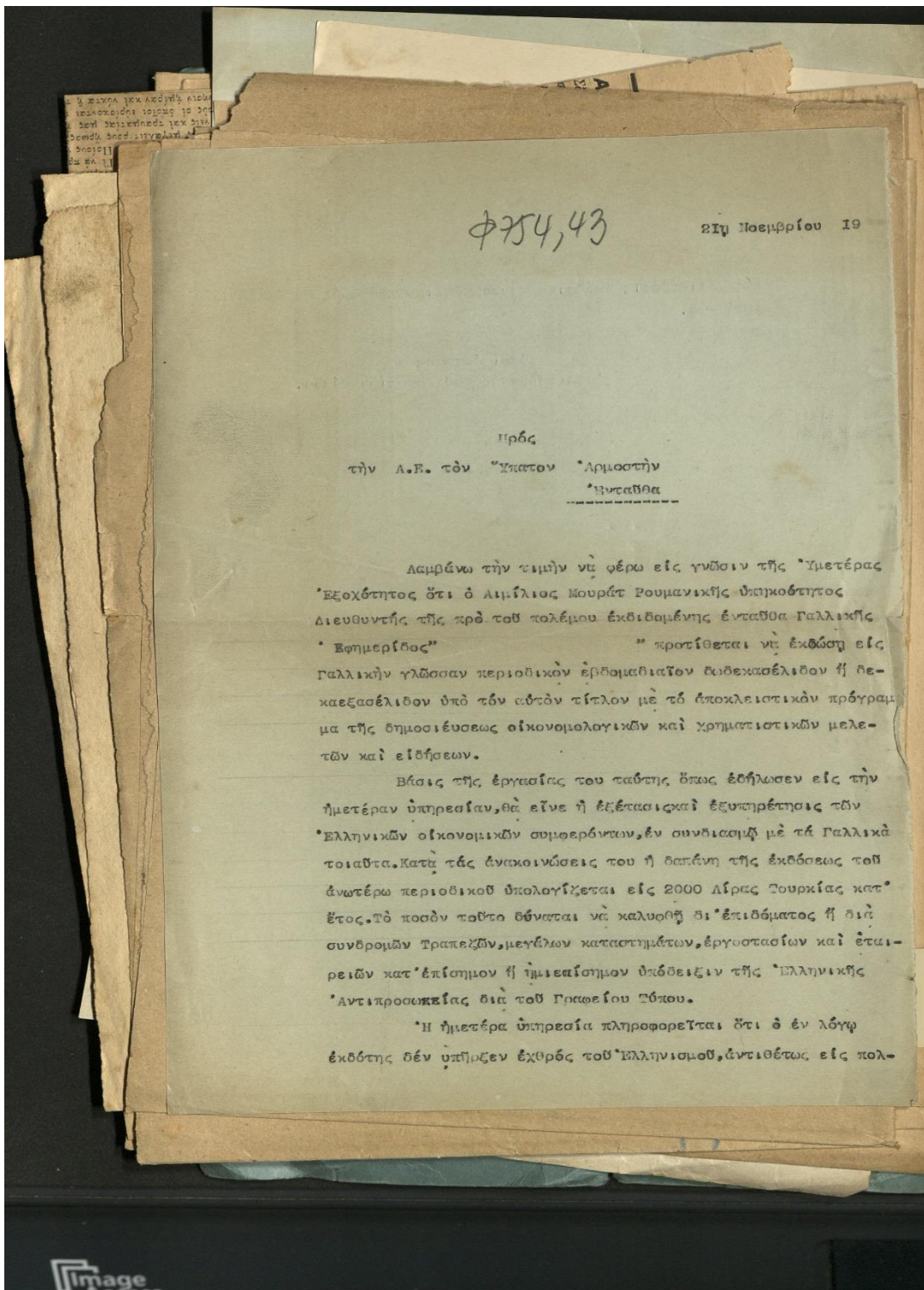
Επιστολή Εμμανουήλ Ρέπουλη προς Αριστείδη Στεργιάδη, με την οποία τον ενημερώνει για την αποστολή του στη Σμύρνη ως κυβερνητικός αντιπρόσωπος
Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη



Απονομή διπλώματος & Χρυσού Σταυρού στον Α. Στεργιάδη από τον Βασιλιά
Ιστορικό Αρχεῖο Α. Στεργιάδη



Επιστολή προς τον Ὑπατο Αρμοστή Α. Στεργιάδη από τον Πρόεδρο του Πατριωτικού
ιδρύματος Περιθάλψεως
Χορήγηση χρηματικού ποσού για τις ανάγκες περίθαλψης
Ιστορικό Αρχείο Α. Στεργιάδη



Αρχείο Μιχαήλ Ροδά-Λογοκρισία Τύπου Σμύρνης
 Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος
 Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος

ΥΠΑΤΗ
ΑΡΜΟΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ.

Αριθ. πρωτ. 16998

Φ77, 47
'Εν Σμύρνη τῆ 28 Νοεμβρίου 1919

Πρὸς
τὸν κ. Διευθυντὴν τοῦ Γραφείου τοῦ Τύπου.

Ἀπαντῶντες εἰς τὴν ἐπὶ 21 Νοεμβρίου ἀναφορὰν σας,
ἀνακοινοῦμεν ὅμιν ὅτι, ἐάν ὁ κ. Αἰμίλιος Μουράτ ζητεῖ ἀδειαν
πρὸς ἐκδοσιν τοῦ περιοδικοῦ εἰς τὴν Γαλλικὴν γλῶσσαν ὁ κ. Ὑπατος
Ἀρμοστής ἐγκρίνει τὴν χορήγησιν ταύτης.
Ἐάν ὅμως, πλὴν ταύτης, ζητεῖ καὶ χρηματικὴν ἐπιχορή-
γησιν ἕκ μέρους τῆς Ὑπάτης Ἀρμοστείας, ὁ ἴδιος κ. Ὑπατος Ἀρ-
μοστής δὲν ἐγκρίνει τοιαύτην.

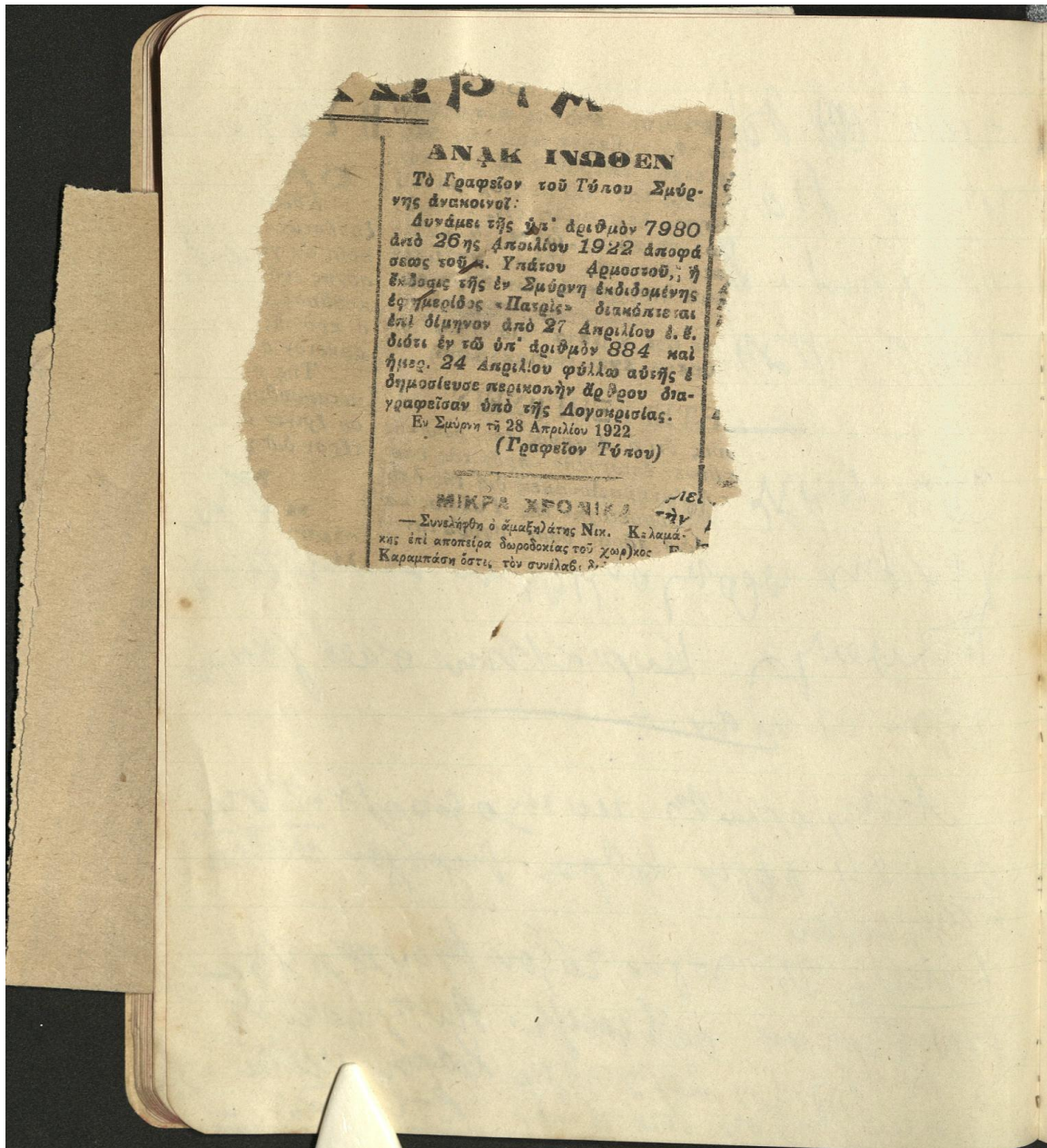
Εἰδικῇ
ἐντολῇ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ
ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς



Handwritten signature

Handwritten initials

Handwritten mark



Αρχεῖο Μιχαήλ Ροδά – Λογοκρισία Τύπου Σμύρνης

Εθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος

Ἴδρυμα Σταύρος Νιάρχος

Περίληψη

Η Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί ένα εθνικό «πένθος» για την ιστορία του Νεότερου Ελληνισμού, είναι μια σελίδα γραμμένη με τα πιο μελανά χρώματα της παλέτας. Δυστυχώς, εκ του αποτελέσματος φάνηκε πως η περιοχή της Σμύρνης στη Μικρά Ασία, εξ αρχής δεν είχε προσφερθεί από τους εκλεπτυσμένους της δύσης προς στους Έλληνες για μελλοντική κατάκτηση. Απεναντίας, η Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε ως γεφύρωμα μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής. Επάνω της περπάτησαν και «πάτησαν» τα διευθυντήρια της Ευρώπης, ο φανατισμός των «κεμαλιστών», τα γεωπολιτικά-οικονομικά συμφέροντα, η διπλωματία και η προδοσία! Το σαθρό γεφύρωμα γκρεμίστηκε και μαζί του το ελληνικό όνειρο... βυθίστηκε στην προκυμαία της Σμύρνης.